

Министерство культуры и
духовного развития РС(Я)
ГКУ РС(Я) «Республиканская
библиотека для слепых»

**«ЕСТЬ ТАКОЕ ПОКОЛЕНИЕ –
ДЕТИ ВОЙНЫ!»**

Сборник по итогам Республиканского конкурса
воспоминаний-эссе

«Есть такое поколение – ДЕТИ ВОЙНЫ!»

к 75-летию Великой Победы

НИКТО НЕ ЗАБЫТ,
НИЧТО НЕ ЗАБЫТО

Якутск, 2020

УДК 94-053.2(571.56)''1941/1945''

ББК 63.3(2Рос.Яку)622

Е86

Составители: У. П. Чичигинарова,

С. В. Алексеева

Ответственный за выпуск: Г. М. Кычкина

Е86 Есть такое поколение – дети войны! : к 75-летию Великой Победы / Министерство культуры и духовного развития РС(Я), ГКУ РС(Я) «Республиканская библиотека для слепых» ; [составители : У. П. Чичигинарова, С. В. Алексеева ; ответственный за выпуск Г. М. Кычкина]. – Якутск, 2020. – 136 с. ; 21 см. – 5 экз. – Текст : непосредственный – (Никто не забыт, ничто не забыто).

Данный сборник из серии «Никто не забыт, ничто не забыто» посвящен 75-й годовщине Великой Победы, составлен по итогам Республиканского конкурса воспоминаний-эссе «Есть такое поколение – «ДЕТИ ВОЙНЫ!».

В сборнике воспоминаний-эссе на якутском и русском языках представлены оригинальные воспоминания детей, на долю которых выпали тяжелейшие годы Великой Отечественной войны.

С теплотой и с пониманием всех сложностей, которые им пришлось пережить вместе со всей страной, дети войны отдают свои признание и любовь тем, кто бережно хранил их жизнь и ввел в мирное время.

Сборник предназначен для широкого круга читателей.

УДК 94-053.2(571.56)''1941/1945''

ББК 63.3(2Рос.Яку)622

Е86

©ГКУ РС(Я) «Республиканская библиотека
для слепых», 2020

ОТ СОСТАВИТЕЛЯ

2020 год – Год 75-летия Великой Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов. Этому знаменательному событию посвящен наш сборник «Есть такое поколение – ДЕТИ ВОЙНЫ!», который был составлен по итогам одноименного Республиканского конкурса воспоминаний-эссе. Конкурс был направлен на сохранение памяти о Великой Отечественной войне, ее деталей и значимых событий для современного поколения.

Мы много знаем о войне из рассказов ветеранов, а также от наших бабушек и дедушек, которые в то время были детьми. На их детство пришлось эвакуация, переезды, голод; кто-то потерял близких и жил в детдомах, кто-то ушел на войну подростком. Дети, познавшие тяжесть военного времени, лишённые счастливого детства – они часть того самого народа, который победил! Они – дети победителей!

Их воспитала война, потребовавшая от мала до велика величайшего напряжения сил и огромных жертв. Именно они, воспитанные трудом и доблестью, после Победы восстанавливали народное хозяйство.

На конкурс воспоминаний-эссе «Есть такое поколение – «ДЕТИ ВОЙНЫ!» поступило 32 работы со всей республики. К участию принимались работы детей военного времени, проживающих на территории Республики Саха (Якутия) и являющихся членами ЯРООООИ ВОС. Также участниками могли стать родственники, земляки, знакомые детей военного времени.

Каждая строка написана без прикрас, с огромной грустью и волнением. Каждое воспоминание – живая история страшных дней войны.

По итогам работы жюри, был определен победитель – Неустроева Арета Петровна из Амгинского улуса с. Абага, 1929 года рождения. Также членами жюри были высоко оценены работы Феофанова Егора Михайловича из Намского ДИПИ и Колесовой Елизаветы Ефимовны из Мегино-Кангаласского района.

Наша сегодняшняя задача состоит в том, чтобы увековечить в сборнике эти бесценные воспоминания и передать их стойкий дух подрастающему поколению с целью воспитать чувство патриотизма, гражданственности, любви к Родине, уважения к героическому труду детей во время войны и сохранить традиции воинской славы нашей Родины.

АЛЕКСЕЕВА

Марина Семеновна

Биһиги сэрии кэмин оҕолоро этибит

Мин 1927 с. олунньу ыйга Кырыкый нэһилиэгэр төрөөбүтүм. Соҕотох ийэбэ түөрт оҕо этибит: үс уол уонна мин, соҕотох кыыс. Тоҕус сааспар Далыр оскуолатыгар бастакы кылааска үөрэнэ киирбитим. Онтон ыалдьан Кырыкыйга иккис кылааска кэлэн үөрэммитим. Онно саамай улахан убайбын Акыымы сэриигэ ыңырбыттара. Дьон бөҕө сэриигэ айаннаабыта. Онно мин ийэбинээн чэй оргута сырыттаһытына, «түбүгүрүмэн, дойдубут уутун сиикэйдии да иһиэхпит, эргилэрбит биллибэт», – диэбиттэрин өйдөөн хаалбыппын. Убайым Акыым сэриигэ барыан иннинэ кэргэннэммитэ, ыарахан хаалбыта, игирэ оҕолор төрөөбүттэрэ, биир оҕо уон хонон баран өлбүтэ.

Иккис ыңырыыга икки убайдарым, Бүөтүрдээх Ньюкулай, барбыттара, мин 55 саастаах ийэбинээн хаалбытым. Кыра убайым эрдэ бултуурга үөрэппитэ, онон тиргэлиир, туһахтыыр, куйуурдуур буолбутум. Дьэ, онтон 16 саастаах оҕолору оскуолаттан уураталаан, колхозка таһааран сэриигэ барбыт дьону

солбуттарбыттара. Туох баар эр киһи үлэтин барытын сүгүннэрбиттэрэ. Ол курдук от оттоон, бурдук быһан оҕолор сылайарбыт.

Биһиги утуйа сыттаһпытына оҕонньоттор эрдэ туран балыктаан сииллэр эбит этэ. Ону биһиги утуйан туран баран балыктарын унуоҕа оллоонго сытарын көрөөччүбүт. Биһи, барахсаттарга, биирдии курууска эриллибит үүтү биэрэллэрэ, киһи ахсаанынан чэй өрөллөрө, кыратык хааһы биэрэллэрэ. Ону таһынан бэйэбит хаптаҕастаан сиир этибит.

Арай биирдэ от охсооччулар суораттара сүтэн хаалбыт этэ. Биһиги, от мунһааччы кыргыттар, күөл унуор үлэлиирбит. Биһигини «суораты сиэбиккит» диэн мөхпүттэрэ, иннэ гынан биһиэхэ ирээт суораппытын биэрбэтэхтэрэ. Онтукайбыт дезертир киһи уоран сиэн барар эбит диэн быһаарбыттара.

От кэннэ бурдук быһыыта саҕаламмыта. Ол сылдьан кутуйах хаһааһын мөһөөччүккэ уктан дьиэбитигэр илдьэн тардынан сиирбит. Биһиги кутуйах хаһааһын ылаары түүн кэлэрбит. Кэлин от, бурдук тийиитэ саҕаламмытыгар оҕус сиэтээччи буолбутум. Бу сырыттаһпына убайым Акыым сэриигэ өлбүтүн туһунан биллэриги кырдыаҕас дьон ийэбэр эппиттэрэ...

Сэрии бириэмэтигэр сэбиэскэ икки хаайыылаах күрээтэ диэн биллэрик кэлбитэ. Ол дьоммут Энэлгэн тонуһа уонна саха киһитэ эбиттэр этэ. Биирдэ хортуоска хостуур киһини кытта үлэлии сырыттаһпына биир киһи кэлбитэ. Кини истээх бэргэһэлээх, сонноох, этэрбэстээх этэ. Хортуоска хостооччум кэпсэттэ, ону

киһибит «хаайыыттан күрээн дойдулаан иһэбит, биир киһим дойдутун диэки барбыта», – диэбит. Сылгылары, сүөһүнү уоран, өлөрөн баран, этин хатаран, анаардаһан баран икки аны хайдыспыттар этэ. Ону истэн баран хортуоска хостуур оҕонньорум «Тыый, мантан эн дойдугар таһаҕас тиейэн барыахтаах дьонноҕо бааллар. Хата, олору кытта барыс ээ», – диэн сымыйаннаан сүбэлээн, сэбиэт дьиэбэ илдьэн туттаран кэбиһэр. Ол киһини төттөрү хаайыытыгар ыыталлар.

Иккис убайым өлбүтүн туһунан эмиэ биллэрик кэлбитэ. 1945 с. Кыайыы буолла диэн биллэрбиттэрэ. Кыра убайым Үөһээ Бүлүүгэ кэлбит үһү диэн эппиттэрэ. Ол сурабы истэн баран биһи саға дьоллоох дьон суоҕун кэриэтэ этэ. Ийэбинээн убайбар оҕус кэһиилээх этибит.

Мин сэрии сылларыгар эрэйи, аччыктааһыны, тонууну, ыарахан үлэни-хамнаһы барытын көрсүбүтүм...

Сэри кэннэ олохпун онгостубутум. Ол курдук, түөрт оҕолоохпун: үс кыыс, биир уол, ону тэнэ уон үс сиэннээхпин уонна сэттэ хос сиэннээхпин

АНДРОСОВА АННА АНДРЕЕВНА

Ийэм кыайыны уһансыбыта

Ийэм, Леханова (Лиханова) Мария Петровна, кулун тутар ый 2 күнүгэр 1929 с. Горнай улууһун Маганы нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ, Лихановтар, Ханалас улууһун Нөмүгүтүгэр олохсуйбуттара. Ийэтэ, Евдокия Семеновна (Чыпчаал Дьэбдьиэ), үлэни-хамнаһы кыайар хорсун-хоодуот үлэһит этэ. Аҕата, Петр Иванович, айылҕаттан айдарыылаах эмчит, алгысчыт, олус сымнаҕас, туруу үлэһит этэ. Ийэм биэс бииргэ төрөөбүттэрдээх буолан элбэх уруулаахпын-аймахтаахпын. Бары үлэни-үөрэҕи өрө туспут дьонун мааны ыаллар. Эбэлэрин удьуордаан быраас идэтин баһылаабыттара, икки кыыс медицинскэй наука кандидаттара.

1941 с. Аҗа Дойду сәриитә саҗаланар сааһыгар ийәм уон иккилээх чороччу улаатан эрэр кыыс этә. Эр дьон үлэһитә-кыайыгаһа, эдэр-сәнэх өттө утуу-субуу сәриигә барбытгара. Тыылга хаалбыт кырдыаҗастар, дыахталлар, оҕо аймах бука бары үлэ фронтугар үлэлээбиттэрә. Үс сыл иһигәр киһи-сүөһү биллэ аччаабыта. Элбэх ыал хоргуйан өлбүтә. Сор-мун сатыылаабыта.

Эбэбит Дьэбдьиэ икки кыра оҕотун батыһыннара сылдьан эрэйи энэринэн тыыран үлэлээбитин туһунан кэпсиирә. «Оҕом, Маайам көмө киһитә буолбута», – диэн ахтара. Сурдьунаан, Бүөтүрдүүн, ийэлэрин батыһан, улахан дьону кытта тэннэ үлэлиллэрә. Ийэтә Дьэбдьиэ «Коммунизм» колхозхка ыанньыксыттыыра, сайынын хотуурунан от охсоро, мунньара, кэбиһэрә, кыһынын от-мас тийиитигәр үлэлиирә. Ийэм Маайа ийэтин батыһан, саас эрдэттэн үс атынан күһүн хойукка дылы Өктөмнөөбү нефтебазаттан тобус буочука көрүүчэйи тийэн аҗалан Нөмүгүгә Чабыкина Груняҗа, учуотчукка, туттараллара. Сарсыарда сэттә бааһынаны кэрийә сылдьан түнгэтэллэрә. Ийэм тэннэ саппай уопсан, илии-атах буолан сүүрэн-көтөн түсүһэн иһэрә. Атахтарын, илиилэрин бырдах, оноойу сиирә. Үссэнәр да астара кэмчи, нуорманан буолар. Ийэм биирдә да хаппырыыстаан көрбөтөх: хараҗын уутун кистээн саба илгән кэбиһэрә үһү, төһө да уутун хаммакка турдар, баттаҗа арбайбытынан, ийэтин кытта барсара үһү.

Кыһынын Үөс Арыы диэн сир отун атынан тийэллэрә. Быһыгар ийэтә икки оҕуһунан Үс Көлүйә

снхиттэн хаппыт мас көрдөөн, кэрдэн Сугулаанга (билигин хонтуора) уонна кыаммат дьонго тиэйэн биэрэллэрэ. Халын таннар танас диэн суох буолан тоноллоро. Кыракый Маайа бөбүүөрбүт илиитин айабын сылааһынан ириэрэ сатыыра, муус чонкур тонмут хаатынкаларын бэйэ-бэйэтигэр охсон атахтарын сылытан көрөрө. Ийэтигэр көмөлөһөн орус сиэтэрэ, сайдыыра, мутук итигэстиирэ.

Дьоммут-сэргэбит уоттаах сэриигэ, муустаах окуопаҕа сыталлара буолуо диэн өйдөбүлүнэн, тыылга хаалбыттар түүннэри-күннэри үлэлииллэр эбит. Сэри кэмигэр суут-сокуон кытаанах, ордук-хос тыллаһы суох буолара. Байыаннай үөрэххэ Федоров Баһылай Баһылайабыс диэн киһи үөрэтэрэ үһү. Сайынын чалбаҕы да тумнарбакка сылыннараллара, кыһынын хомурах хаарынан окуопа хастараллара. Кыранаата быраҕарга, устуруйдаан саллааттыы хаамарга үөрэтэллэрин туһунан ийэбит ахтан кэпсиирэ. Хамнас диэни аахсыбакка, хоргуйар-хоргуйбат икки ардынан сарсыарда эрдэттэн киэһэ харанарыар диэри үлэлииллэрэ. Киэһэ өттүгэр сэриигэ барбыт дьонго үтүлүк, кээнчэ тигэн ыталлара. Маннык үлэлээн, көлөһүн күнүн аахсаллара – кыра курупчаакы бурдук сыһын ытыстарынан мээрэйдээн эбэтэр кыра кутуу чэй биэрэллэрэ. Оччотообу салалта кытаанах эбит. Оннооҕор кутуйах, тиин хаһааммыт бурдугун ылан итигэстиир бобуулаах, норуот өстөөбүн курдук көрүллэрэ үһү. Ийэбит 1945 с. ыам ыйын 9 күнүгэр

күүтүүлээх Кыайыы күнүн уон алталаах кыыс көрсүбүтэ.

Аба дойду сэриитин тэнэ, кыһайбыт курдук, дойдуга уот кураан сыллар саҕаламмыттара. Дьон-сэргэ сүөһү ииттэн аһаан олорбут буоллахтарына, от үүммэккэ сүөһүлэрин эһэргэ күһэллибиттэрэ. Хангаласка эмиэ улахан кураан турбута, сүөһүлэрин кыстатар отторо суох буолбута. Оччотооҕу былаас дьаһалынан ийэм аах үс кыыс буолан Чурапчыга «от сии» диэн ааттаан турар бэйэлэрэ көһөн барбыттар. Боотурускай улууһун саамай суола-иһэ суох түгэх сытар Кытаанах нэһилиэгэр тийбиттэр. 1948 с. саҕалаан уон тоҕус саастаах кыыс колхозка ыанньыксытынан үлэлээн барар. Ол курдук биир да күн өрөбүлэ, уопускаата суох үлэтин аартыга саҕаланар. Биирдии ыанньыксыт сүүрбэччэлии ынаҕы көрөллөрө. Ньирэйдэрин эмиэ бэйэлэрэ биэбэйдииллэрэ. Түүнүн ынах манаан, төрөтөн утуйбакка хоноллоро да үһү. Оччотооҕу сорох салайааччылар үлэһиттэри оҕо курдук мөҕөр эбиттэр, арай ньирэй өллөбүнэ бэйэлэриттэн төлөттөрөллөрө үһү.

1967 с. ахсынньы ыйтан колхозтары холбоон биир улахан Субуруусскай совхоһу тэрийбиттэр. Ол кэннэ дьон олоҕо сыыйа көһөн барбыт. Ийэм эмиэ, сыллата оҕолонорун быһыгар, былаанын туолуутугар күүһүн харыстаабакка үлэлээбитэ. Оччолорго сайын сайылыкка тахсыы, күһүн оторго көһүү, кыһын кыстыгы булуу түбүгэ хаһан да бүппэт этэ. Аны күһүн

хотон сыбаға, саах таһаарыта кэмигэр бэйэлэрэ таһаараллара, ынахтарын күнгэ үстэ ыыллара. Бэкээринэ олох хойукка дылы суоҕа. Онон бэйэтэ килиэп буһаран астаан, сүүрбэччэ ынабы ыан, абыс оҕотун көрөн, бүөбөйдээн улаатыннарбыта. Кыһынын сүөһүлэригэр илиилэринэн уу таһаллара, мас уһааттарга тоннанан көөнньөрбөнү буһаран бэлэмнииллэрэ, ону хоруудаҕа кутан сиэтэллэрэ. Эбии аһылыкка диэн дулҕа буһараллара үһү.

Биһиги, оҕолор, борбуйбутун көтөҕөөт, дьоммутугар көмөлөһөр этибит. Ньирэйдэргэ, битэмиин буоллун диэн, унуох мунньан, уматан күлүн үүккэ булкуйан иһэрдэрбит, миэли оргутан эбии аһылык онорон сиэтэрбит. Совхоз сүөһүлэрин көрөллөрүн-истэллэрин таһынан, аны кэтэх хаһаайыстыбаларын көрөллөрө. Сэппэрээтэрдээн үүттэрин араараллара.

Ийэбит кэнсиэр, киинэ көрдөрө куруук биһигини, оҕолорун, илдьэр этэ. Ыһыахтарга сиидэс былааччыйалары тигэтэли охсоро. Кыһынын баата ыстаан, үтүлүк, кубах тириитин имитэ охсон, барыбытыгар бэргэһэ тигэрэ.

Олус көнө, судургу майгылаах чиэһинэй үлэһит буолан, куруук дьонно-сэргэбэ ытыктанара. Бу курдук бочуоттаах сынньаланга барыар диэри үлэлээбитэ. Инчэбэй хотонно үлэлээн, куруук эрэһинэ саппыкынан сылдьан, ыарахан үлэттэн доруобуйата мөлтөөбүтэ. Иккитэ утуу-субуу ыараханлык ыалдьан,

инсульт ыарыыга ылларбыта, ол кэннэ харабынан көрбөт бастакы курууппалаах инбэлиит буолбута.

Аҕабыт Томпоттон төрүттээх Манасытов Андрей Петрович оҕо эрдэбиттэн сааһын тухары сылгыһыт этэ. Кини аҕабын төрүт өйдөөбөппүн диирэ, ийэтэ Болтоноттон төрүттээх Иванова Мария Петровна 95 сааһыгар дылы олорбута. Аҕалаабым аҕыс бииргэ төрөөбүт оҕолор эбиттэр. «Аһаатабына», оҕо сылдьан элбэх дьон хоргуйан, аччыктаан өлбүтүн туһунан ытамныйа-ытамныйа кэпсээччи. Ааны бүрүйбүт сүөһүлэрин тириитин миин оностон тыыннаах хаалбыппыт диэн куруук ахтара, килиэби төрүт мээнэ бырахтарбат этэ. Хоргуйартан ордук ыарахан суох диирэ. Быраата Бүөтүр интэринээккэ олорбут. Биирдэ эмит кэллэбинэ кэһиитин хаатынкатын түгэбиттэн таннары тутан хаппыт хорочуоска биэрэрэ, ол саамай күндү, олус минньигэс ас буолара үһү.

Ийэбит үлэбэ эппиэтинэстээх, чиэһинэй буоларга, бэйэ-бэйэбэ истин сыһыанна, наада тирээтэбинэ көмөлөсүһэргэ, эйэлээх буоларга бэйэтин үтүө холобурунан ииппитэ. Оҕо сылдьан кыһыра, тымта, хаһыыты сылдьарын истибэтэбим. Холку, намыын, аҕыйах саналаах буолара. Хаһыаты ааҕара, сахалыы биэриилэри көтүппэеккэ көрөрө, араадыһаны истэрэ, политиканы сэнээрэрэ.

Былыр, 1965 с., почтаҕа суруйтаран куукула, киинэ артыыстара мэтириэттээх открыткалары, сылаас пуховой үрүн түү былааттары сакаастаан ылара.

Оччотообу оџолор онтон ордук дьоллонорбут суох курдук этэ.

Ыраахтан дьиэбитин ахтан аџай кэлэрбит, кэлээт да фермаџа ааһарбыт. Ийэбит буһарбыт алаадьытын сыта ыраахха дылы дыргыйар ураты сыттаах буолара. Ийэбит балыыһаџа бардаџына, дьиэбит иһэ иһийэрэ, кураанахсыйара, аџабыт төрүт санарбат буолан хаалара. Аџабыт ийэбит ыарыйдаџына наһаа ыксыыра, олус харыстыыр этэ. Маайам эрэ баар буолан олоробун диирэ. Куруук ынах ыаһан, саах күрдьэн көмөлөһөр этэ. Эн-мин дэһэн, оргууй аџай чэйдэрин иһэллэрэ, күннээџи түбүктэрин кэпсэтэллэрэ, былаанныыллара. Бу истин көстүү субу баар курдук харахпар көстөр... Нус-хас олохтоох түгэннэри санатар, оџо сааһым өйдөбүлэ дууһабар инэн хаалбыт.

Аџам сылгыһыттар биригэдьиирдэрэ буола сылдьыбыта, сылгыларын үөрүн, кулуннарын ааџан көмөлөөн суоттууллара. Иккиэн наһаа амарахтар этэ. Аймахтарыгар куруук көмөлөһөллөрө. Олус өйдөһөллөрө, эйэлээхтэрэ, сыһыаннара истин этэ.

Ньир-бааччы 39 сыл устата ыал буолан олорбуттара. Аџам сэрии сылларыгар оџо сылдьан үчүгэй үлэтин иһин Сталин илии баттааһыннаах бочуотунай кырааматалаах. Таанка ойуулааџын иһин сэргээн көрөр этибит. Элбэх мэтээллээх. Кулуну ылыыга куруук улахан бырыһыаны ылар буолан, өрүү бастыгнар ахсааннарыгар сылдьара. Үс төгүл Москуба куоракка норуот хаһаайыстыбатын быыстапкатыгар ынырыллыбыта. Тыа сиригэр улааппыт, олорбут, ыраах

тэлэһийбэтэх киһи мункук санаата киирэн биирдэ даҕаны барбатаҕа. Ол дойдуга уулуссаҕа чэпчэтинэр сир суох дииллэр, эрэсииминэн аһыыллар, наһаа эрэйдэнэллэр үһү диэн, кыккыраччы аккаастанар этэ. Биһиги, оҕолор, соҕуруу дойду кэһиитин сиэри ытыахпытын баҕарар этибит.

Аҕабын түргэн туттулаабын, сыыдамын, булугаһын, сытыы өйдөөбүн, олоххо ураты көрүүлээбин иһин дьон-сэргэ таптаан «Уол оҕото Уот Ноной» диэн ааттыыллара. Билэр дьонугар элбэх кэпсээннээх, сэхэннээх этэ. Куруук ыалдьыттаах, хоноһолоох этибит. Аҕабыт барахсан ыарахан ыарыыттан баара-суоҕа 69 сааһыгар, ат үрдүттэн түспэккэ эрэ, 1994 с. күн сириттэн барбыта...

Ийэбит үлэттэн булбут дьоло – оҕолорун үлэни таптыырга, сыаналыырга ииппитэ буолар. Сиргэ төрөөн, айбыт айыыһыттарын алгыһынан тапталлаах кэргэн, элбэх оҕо көмүс ийэтэ, биэс уонча сиэн, хос сиэн дьоһун эбээтэ.

Киһини үлэ киэргэтэр. Саха сэмэй, үлэһит дьахтарын сыралаах үлэтэ сыаналанан, сылаас түөһүн элбэх мэтээллэр, уордьаннар кэргэппиттэрэ. Альбом илииһигэр угуллубут үгүс элбэх бочуотунай кырааматалардаах, махтал суруктардаах. Олорон кэлбит дьылҕатын оһуордаах ойуутун суолун оҕолорун, сиэннэрин олоххо ситиһиилэрэ кэпсииллэр.

Улуу Кыайыы 75 сылын бэлиэтиир күнүгэр тийбэккэ тохсунньу 30 күнүгэр орто дойдуттан букатыннаахтык барбыта...

АФАНАСЬЕВА **Александра Степановна**

Ыарыхан кэмнэр

Мин, Афанасьева Александра Степановна, муус устар 12 күнүгэр 1927 с. Кырыкыйга төрөөбүм. Бииргэ төрөөбүттэр түөрпүт, икки кыыс, икки уол.

Иккис кылааска үөрэнэ сырыттаһпына сэрии буолбута. Бу кэннэ ынах эмийин тутуо, унуоҕа улахан диэбит оскуола оҕолорун талан, уоннуу ынаҕы анаан үлэлэспиттэрэ. Таһас-сап диэн суоҕа, атах сыгынньах ынах ыырым. Бу сылдьан хоргуйан, ынахпын кыайан ыабакка сэниэм эстэн охтон түспүтүм. Аҕам сир хорута сылдьан эмиэ хоргуйан охтон түспүт этэ, ол иһин аҕабынаан Сыырдаах диэн сиргэ баран балыктаан аһаабыппыт.

Дьэ сана сэниэлэммитим кэннэ дояркалата илдэ бартара. Ийэм эмиэ доярка этэ. Ас диэн суох, биирдии курууска үүт биэрэллэрэ. Ийэм синньигэс мастар хатырыктарын ыраастаан субатын кыһыйан ылан, кырбаан үүппүтүгэр булкуйан иһэрдэрэ.

Дьаакыбылап Сэргэй диэн үөрэҕэ суох киһи бэрэссэдээтэллээбитэ. Кыраам да бурдук биэрбэккэ киһи бөҕө хоргуйбута. Ол курдук биһиги эмиэ

хоргуйан олордохпутуна, биир эмээхсин үүт киллэрэн биэрбитэ. Кини оџонньоро лэппиэскэ бэрсэн тыыннаах хаалбыппыт. Оџонньор ыскылааты алдытан дьонно бурдук түнэтэлээбит эбит этэ, сотору сэриигэ ынырыллан барбыта уонна эргиллибэтэџэ...

Манньык ыарахан кэмнэр хаһан да буолбатыннар, сэрии буолбатын!

АФОНИНА Агафья Петровна

Оонньооботох оџо сааһым

Мин, Афонина Агафья Петровна, Томпо улууһугар Кириэс Халдьяайыга (урут Таатта улууһугар киирэрэ) 1940 с. балаҕан ыйын 14 күнүгэр төрөөбүтүм.

Сэрии сылларыгар биһиги көлүөнэ оџолор оџо сааспыт эрэй аргыстаах ааспыта. Кырыымчык олох, танас-сап кэмчи. Тыылга оџо-дьахтар, үлэни кыайбат хаалан олох мөлтөөбүтэ. Иитэр-аһатар дьоммут сэриигэ баран, биһиги эрэйдээх сэрии сылларыгар олорбуппут.

Ийэм үстээх, иккилээх, биирдээх эмдэй-сэмдэй үс кыра оџотун ииппитэ. Кириэс Халдьяайыттан олох ыраах үрэх баһыгар соџотох ыал буолан олорбуппут. Ыаллар чугаһынан суохтара. Көмөлөһөр ким да суоџа. Сэрии бүтэһик сылларын мин арыый улаатан одон-додон өйдүүбүн... Хайдах эрэ тото аһаабыт киһи диэн саныыр этим. Танаһым абырах бөџө, илбиркэй танас буолан, тонор этим. Ийэм үс кыра оџотун хайдах ииппитэ буоллар... Ыарахан олоџо таайан эдэр сааһыгар күн сириттэн барбыта...

Абам, Афонин Петр Николаевич, сэриигэ 1941-1946 сс. сылдьан уна атабар улахан эчэйии ылан эрэй бөбөнү көрбүтэ. Убайым, Афонин Иннокентий Петрович, сэриигэ 1941 с. барбыта уонна 1947 с. эргиллэн кэлбитэ. Улахан бааһырыы ылан инбэлиит буолбута.

Сэрии бүппүтүн хас да сыл ааспытын кэннэ биһиги дьизэ кэргэн олохпут тупсубатаба – абам, убайым сэриигэ ылбыт баастара бэргээн ыалдьыбыттара, үлэни кыайбат этилэр. Аны хас да сыл кураан дьыллар тураннар от, бурдук үүммэтэбэ.

Мин оҕо сааһым эрэй аргыстаах ааспыта. Аччыктааһыны, тонууну барытын билбитим. Оскуола кэннэ үөрэби экирэтэн, идэ ылаары Новосибирскай уобаласка баар Тогучин куоракка үөрэнэн, бухгалтер идэлэммитим, 32 сыл идэбинэн үлэлээтим. Тааттаба 1976 с. олоробун (44 сыл).

Доруобуйабынан бүдүрүйдэрбин да, күүстээх санаа эйгэтигэр киирэн, тыл үөрэбэ да суох буолларбын, тэттик 4 кыра альбом-книгэ ааптара буолабын: «Олобум кэрчиктэрэ» (2015), «Омоон суолунан» (2017), «Санаам сарбынньахтара, иэйиим кыырпахтара» (2018), «Көмүс түгэн» (2020).

Ахтыбын «Сэриини утарабын!» диэн тылларынан түмүктүүбүн.

БОРИСОВ Адам Георгиевич

Улахан сэрииттэн этэннэ эргиллэн кэлиэбэ...

Мин аҕам, Борисов Георгий Дмитриевич, 1922 с. ыам ыйыгар Бүлүү оройуонун Үгүлээт нэһилиэгэр бааһынай дьыэ кэргэннэ күн сириҥ көрбүтэ. Аҕата Тылгыныттан төрүттээх Миитэрэй Барыһап (Лапаан), ийэтэ Үгүлээт Аппанааһыйаптар улахан кыыстара Өкүлүүн.

Бииргэ төрөөбүттэр үһүө этилэр: балта Матрена Дмитриевна, үйэтин тухары учууталынан үлэлээбитэ, быраата Василий Дмитриевич, Анаабыр улууһугар милицияҕа, өр сылларга Үгүлээккэ гидрометеорологической сулууспаҕа үлэлээбитэ.

Георгий (Дьөгүөр) ыал саамай улахан уола буолан, оччотообу кэм сиэринэн үлэбэ сыстаҕас, кыайыгас уол буола улааппыта. Оҕо сааһа Тылгыныга, Үгүлээккэ ааспыт. Кыратыттан булка, балыкка абылаппыт байанайдаах булчут. 10-12 саастааҕар маннайгы куһун

бултаабыта оџо сааһын кэмнэриттэн саамай өйдөөн хаалбыт түгэнэ буоларын туһунан күлэ-күлэ элбэхтэ кэпсээччи.

Ол күһүөрү үһү. Дьоно аттынаабы күөлгэ от мунһа барбыттарын кэннэ, олорор күөллэригэр кустар тыал анныгар тиксибиттэрин көрөн, көхөџө ыйанан турбут аџатын туукка саатын (оччолорго сааны ийтиилээх ыйыыр буолаллара) ылан, үөмэн киирэн, холбоон ытан хабылыннарбыт. Дьэ, ити курдук икки улахан кус бааһырбыттар, уолчаан өлөр мөхсүүлэрин көрөөт, саатын туора илгээт, ууга ыстанан киирбит. Икки улахан күһү ылаат, буут быстарынан дьонугар ыстаммыт. Арай дьоно көрдөхтөрүнэ уоллара хаһытыы-хаһытыы кинилэр диэки сүүрэн иһэр эбит. Ийэлээх-аџата, барахсаттар, саа тыаһын истибит дьон буолан, сүрэхтэрэ «хайдарынан» турбуттар. Онтон уоллара Дьөгүөр икки улахан күһү тутан кэлбитин көрөн «һуу!» диэт, уоскуйбуттар. Аџата саа туһунан ыйыппытыгар, киһитэ санатыттан матар. Онуоха аџата кыратык кыһырбыт, ол эрэн уолун мөхпөтөх. Сааларын күөл кытыытыгар баар бадараантан булбуттар, ампаар дьиэлэригэр төннүбүттэр. Киэһээни аһылыкка ийэтэ били кустарын буһарбыт, аһабыттар-сиэбиттэр, тот истээх утуйбуттар. Ол күһүнтэн ыла сааны туттарар буолбуттар...

Аџата Лапаан Миитэрэй Бодойбонон көмүскэ сылдыбыт буолан, хаартынан үлүһүйэр эбит. Хаһан да сүүйдүм эбэтэр сүүйтэрдим диэбэт үһү. Киэһэ барарыгар үрүн тураџас соноџос атынан көтүтэр, оттон

сарсыарда атын ынгыырын эрэ сүгэн кэлэр эбит. Ону көрөн ыаллара ыйыттахарына, «тэн-тэннэ» диэн мүчүк гынаат, ааһа турар эбит.

30-с сс. ортолоругар Испирдиэн диэн кырдыаҕас (ойуун) Барыһаптарга наар ыалдыттаан ааһар үһү. Биирдэ ол сылдьан ыал ийэтигэр: «Дьэ, сотору улахан сэрии буолаары турар, эн Дьөгүөрүң онно кыттыа, этэннэ эргиллэн кэлиэҕэ», – диэн сана аллайбыт. Ийэ барахсан сүрэҕэ улаханлык аймаммыт...

Дьөгүөр сэрии иннинэ Бүлүү педучилищетыгар үөрэнэн, учуутал идэтин баһылаабыта. Хампаҕа кэлин Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойа буолбут Николай Кондаковы кытта бииргэ учууталлаабыттар, онно эмиэ байыаннай үөрэҕи күүскэ ирдииллэр эбит. 1942 сыллаахха дезертирдэр Хампа дэриэбинэтигэр баар лааппыны халаабыттар, дьон сылгытын, ынах сүөһүтүн уоран сиэбиттэр диэн айдаан буолбут. Онно милициялары кытта учууталлар ирдиир бөлөх тэрийэн үлэлэбиттэр.

1942 с. иккис хомууругар Николай Кондакову кытта фронна бииргэ барбыттар, учуутал үөрэхтээхтэрин иһин, иккиэннэрин кылгас кээмэйдээх артиллерийскай училищеҕа ыыпыттар, ол кэннэ офицер аатын ылбыттар. Училище кэннэ атын-атын чааска анаммыттар. Георгий Дмитриевич Николай Кондаков өлбүтүн кэннэ, киниэхэ Дьоруой үрдүк аатын биэрэллэригэр элбэхтик үлэлэспитэ.

Биһиги оҕо сылдьан: «сэрии туһунан тугу эмэ кэпсээ эрэ», – диэтэххэ улаханлык кыыһырааччы уонна

«ол сэрииттэн туох аанньаны истээри гынабыт» диэччи...

Уопсайынан, аҕам сэрии туһунан мээнэ кэпсээбэт этэ. Дэннэ, биирдэ эмит уоһа өһүлүннэбинэ, быстах түгэnnэри эрэ сэрһэргээччи. «Дьэ, оччо өстөөбү өлөрбүтүм, бачча ньиэмэһи кыргыбытым» диэн айбарданарын киниттэн истибэккин. Кэлинни архив докуменнара кэпсииллэринэн, ыарахан хапсыһыларга кыттан, илиинэн киирсээһиннэ тийэ кыргыһыттан кыайыылаах тахсыбыт мүччүргэnnээх сырыылардаах кырдыаҕас эбит диэн улаханлык сөбөбүт. «Туох аанһа буолуой, билигин аҕай күлэ-үөрэ сылдыбыт доҕорун буулдыаҕа таптаран, бүтэһик өлөр ситиитин тартара сытара» – диэн баран өрө тыынан ыларын бу баардыы өйдүүбүн. «Бастаан киһи аһара куттанар, этин-сиинин салҕалас буолар, ыраах мина, снаряд эһиннэбинэ сүрэбин айаххынан тахса сыһар, буулдыа ыйылаан аһара ыарахан тыас», - диэччи.

«Киһи араас усулуобуйаҕа түргэnnик үөрэнэр дииллэрэ оруннаах эбит. Сэрии курдук алдьархайдаах быһыыга өстөөбүн эйигин хайаан да өлөрүөхтээх, эбэтэр эн уруттаан кинини суох гынахтааххын», – диэн баран, ааспыты саныырдыы санныыаран ылааччы. Билигин, кырдык, ити аһыылаах уоттаах сэриигэ, ама, мин аҕам хайа эрэ Европаҕа олорор немец эһэтин, аҕатын, убайын суорума суоллаабыта буолуо дуо дии санаан ыллахпына, дууһам айманар... Арай аҕам сэрии толоонугар охтубута буоллар, биһиги бу эйэлээх

олоххо ыал буолан, оҕо төрөтөн Орто дойду олобун билиэ суох этибит диэн санааттан эрэ санаам сайҕанар.

Биир түгэни кэпсээбитин өйдөөн хаалбыппын...

Будапештская операция. Венгрия таһыгар хас да күн улахан кимэн киириигэ бэлэмнэммиттэр. Арай сарсырданан улахан туман сатыылаабыт. Аҕыйах мүнүүтэнэн биһи дьоммут артподготовканы саҕалаабыттар, чаас анара курдугунан туох да көстүбэт туман быһынан атаака саҕаламмыт. Аҕам взвод командира, лейтенант. Дьэ, тиэтэлинэн, улахан тыаһа-ууһа суох сүүрэн иһэн, ыы муннуларынан өстөөхтөрүн кытта көрсө түһээт, соһуйуу-өмүрүү буолбут. Ити түгэннэ толкуйдуур бириэмэ суох, кырыктаах илии хапсыһыта саҕаламмыт, ыһыы-хаһыы, фашистар кус-хаас саналара ынырыга... Ити бириэмэҕэ фашист обер-лейтенана аҕабын бэстилиэтинэн ытаары кыһаабыт. «Дьэ, өлүү хараҕар түбэстим», – диэн санаан эрдэбинэ, биир байыас кини иннигэр баар буола түһэр, ону кытта бэстилиэт эстэр тыаһа иһиллэр: били байыас нукус гынан хаалар, аҕам өстөөбүн утары ытар. Онтон ол байыаһын өйдөөн көрбүтэ: ординарча, Саламатин Дима диэн Казахстантан төрүттээх уол буолан биэрбит...

Бу кыргыһы түмүгүнэн аҕам бастакы наҕараадатын, 2 степеннээх Кыһыл Сулус уордьаны ылар.

Кэлин, сэрии бүтэрин саҕана, арай сурук туппут. Ким суруйдаҕай диэн кэнбиэрин арыйбыта, били Саламатин Димата Крым балыһатыттан суруйбут

эбит. «Ол түгэнгэ хорсун буойунум тыыннаабын билэн улаханник үөрбүтүм», – диэн кэпсээнин түмүктээбиттээх...

Өссө биир сэрии бүппүтүн кэннэ түгэнин туһунан хайдах өйдүүрбүнэн суруйуум...

Югославия. Биирдэ командира НКВД-ларга операцияҕа кыттар буоллун диэн соһуппут. Улахан суолталаах операция буоларын туһунан СМЕРШ («Смерть шпионам», оччотооҕу НКВД иһинэн үлэлиир разведка салаата) офицердара соруудабы кытта билиһиннэрбиттэр. Сэри кэмигэр вербовкалан диверсионнай үлэни ыппыт Кыһыл Армия старшай офицеры (майор дуу, полковник дуу) сонордооһунна разведчигынан ыппыттар. Эрдэттэн бэлэмнэммит операция буолан, диверсант ханна бүгэн сытарын билэллэр эбит. Оттон биһиги киһибитигэр «кореец балыксыт» буоларыгар уонна туох эрэ «үһүйээнин» толкуйдаан заданиетын толороругар атаарбыттар... Дьэ, аҕам балыксыт аатыран күөгүлээх, сүгэхэрдээх ол киһи хорҕойон сытар үрэхэр балыктыы барар. Күнүс балыктыы турдабына биир бөдөн унуохтаах киһи кэлэн нууччалыы дорооболоспут, ол кэннэ ону-маны ыйытан барбыт. Дьинэр аҕам нууччалыы ыраастык сангарар бэйэтэ соруйан, биллэримээри, тоһуттаҕастык сангаран, ардыгар өйдөөбөтөҕө буолан кэпсэтэ турдабына, эмискэ автоматтаах байыастар ойон тахсыбыттар да, ол киһини охторон түһэрэн илиитин кэлгийбиттэр. Онтон били НКВД-лар СМЕРШ үлэһиттэрэ баар буола түспүттэр. Аҕам, офицер киһи быһыытынан, заданиены

толорбутун туһунан нууччалыы доргуччу рапорт эппит. Ону истээт, били тутуллааччыта маат-куут, үөхсүү-сааныы бөбүтүн түһэрэ хаалбыт.

Оччолорго аҕам табахтыыр эбит. Били СМЕШ-тарын дьонун кытта табахтыы турдабына, биирдэрэ: «Ити туппут диверсаммыт военной преступник, таннарыахсыт, элбэх киһи дууһатыгар турбут, сидьин быһыылары онорбут абвер шпиона, өскөтүн эн кини тылыгар киирбитин, эбэтэр куоттарбытын буоллар бэйэбин байыаннай трибуналга ытар бирикээстээх сылдыбыппыт», – диэбит уонна кимиэхэ да бу операция туһунан кэпсээбэтигэр андабарын ылбыт. Биһиги киһибит туохха түбэхэ сылдыбытын дьэ санаан, улаханлык кутаммыт.

Югославияҕа сэрии кэннэ сулууспалыыр кэмигэр, улахан харчы кризисхэ буолбутун туһунан кэпсээбитэ. Арай хамнастарын аахсалларыгар, харчыларын чемоданынан түнэппиттэр. Югославия валютата динар диэн. Ол курдук төһө эмэ мөлүйүөнүнэн харчыламмыттар. Сүүс тыһыынча динарга 1 үчүгэй вино, эбии биир пачка табах уонна испиискэ кэлэр үһү. Дьэ, вещмешогунан харчы сүгэ сылдьан атыылаһарбыт диэн күлээччи.

Биһиги аҕабыт, Георгий Дмитриевич, сааһыт киһи этэ. Кустар эргийиилэригэр хос ытааччы, биирдэ ытан икки куһу ылар да түгэннээбэ.

8 саастаах, соччо улахана суох 2-с кылаас үөрэнээччитэ киһини, убайбын Георгийы (оччолорго 11 саастаах) кытта иккиэммитин саас Күбэйиндэбэ

тыынан киллэрэн дурдаба олоодооччу. 3-4 мооньобон мончуугун түһэрэн биэрээччи. Ол кустуу киирэр дьүһүммүт. Таһынан иитиллэр икки уостаах 20 калибрдаах былыргы саалаахпыт, 10 ботуруоннаахпыт. Иккиэн куолаан икки курогуун нэһиилэ туруорабыт, түһэрэбит. Кус түстэбинэ, ол саабыт куроктарын кытта бодуустаһарбыт: убайым ытааччы, мин көрөөччүбүн. Ол курдук икки мооньобону бултаан, улаханлык хайбааммыппыт.

Абабыт унуоргу өттүгэр тыынан туораан тоһуйааччы. Миигин төрдүс кылаастан бэйэм сааланарбын көнүллээбитэ. Бастаан сэттэ сааспар 20 калибрдаах икки уостаах саанан ыттарбыта... Кэлин 32 калибрдаах саанан ытарга үөрэппитэ. Үксүн икки уостаах сана собус 20-лээх саанан улаатыахпар диэри илдьэ сылдыбытым.

4 кылааска үөрэнэ сылдыабын. Саас, кус кэлиитэ, биир үтүө күн үөрэхпиттэн бүтэн киирбиппэр атам бултуур тэрилин бэриммит этэ. Онтон миэхэ этэр: «Мыскы (оҕо эрдэбинээҕи таптал аатым), түргэнник аһы орус, миигин кытта кустуу барсыан». Оо, онно үөрбүппүн! Ол күнү бүгүн курдук саныбын...

Сиирэ-халты аһаат, танаспын бэрийбитинэн бардым. Атам МЦ саатын суулаан бэлэмнээбит, мин харабым кырыытынан көрдөхпүнэ, арай мин саам суох курдук. Онтон атам били икки уостаах 20-лээх саны суулаа диэтэ. Мин, оччолообу истибит киһи, атабым сири билбэт буолуор диэри үөрдүм, хап-сабар тийэн саабын суулаан кэбистим.

Кустуур сирбит Тоноџос Боллохтооџо эбэ үрэбэр баар. Дэриэбинэттэн биир көс анара 3 биэрэстэни Урал мотоцикылынан, онтон 2 биэрэстэ курдук сатыы хааман айаннаатыбыт. Дьэ, ол тухары аџам барытыгар үөрэтэ-такайа иһэр. Базабыт диэн балаџан дьиэ: анар өттө сингнэн түспүт, анар өттө сэнэх. Киирээт, уна өттүнээџи эркингэ латинскайдыы «Jegyer ulete, 1939 syil» диэн сурук харандааһынан суруллубутун чуолкайдык өйдүүбүн. Ону аџабыттан ыйыппыппар, бу балаџаны тупшут уус аата диэбитэ. Тийиээт, кутаа оттунан сир иччитин хайаан да аһатыллар диэн, арыылаах алаадьынан аях туттубут, чэйдээтибит.

Салгыы көлүйэџэ киирэн, дурда тутуннубут. Мин кыра чохоһунан талах кэрдэбин, кырдыаџас дурданы ити икки ардыгар онорон бүтэрдэ. Онтон аттынааџы көлүйэџэ кэнэс соџус дурда онордубут. Ол кэннэ мас мастанан, күөс күөстэнэн аһаан-сиэн бардыбыт. Аџам көбүлээһининэн кыратык сыта да түстүбүт, утуйан да ыллыбыт этэ. Арай аџам тардыалаабытыгар уһугуннум, бэйэтэ турбута быданнаабыт. Итии чэй иһэн баран кустуу киирдибит, иккиэн тус-туһунан олоробут. Халлаан сырдыыта биир кус кэлэн түстэ, мин кынаабыта буолаат, ыттым. Арай көрбүтүм, куһум мөхсөн бөџө, мин иккиһин ыттым уонна солообутунан кэһэн дурдам иннигэр киирэн куспун ыллым. Аны төттөрү тахсаары халтарыйан ууга түстүм. Түргэн үлүгэрдик тахсаат аџабар сүүрдүм. Киһим ууга түспүшүн көрөөт, балаџан оһоџун отунна. Мин сыгынньахтанаат ыт түүлээх суорџанна сууланан

сыттым. Арай кырдыаҕас куспун көрөөт үөрдэ: «Уолчааным мээнэ куһу өлөрбөтөххүн, умсаабы өлөрбүккүн», – диэн хайҕаата. Мин оннук сытан утуйан хааллым. Арай күн сыламныырыттан уһугуннум. Аҕам идэтинэн чэйин номнуо өрөн, кэнсиэрбэ сылытан олорор. Куһун туһунан ыйыппыпар «уон түөрт», – диэтэ.

Иккис түүммүтүгэр киэһэ хаар быластаах ардаата, сотору кэминэн кус субу-субу кэлэн эргийиилэригэр кырдыаҕас хос-хос ытан түһэрэр. Биир кэмнэ сэттэ моонньоҕон эргийбитин, үстэ ытан барытын күөрэппитэ, хойобуул куһу мин салҕыбын. Инньэ гынан, сөп буолан, сарсыарда алта чаас саҕана таҕыстыбыт. Куспутун аахпыппыт, биэс уонча буолбут... Мин оннук бэргэнник ытар киһини билигин да көрө иликпин. Онтон мин бэйэм орто баайыылаах сааһыт буола улааппытым, билигин аҕам МЦ-тынан ыта сылдыабын. Аҕам сиргэ өрүү илдьэ сылдыааччы: куобах буоллун, мас көтөрө буоллун. Ол сиэринэн бултуурбун туохтааҕар да ордоробун.

Хомойуох иһин, кини 2000 сыллаахха бу орто дойдуттан ыарахан ыарыыттан туораабыта... Өлүөн икки ый иннинэ Улуу Кыайыы 60 сылыгар ыам ыйын 9 күнүгэр, Б.Н. Ельцин уураабынан, гвардия капитанын аатын инэрбиттэрэ. Ити күн мин төрдүс сулуһун ылан погонугар иилбитим. Аҕам хараҕа ууламмытын, онтон уоттаммытын көрөн уйулҕам хамсаабыта. Кини, мүчүк гынаат, өлүөр илиитин тутуспута. Хомойуох иһин ити

кэмнэ ыарахан ыарыыттан (инсульт) сангатыттан маппыт кэмэ этэ.

Ыам ыйын 8 күнүгэр оҕо сылдьан бастаан кустаабыт сирбэр уу көрө бара сылдьан биир атыыр көбөнү өлөрөн, эмиэ үөрэн-көтөн аҕабар көрдөрбүппэр, кини оҕолуу үөрбүтэ. Ол харахтарын билигин да көрөр курдукпун... Ити кэnnэ бэс ыйын саҕалананыта самолекка бэйэм илиибинэн көтөбөн киллэрэн олордубутум, Дьокуускайга эмтэнэ диэн барахтаабыта. Бу – аҕабынаан тиһэх быраһаайдахыым этэ...

Борисов Георгий Дмитриевич уонна Борисова Любовь Васильевна төрөппүт оҕолоро:

1. Чердонова (Абрамова) Антонина Николаевна – 1973 сыл төрүүх, үрдүк үөрэхтээх, Капитоновкатааҕы кырдыаҕастар дьиэлэрин социальной боппуроска специалиһа;
2. Борисова Матрена Георгиевна – 1974 сыл төрүүх, үрдүк үөрэхтээх иитээччи идэлээх;
3. Борисов Георгий Георгиевич – 1975 сыл төрүүх, оҕо эрдэбиттэн инбэлиит, холостуой;
4. Борисов Егор Егорович – 1977 сыл төрүүх, Дьокуускай куоракка олорор;
5. Борисов Адам Георгиевич – 1978 сыл төрүүх, үрдүк үөрэхтээх, Үөһээ Бүлүү улууһун Сургуулук орто оскуолатын директора;
6. Борисов Дмитрий Егорович – 1985 сыл төрүүх, сержант званиелаах;

7. Борисов Леонид Георгиевич - 1986 сыл төрүөх, сержант званиелаах.

1943 с. – лейтенант;

1966 с. кулун тутар 9 күнэ – старшай лейтенант;

2000 с. муус устар 27 күнэ – капитан.

2 степеннээх Кыһыл Сулус, 2 степеннээх Аҕа Дойду сэриитин орденнар каваледара, Праганы босхолооһун иһин, Берлини ылыы иһин, Германияны кыайыы иһин медалларынан наҕараадалаабыта.

Мань этэн туран, ахтыы бүтэһигэр махтаньам этэ кырдыаҕас аҕабар, Аҕа дойду сэриитин боевой офицерыгар Георгий Дмитриевич Борисовка! Кини биһиэхэ анаабыт кыһамньытыгар, биһиэхэ биэрбит билиитигэр, сатабылыгар, тулууругар! Кырдык, кини курдук киһи, мин саныахпар, аҕыйах буолуохтаах. Аҕам олоһун салгыыр ыччаттар биһиги буолабыт. Кини олорон ааспыт олоһунан киэн туттабыт!

Хорсун хотойго

*(аҕабытыгар, Аҕа дойду Улуу сэриитин
кыттыылааҕар, боевой офицерга, буйун учууталга
Георгий Дмитриевич Борисовка ананар)*

Мин бүгүн соһуччу санаатым аҕабын,
Кини ыар кэмнэргэ олоҕбут олоҕун...
Эмискэ санныбар билиннэ сиккиэр тыал,
Мин тута сэрэйдим, кини диэн мин таайдым...

Харахпын симпиппэр көһүннэ кыргыһыы:
Хаан хаанна, тыын тынна, хапсаҕай хапсыһыы
Эдэр уол илиитэ хаан буолан турара,
Өстөөбүн өһөрөн өрүтэ тынара...

Итинник элбэхтэ кыргыһыы буолбутун,
Кэпсииллэр санныйбыт көрүннээх харахтар...
Түүн ахсын утуйбат, баттатар ынчыктар,
Хаһытаан уһуктар ыар, курус саналар...

Кэнчээри ыччаттар кэриэстиэх тустаахпыт,
Кырыктаах сэриигэ кыттыбыт дьоммутун...
Хорсуннук кыргыспыт хотой кыыл, ураанхай,
Хоодуот хоһууттарын, буйун боотурдарын!

ВАСИЛЬЕВА Агафия Семеновна

Сэрии кэмин оџолоробут

Мин, Агафия Семеновна Васильева, 1941 с. муус устар 2 күнүгэр Семен Николаевич уонна Агафия Семеновна Васильевтар дьиэ кэргэннэригэр төрөөбүтүм. Аҕалаах ийэм биэс оџолоохторо, Уус-Алдан оройуонун Бээрийэ нэһилиэгэр олорбуттара, «Бээрийэ» колхоз чилиэннэрэ этилэр.

Аҕабытын, доруобуйатынан сыыйан, сэриигэ ылбатахтара. Кини үлэ фронугар, балык бэлэмнээһингэ сылддьыбыта.

Ийэбит сэрии кэмигэр 4 оџотун уонна икки кырдыаҕаһы, эһээбитин, аҕабыт аҕатын, хараҕынан көрбөт Николай Петровиһы уонна ийэтин, ыарыһах эбэбитин, кытта (сэрии кэмигэр ыалдьан өлбүтэ) дойдутугар соџотох хаалбыта. Үһүс убайым Егор Семенович сэрии саҕалананытыгар 7 саастаах этэ.

Эдийим Зоя Семеновна 4 саастаах, онтон мин 3 ыйдаах этим.

Биһиги дьиэ кэргэнгэ ийэбит үлэһит, хаһаайыстыбыннай, иистэнньэн, булугас өйдөөх буолан, сэрии бириэмэтигэр аччыктаабакка олорбуппут. Итини таһынан мин ити кэмгэ улаханлык ыалдьан, үс сааспар диэри хаампакка олорбуппун. Итинник сэрии кэмигэр хас биирдии ыал эрэһи көрөн олорбуттара.

Сэрии бириэмэтигэр тыылга хаалбыт кырдыаҕастар, дьахталлар, оҕолор сыралаах үлэҕэ туруммуттара, уоттаах курааны утары охсуһууга биир киһи курдук сылдыбыттара.

Улахан убайым Григорий Семенович 1944 сыллаахха Аҕа дойду сэриитигэр ыңырыллан, Илинни фронна, Японияны кытта сэриигэ сылдьан этэнгэ эргиллэн кэлбитэ. Иккис убайым Дмитрий Семенович 1948 с. армияҕа ыңырыллан барбыта. Кини Кореяҕа кистэлэн чааска сулууспалаабыта уонна 1953 с. кэлбитэ. Ийэбит бииргэ төрөөбүт быраата Аргунов Егор Семенович 1941 с. сэриигэ ыңырыллан барбыта уонна 1942 сыллаахха сураҕа суох сүппүтүн туһунан биллэри кэлбитэ. Билигин даҕаны дьыалата көстө илик.

1944-1945 сс. кыһынын сиэмэ ыраастаталлар этэ: убайым Гоша бурдук тардар, ийэбит колхоз ынаҕар быа хатарар уонна туоһунан иһит тигэр, арыы уулларан дьэнкирдир. Сайынын кымыс онорон, суорат астаан отчуттары аһатар эбит. Биһиги бары бурдук

бааһынатыгар сиэмэ ичигэстиирбит уонна күтэр ордуулуурбут, үчүгэйдик колхозка туттарар этибит. Сэрии да кэнниттэн олох тупсубатаҕа. Сайынын күтэрдээн, мөбүтөйдөөн мааһыныҥа туттаран харчыланан кинигэбитин, уруучукабытын ыларбыт.

1948 с. Бороҕонно ньолубуой кылааска үөрэнэ кирибитим. Ийэлээх аҕабыт Тоноҕоско, Бороҕонтон 8 көстөөх сиргэ, олорор этилэр. Өйүөбүт кэлбэт этэ, интернакка ылбатахтара. Үһүөн, убайдаах эдьийбинээн, ыал устун олорбуспут. Сороҕор, өйүө аспыт бүттэбинэ, мин ыал кэрийэ барарым, сороҕор ыалга хонон сылдьарым. Суумкабын хаарга көмөрүм. Инник сылдыһы түмүгэр анаар үтүлүгүм, саал былаатым суох, этэрбэһим быата быстан хаалар этэ, эбиитин уптаһым алдыаммытынан атаҕым тоноро. Саас ийэм кэлэн мин дьүдэйбиппин, кубарыйбыппын, таңаһым-сабым алдыаммытын көрөн аһынан ытыыра. Каникулларбар дьиэбэр баран тото-хана аһаан аны иһим уонна күөмэйим ыалдыра. Төрдүс кылааска улаханлык ыалдыан, Маттаҕа баар санаторийга эмтэнэн, аһаан-сиэн, үтүөрэн үөрэхпин үчүгэйдик бүтэрбитим.

1953 с. ийэлээх аҕам уонна хараҕа суох эһэм Бороҕонно көһөн кэлбиттэрэ. Онтон ыла олохпут тупсубута.

Түмүкпэр сэрии ыар тыына хаһан да кэлбэтин, оҕо-аймах куруук эйэлээх олоххо дьэрэкээн оҕо сааһы, сирдээҕи дьолу ойуулаан олордун диэн этиэхпин баҕарабын!

ГРИГОРЬЕВ Семен Алексеевич

Ыар олох кэмнэрэ

1941 с., Аҕа дойду Улуу сэриитэ саҕалананытыгар, эдэр, кыанар эр дьон бары сэриигэ ынгырыллыбыттара. Тыа сиригэр ньүксүйбүт кырдыаҕастар, дьахталлар, оҕолор санныларыгар үлэ сүктэриллибитэ.

Эһэм Михаил Петрович Григорьев, ол ыар олох кэмнэригэр бииргэ үлэлэспит атаһа Неустроев Афанасий

Сергеевич ахталларынан, сэриини кытта тэннэ уот кураан дьыллар сатыылаан, өрүс энэригэр бурдук, от-мас үүнүүтэ кэхтибит.

Чакырдар Дарааны диэн 6-7 көстөөх сиргэ сүөһүлэрин-сылгыларын илдэ тахсан, сылы кыстыыр отторун бэрт эрэйинэн оттоон, аны хаар-сиик түһүөр диэри хотон, балаҕан оностон кыстыкка бэрт нэһиилэ үктэммиттэрэ. Нуорма бурдуктарын, астарын 12-14 саастаах оҕолор дэриэбинэттэн таһаахтыыллара.

Петрова Анна Трофимовна эһэм быраатын уолунаан Тарасов Николай Иннокентьевичтыын хайдах эрэйдэнэн-муннанан айаннабыттарын туһунан кэпсиирэ. Киһитэ-сүөһүтэ суох сиргэ тийэн тон үүтээни оттон ириэрэн, куттанан даһаны, таһастара да мөлтөх буолан ыкса сыстан утуйалларын туһунан кэпсиирэ. Убайа Ньюкулай оччолорго уонуттан тахсан эрэр оҕо. Бэйэтэ даһаны 2-3 сыл аҕа эбитэ буолуо. Оччотооҕу кэм оҕолоро улахан дьону кытта тэннэ олох ыарын үллэстибиттэрэ. Биир күһүн тутуһуулаах 12 тайабы биир сиргэ охторон кыһыны билбэккэ туораабыппыт дииллэрэ.

Сэрии сыллара 60-с сылларга тийэ биллэрэ. Дойду сэрииттэн оһоруна сатыыра, сэрии буолбут собуруу дойдуларга фабрикалар, заводтар урусхалланан, ас-үөл, танас-сап кэмчи этэ: маһаһыннарбытыгар танас суоҕа. Сайынын атаһ сыгыннаһах сылдыарбыт, хата күһүн этэрбэс тигэн биэрэллэрэ. Ол курдук 1961 с. оскуолаҕа барыта бэйэ тигии таһаһынан: телогрейканан, этэрбэһинэн киирбитим. Иккис кылааска киирэрбитигэр гимнастержкалаах, ыстааннаах, фуражкалаах, курдаах оскуола формата кэлбитэ. Кыргызтарга эмиэ биир тэн фартукатаах, былааччыйалаах этилэр. Бары биир ыал оҕотун курдук көстөр буолбуппут.

1963 сыл күһүн аҕабыт сэриигэ ылбыт бааһырыыттан доруобуйата айгыраан, 88 сааһыгар олохтон туораабыта. Биэс оҕо: мин тоҕустаах, кырабыт тоҕус ыйдаах хаалбыппыт. Икки кыра уолу, ийэбит

кыайан көрүө суоҕа диэн, эһэбит аах уонна аймахпыт дьахтар ииттэ ылбыттара.

Начальной оскуолаҕа үөрэнэргэ кыһын бэргэһэ, сон, хаатынка биэрэллэрэ. Түөрт кылааһы бүтэрэн Амма окуолатын интернатыгар олорон үөрэммитим. Танаспытын барытын судаарыстыба хааччыйар буолбута. Улахан размердаах танас тигистэбинэ, Чакыртан эмиэ үөрэнэ киирбит улахан кыргыттар, эдьийдэрим кыччатан тигэн биэрэллэрэ, танаспын сууйан-тараан, көрөн-истэн сылдыбыттара. Онон эдьийдэргэ улахан махталлаахпын.

Интернакка олорон судаарыстыбаҕа иитилибит элбэх оҕо олох суолугар үктэммитэ. Сэбиэскэй кэмнэ оскуолаҕа үөрэммит оҕо сааһым дьоллоохтук ааспыта. Ол кэмнэргэ билигин даҕаны истинник, махтана-ахта саныбын.

ЖУКОВ

Василий Петрович

Детство, перечеркнутое войной

Пускай сегодня знают люди
Про тех, кто вырос в дни войны.
Мы никогда не позабудем,
Что были дважды рождены...

Детство – самое светлое и радостное время в жизни человека. Детство нашего поколения перечеркнула война. Вспоминая то уже далёкое от нас время, очень веришь, что дети никогда не узнают и не переживут того, что пришлось пережить нам, детям войны...

Я родился 28 декабря 1940 г., за год до войны третьим сыном в семье Петра Парфеновича и Марии Алексеевны Жуковых. Когда началась война, мне не было и года, старшим братьям, Прокопию было 8 лет, а Петру – 10. Семья наша была простой рабочей: отец работал помощником кузнеца и на стройке, мама, как и все женщины того времени, работала на ферме колхоза.

Война застала нашу семью в Якутске, в сердце нашей республики, куда мы переехали из с. Чаран

Хангаласского района. Я смутно помню эти годы, но знаю, что в 1941 г. отца, по состоянию здоровья, определили на трудовой фронт, куда было отправлено около 10 тысяч человек, признанных годными к нестроевой. Ему на тот момент было уже 43 года. Мы с мамой остались в Якутии одни. После отъезда отца, матери приходилось весь день работать со старшими сыновьями, чтобы как-то прожить каждый день. Однажды, когда они вернулись с работы, дом был ограблен: унесли всю еду, продукты, теплые вещи, оставили только мебель. И это сильно пошатнуло нашу семью. В эти годы мы почувствовали муки голода, холода, дефицита и экономии во всем.

Отголоски войны чувствовались даже в тех местах, где было практически не слышно взрывов и стрельбы. Война затронула все места нашей необъятной родины. Кажется, она не забыла никого. Каждый, кто был рожден в годы войны, независимо от того, видел он то, как разрывались пули и умирали люди или нет, каждый из них почувствовал на себе тяжести той жестокой жизни.

Когда отец вернулся в начале 1943 г., застал свою семью, находящуюся на грани голода, жизни и смерти. Отец сразу продолжил работу в колхозе кузнецом, ремонтировал орудия труда. В 1944 г., когда дом наш сгорел, решено было выехать в родную деревню Чаран Хангаласского улуса, где мы жили и работали, и там появились на свет еще три брата – Владислав, Егор и Олег.

Когда закончилась война, мне было 5 лет. Помню, 9 мая 1945 г. кто-то закричал: «Победа! Победа!». Все вышли из домов, люди раздавали листовки о Победе, кричали, радовались. Простые люди плакали от радости.

Но послевоенное время было очень непростое. Голод, разруха. За хлебом приходилось ходить в соседнее село, отстаивать большие очереди. Мы, парни, одежду донашивали друг за другом. Семья выживала как могла. Отец устроился на работу в местный колхоз, работал пастухом, работал на стройке, осенью работал на поле. Иногда мы с отцом ходили с ним, когда он возил сено, заходили греться, гостили и кушали, что давали добрые люди. Настолько иногда голодали.

Жилось всем нелегко. Я окончил 2 класса школы в 1954 г. и учебу уже не продолжил. Братья проучились до 5-6 классов. Мы помогали отцу: возили воду зимой и по хозяйству.

С 1959 г. жизнь в стране потихоньку становилась лучше, все вставало на свои места. Но в нашу семью пришла беда – ушел из жизни отец. Ему было 57 лет. Мне было 14. На наши плечи легло все домашнее хозяйство и работа. Старшие братья и я работали, чтобы прокормить семью, мать сидела с тремя младшими братьями. Жили мы в старой школе, наполовину дома была местная скотобойня, на одной половине жили мы. Со смертью отца было тяжело справляться с хозяйством, в доме было мало еды, из мебели – стол да две кровати. Спали мы в двух

кроватях, по очереди, всей семьей. Но спасал всех нас, конечно, упорный труд, все добывали своим потом и кровью, трудом.

В 15 лет я поступил в Комсомол. На постоянную работу в колхоз устроился в 16 лет, получил заветную трудовую книжку работника колхоза и мог уже помогать семье. В летнее время работал на сенокосе, осенью все шли на посев на поле, зимой возили сено, воду из проруби.

В 22 года я стал секретарем Комсомола, успевал совмещать и культурные мероприятия, которые устраивали для населения и работать, поддерживать хозяйство. За хорошую работу получил даже путевку в столицу нашей страны – в Москву, посетил ВДНХ. После войны люди стали сплоченнее, народ шел на работу с удовольствием, присутствовал дух коллективизма. Все работали во благо родного колхоза, села.

Сейчас я проживаю достойно свою старость, в любви и согласии со своей женой. У нас трое детей, пять внуков. Может, я не испытал на себе всех тягот военного времени, я не знаю, что это такое – война настоящая, смерть и стрельба, но я благодарен тем людям, которые даровали нам жизнь и мирное небо над головой на долгие годы.

КОЛЕСОВА Елизавета Ефимовна

Сэри кыһарџана

биһиги дьэбитин тумнубатаџа...

Мин, Колесова Елизавета Ефимовна, 1944 с. кыһын оройугар ахсынныы ыйга Хаптаџай нэһилиэгин Силип истээџэ диэн алааска күн сирин көрбүтүм. Аџабын өйдөөбөппүн, мин төрүү иликпинэ ыалдыан өлбүтэ. Ийэм соџотох хаалан миигин, 15 хонуктаах кыһыл оџону, дьонугар хаалларан үлэтигэр, Сыымах оскуолатыгар учууталлыы тахсар. Эбэм кэпсииринэн, оччолорго үлэлиир киһиэхэ нуорма бурдук биэрэллэр үһү. Ол курдук, сууга сууланар оџо эрдэхпиттэн эбэбэр, эһэбэр иитиллибитим. Эбэм Акулина Михайловна (1907-1963) Хаптаџайтан төрүттээџэ, эһээм Николай Митрофанович (1898-1963) Тыыллыма нэһилиэгин Улуу Тоџойуттан төрүттээџэ. Сэриигэ эһэбин, ыарытыйарын иһин сыыйбыттар. Иккиэн колхозка, тыылга үлэлээбиттэр. Кинилэр 5 оџоломмуттарыттан икки эрэ оџо тыыннаах хаалбыт: ийэм Варвара Николаевна (1923-1949) уонна сурдыа, мин таайым Николай Николаевич.

Кыайыы 75 сылынан сибээстээн, төһө өйдүүрбүнэн, дьонум олохторун кэпсиим.

Дьонум олус кырыымчык, тийийиммэт олоххо олорбуттар. Уот кураан сэрии кыһарҕана биһиги дьиэбитин тумнубатаҕа. Дьонум кэпсииллэринэн, идэһэ оностуохпут диэбит тыһаҕастара күһүн эрдэ, магнайгы тоноруу саҕана, күөлгэ хомустаан сии сырыттабына муус тостон өлбүт, ынахтара эрдэ уолан хаалбыт эбит. Арай эбэм биир кыһынны киэһэ ханна эрэ тахсан барбытын өйдүүбүн, оҕотук санаабар тоҕо миигин хаалларан бардай диэн сайыспытым. Ол барбытын кэннэ икки хонон баран аттаах киһи тиэйэн аҕылбыта. Кэлин кэпсээбитинэн, алааспытыттан эһэм аймахтарыгар Улуу Тоҕойго сатыы ас көрдөһө барбыт эбит. Кыра эт, үүт бурдук сыһа аҕалбыт этэ. Атабын иһэлитэн куобах тириитин уокка кэриэрдэн баайар этэ.

Ийэм мин өйбөр олус мааны, сымнаҕас майгылаах киһи этэ, миигин мөҕөрүн өйдөөбөппүн. Кини сайын сынньаланаар кэллэбинэ, сайылык сырдыы түһэрин кэриэтэ буоларын сайылык кырдыаҕастара кэпсиир буолаллара. Ийэм оронго олорон куруһуба баайара харахпар хаартыска буолан хаалбыт. Кэлин ол куруһубалары уонна иистэнэр иһитин эбэм миэхэ биэрбитэ, иистэнэр иһитин билигин да кэриэстэбил оностон туттабын. Ийэбиттэн хаалбыт миэхэ ити эрэ. Ол курдук ийэм баара-суоҕа 27 сааһыгар саас сайылыкка киириэх иннинэ сөтөл ыарыыттан олохтон туораабыта. Ити курдук мин 5 сааспар төгүрүк тулаайах хаалбытым.

Олорор кыстыкпытыттан сайылыкка көһөн киирэр биһиэхэ, оччотооһу кэм оҕолоругар, умнуллубат кэрэ түгэн буолара. Көһөн киирдэхпит киэһэ ыал бары алаады астанара, ньирэй мэнирээһинэ, ынах мангырааһына, түптэ сыта – оҕо сааһым умнуллубат кэрэ күннэрэ. Хаптаҕай, Лоомтука ыһыаҕар сайылык дьонун уопсай гуруус массыынатанан киллэрэллэр этэ. Ыһыах аһыллытыгар, миитингэ бастын үлэһиттэргэ бириэмийэ биэрэллэр этэ. Онтон түһүлгэнэн аһааһын буолар, ол кэннэ илии-атах оонньуулар саҕаланаллара. Биир-икки киһи оһуохай таһаараллара. Ыһыахха этиллэр оһуохайы мин сөбүлээн, эппинэн-хааммынан ылларан истэрим. Кэлин 2017 с. Саха сирин үтүөлээх этээччитэ буолбутум.

Олоһум аргыһынаан, Колесов Егор Ефимовичтыын (1931-2013), Майаҕа билсибиппит, сүрэхпитинэн сөбүлэһэн ыал буолан 6 оҕоломмупут, 12 сиэннээхпит, 4 хос сиэннээхпит. Олох салҕанар, биһиги удьуорбутун оҕолорбут, сиэннэрбит, хос сиэннэрбит салҕыылар. Сэри кыһарҕана кыһайбатын, эйэлээх олох салҕана турдун!

Кэриэстэбил

Бүгүн кэлэн көрдүм
Төрүт түөлбэ өтөхпүн.
Дуобат саҕа балаҕаным
Оннуттан мэлийбитин...

Үүт уурар умуһах
Үмүрүччү синнэн,
Оспот бэлиэ буолан
Онхойон көстөр.

Бу туран санаан кэллим
Ачаалатан улаатыннарбыт
Амарах санаалаах
Эһэлээх эбэбин.

Эһэм оҕонньор сүгэ уга кыһан
Нүксүйэн олорорун,
Арыт сохсо куобаҕын
Наҕылыччы сүгэн киирэрин.

Алаады астаммыт дьоро киэһэҕэ,
Арыылаах алаадынан
Алгыс тылын этэн
Аал уотун аһатара эбээм барахсан.

Киэһэ буолан көмүлүөк күлүбүрүччи оттуллар.
Чугуун күөскэ куобах этэ
Ыгыччы буһан
Дыргыл сыта тарҕанар.

Үһүөйэх бэйэбит
Төгүрүк остуол тула олорон,
Күө-дьаа кэпсэтэн,
Дуоһуйа, аһаан турарбыт.

КОНСТАНТИНОВА

Мария Игнатьевна

Пионер сааһым – саамай күндү сааһым

Пионерга 1938 с. кирибитим быһыылааҕа, чуолкай өйдөөбөппүн.

Ол гынан баран Өктөөп бырааһынньыгар кирибитим, ону чуолкай өйдүүбүн. Пионер

кырдыксыт, чиэһинэй буолуохтаах диэн тыл миэхэ өйбөр-санаабар инэн хаалбыт, биһиги көлүөнэ оҕолоро бары да итинник

саныырбыт. Пионер буолуу бастакы күндүтэ, арааһа, иннэ, кырдыксыт буолууга, баар дии саныбын...

1941 сыл бэс ыйын 21 күнэ. Күн киэһэрэн эрэрэ. Улахан дьон сэрии буолбутун туһунан кэпсэтэллэрэ. Биһиги дьукаахпыт Петров Н.И. – Сельпо бэрэссэдээтэлэ, коммунист этэ. Хаһыаты аахпат эрэри сурунара, ону биһиги, кини уолунаан Гришалыын, ааҕан биэрэрбит.

Сэрии дьылынааҕы оҕо сааһым биир түгэнин өйдөөн кэллим, ол манньк этэ.

Булунга биһиги дьизбит иннигэр Чөкчөҥөдөй Арамаана диэн оҕонньор эмээхсининээн олоҕобута, уолаттара армияҕа барбыттара, биир улахан уоллара сэлликтээн өлбүтэ. Кинилэргэ мин, тимуровец быһыытынан, хаар баһарым (оччолорго хаары бары иһэр этибит), мастарын кыстыырым. Арай биир киэһэ тахсыбытым, көмүлүөк оһохторо умайан бүтэн эрэрэ, хороҕор хара чаанньык оргуйан, хаппаҕа лабыгырыы турара. Оҕонньор кэтэҕиттэн тардыһан оронугар сытара, эмээхсин баттаҕын ыһан баран ытыы-сонугу олорор этэ. Мин киирбиппэр, урут «Оо, оҕобут киирдэ» диэн үөрэ-көтө көрсөр бэйэлэрэ, болҕомто уурбатылар. Мин чаанньыгы кытыыга тардан баран оһоххо икки хардаҕаһы эбэн биэрдим, эмээхсин хамсатыгар табах кутан уматан биэрдим, ыһырынньык уматан остуолга чаанньыгы уурдум, тимир элгиэһиннээх икки чааскыларыгар куттум. Эмээхсини өйөөн остуолга аҕаллым, оҕонньор бэйэтэ кэлэн остуолга олордо, сиип-саап чэйдэрин иһэн бардылар. Оҕонньор тохтуу түһэн баран «Оҕобут өлбүтүн туһунан сурах истэн олорор дьүһүммүт, хата, эн, оҕобут барахсан, киирэн сэргэхситтин дии», – көх-нэм буола-буола оҕонньор сана аллайбыта...

Бу күн мин киһи мунгатыһарын, ытыырын аан бастаан көрбүтүм. Төһөлөөх элбэх ийэ-аҕа күндү ыччаттарын мүччү туппуттара буолуой?! Ааспыт-туорбут дьону көрөрбүт, ытыыры-сонугу истэрбит, ардыгар тото аһабыт киһи дэһэрбит. Санаатахха, сүрдээх ынырык...

Ол эрэн тоџо эрэ биһиги ытыы-сонгуу сылдыбат этибит. Кимиэхэ эрэ эбээһинэстээх курдук үлэлиэхтээх, толоруллуохтаах булгуччу соруктаах этибит.

Биһиги кыайыахпыт диэн саныырбыт, байыастарга анаан былаат тигэн ыытарбыт, куобах үтүлүк, ыалтан куобах бэргэһэ хомуйарбыт, онно быа тигэрбит. Алтаны, тимири, ыстаалы хомуйарбыт. Алтан ордук сыаналааџа, ыйаан туталлара. Ким алтан чаанньыгы, сылабаары булбут – ол үөрүү.

«Барыта оборона туһугар» диэн буолара. Бука, сэрии буола турар сирэ чугаһа буоллар, өстөөџү кытта утары кыргыһа, сэриилэһэ барартан толлубат өйдөөх-санаалаах ыччаттар, оџолор этибит. Бука, учууталларбыт, аџа табаарыстарбыт үтүө патриотическай өйү-санааны инэрбит буолуохтаахтар.

КОРЯКИН
Иван Никитич-
Уйбаан Бөтүүнүскэй

Сэрии сылларын оѳолоругар сурук

Сэрии ыарахан сылларыгар дойду киин куораттарыгар буомбаттан, синньирдээттэн, биһиги Сахабыт сиригэр ас-танас суоѳуттан, ыарыыттан, аччыктаан төһөлөөх элбэх оѳо өлбүтэ-сүппүтэ буолуой? Саныахха даѳаны ыарахан...

Оччотооѳу оѳолор кыракый саастарарыттан хара сарсыардаттан хойукка диэри тымныы хотонго ыанньыксыт ийэлэригэр уонтан тахса ынах ыанан бүтүөр диэри, тымныыттан титирии-титирии тымтыгынан сырдатан көмөлөстөхтөрө. Ньирэйдэри эмнэрээри ынахтар диэки сыгыньбах атахтарынан тардаллара, ол кырачаан атахтарын аны ньирэй сытыы туйаѳынан быһа үктүүр да түгэннэрэ эмиэ баара. Ойбонтон уу баһан, оһох оттон, чаанньык өрөн, мас киллэрэн букуналлара.

Сайынын үрэх сирдэргэ бугул тугэѳэ харбаһан, от мунньуһан, охто-охто оѳус сиэтэн, бугул үөрбэтэ бысыһан, от кэбиһиитигэр оѳус, ат иччитэ буолан солбуллубат үлэһит аатырыыллара. Сайынынын

инчэбэй тириини тэлэ быһан, бааччах диэн этэрбэс онорон биэрэллэрин кэтэллэрэ. Күһүөрү уллунабын түүтэ элэйэн халтарыйан умса түһэртиирэ. Ол эрэри бөбө-таба этэрбэс буолан, хаар түһүөр диэри кэмин эрэллээхтик аһарара.

Ас-танас тийбэт байыаннай кэм кытаанах сокуонунан салайтаран, биһиги ийэлэрбит, эбэлэрбит, эһэлэрбит барахсаттар төһө эмэ колхуос этин-аһын тутта сылдьан, биир да кырбас эти сиэбэксэ, биир да курууска үүтү испэксэ үлэлээбиттэрэ. Аһыыга-хараба киирбэксэ, аат-суол алдьаныан кэриэтэ хоргуйары талбыттара. Бэйэлэрэ тугу булбуттарынан: куобахтаан, балыктаан, үөрэ, кэһиилэ өтүүргээн, бэс сутукатын хастаан, ньуоска бурдукка булкуйан уу судураан хааһы оностон, хатын үөһүн энэйдэнэн сэниэ киллэринэллэрэ.

Үлэ ыараханын сүгэллэрэ, байыаннай кэм сорудабын толороллоро. Сэриигэ барбыт кэргэннэрин, оҕолорун, аймахтарын саныыллара. Сылаас танас, сон, үтүлүк, бэргэһэ тигэн фронтта ыыталлара, харчынан көмө онороллоро, эт-арыы ыыталлара. Кыайыы-хотуу аргыстаах хайаан да этэннэ эргиллэн кэлиэхтэрэ диэн эрэмнэ санаанан сылдьаллара. Олох ыарахаттарын, өлүүнү-сүтүүнү барытын тулуйбаттара. Оҕолорун үлэбэ угуян, үлэни эрэ өрө тутан сылдыбыттара. Турар-турбат бары кыайыы туһугар диэн, төһө кыахтара баарынан тиһэх күннэригэр тийэ турууласпыттара өйгө-сүрэххэ, үйэлэргэ умнуллуо суоҕа.

Сэрии сылын оџолоро, кыракый унуох-тирии бэйэлэрэ, киил мастыы килэрийэн, тиит мастыы дьирээлэһэн, хатын мастыы хатан туох баар ыараханы барытын көрсөн үлэни өрө туппуттара, кыракый саастарыттан кыайыы туһугар дьулуспуттара. Ийэни, аҕаны сүтэрэн, иинэџэс эттэммит-сииннэммит, тооромос лэппиэскэ туһугар, оту-маһы булкуйан, онон-манан аһаабыт, «туһа киһитэ дэттэрэн» туох баарынан мөхсүбүт оџочоон. Тулуйалларынан туһалаабыт, сатыылларынан саппайдаспыт сылаас таһаһы билбэтэх, сылбай уу аһылыктаах, оонньооботох оџо саастаах «сиидэлэммит көлүөнэ» сэрии сылын оџолоро кырдыар-мөлтүүр сааскытыгар, кыаммат-түгэммэт кэмнитигэр ханна-ханна тийдигит, хайдах-туох олордугут?

Эһиги этигит буолбат дуо, Аҕа дойду Улуу сэриитин кэнниттэн торбос тириитэ суумкалаах, соттор таһастан тигиллибит судааскалаах ырбаахылаах, хара маласкыын таһас ыстааннаах, ынах этэрбэстээх, туос тууйуска суорат, лэппиэскэ чиеппэрэ ойүөлээх үөрө-көтө оскуолаҕа үөрэнэ кэлбиттэр?

Ити 1946 сыл балаҕан ыйын 1 күнэ этэ. Онно Бөтүгн нэһилиэгин үс холкуоһуттан араас саастаах 30 оџо маннайгы кылааска үөрэнэ кэлбиппит. Соторутааҕыта эрэ тутуллубут килибэчигэс кырааскалаах, улахан киэн түннүктэрдээх, уһун оскуоланы биһиги сөџө, соһуйа, астына көрбүппүт. Сана кэппит таһаспытыгар кири-буору сыһыарымаары өгөнө-өгөнө көрүнүү, сотуу-тэбэнии бөџө буолбуппут. Биһиги үөскээбит буор муосталаах дьиэбитигэр

холоотоххо, оскуола киэнэ-куона, ырааһа-чэбдигэ, бэл, сылааһа үчүгэйн эриэхсит! Ити курдук биһиги үтүөбү-кэрэбү, сырдыкка талаһыбыт сағаламмыта. Эрэй-мун сыыйа умнуллан, симэлийэн испитэ, эйэлээх олох сағаламмыта, үөрүү үрдээбитэ, үөрэх-сайдды үксээбитэ.

Эһиги этигит буолбаат дуо, эйэлээх олобу тутуспут, айгыраабыт дэриэбинэлэри атабар туруоруспут, үөрэх-сайдды аартыгар үгүс оҕону угуйбут? Колхуос, сопкуос сайдытыгар өрөөбөккө үлэлээбит, солкуобайы ылбакка собуотунньукка сырсыбыт, күнүстэри-түүннэри көлүөнэ үрдүгэр сылдыбыт, кэлэр көлүөнэ ыччакка кэхтибэт акылааты уурсубут, хомуньууһу тутууга хотуулаахтык хамсаммыт, дьоллоох олох туһугар туруулаһан мөккүспүт, аҕыс-тоҕус пятилеткалар аарыма былааннарын ахсаабакка толорсубут, бурдук бэрдин үүннэрбит, БАМ-ы кытта тутуспут, куораттары чэлгитиспит хотор-кыайар хотойдор, хоһуун дьоннор-хомсолуоллар!

Ханна-ханна тийдигит, хайдах-туох олордугут, күүстээх үлэни көрсүбүт, күрэнсийбит баттахтаах «сиидэлэммит көлүөнэ» – сэрии сылларын оҕолоро?

Билигин Бөтүгнэ ол отут оҕоттон 80 хаардарын санныларыгар түһэрбиттэртэн иккиэбит эрэ... Олус хомолтолоох... Хайыахпыт баарай, дьылҕа хаан онорһуута оннук кытаанах буоллаҕа...

Бэйэм көлүөнэбэр анааммын Улуу Кыайыы 75
сыллаах үбүлүөйүгэр диэн суруйбут хоһооммун
аныбын.

Сэрии сылын оҕото

Хааннаах фашист буомбата
Аһымматаҕа кими да,
Сэбиэт сириҥ ыччата
Сиэртибэтэ буолбута.

Кыайар-хотор уолан дьон
Кыргыһыыга барбыттара,
Тулааһахсыйбыт дэриэбинэлэр
Кэннилэригэр хаалбыттара.

Алдьархайдаах курааннар
Аһыҥалыыҥ кээлтэрэ,
Салаа да от үүммэккэ
Сата баһыҥ тарпыта.

Танас суоҕа, ас суоҕа
Ытарчалыы ылбыта,
Сэрии сылын оҕото
Сиидэлэнэн барбыта.

Ньюоска бурдук, ньуоска үүт
Туһалыыра, салгыыра,
Үөрэ ото, кыа уга
Өлүү суолун бүөлүүрө.

Оо, дьахтар, кырдыаҕас
Тыылга тирэх буолтара,
Күнү-дьылы билбэккэ
Күүстээх үлэ мииммитэ.

Хомуньуустуур баартыйа
Ыҥырыытын ылына,
Турар-турбат барыта
«Кыайыы туһа!» – диэбитэ.

Хас биирдии үлэ күнэ
Кынаттанан көппүтэ,
Өстөөх күүһүн өһүлэ
Этинг буолан түспүтэ.

Кыайыы кыһыл былааҕа
Рейхстакка кыыспыта,
Сэбиэт күнүн ырааһа
Күлүмүрдүү тыкпыта.

Айгыраабыт олоҕу
Атаҕар туруорса,
Сэрии сылын оҕото
Силигилээн ааспыта.

Уруй-айхал буолуохтун «сиидэлэммит көлүөнэбэ»
– сэрии сылларын оҕолоругар! Уһун дьоллоох олоҕу,
чэгиэн-чэбдик доруобуйаны, оҕолоргутугар,
сиэннэргитигэр, өссө даҕаны өйөбүл, тирэх буола
олорун!

ЛАРИОНОВА Христина Гаврильевна

Сэрии ыар тыына сүрэхпитин, дууһабытын аймыр...

Эмиэ саас
сандааран кэллэ,
күүтүүлээх да
буоллаҕа.

Быйыл Улуу
Кыайыы 75 сылын
бэлиэтиибит. Сыл-
хонук субуллаан

аһар, сэрии ыар тыына сүрэхпитин, дууһабытын
билигин даҕаны аймыр...

Мин, Ларионова Христина Гаврильевна, 1933
сыллаахха Ленскэй оройуонун Чаянда учаастагар күн
сирин көрбүтүм. Ийэм, Марфа Михайловна
Басыгысова, 1889 сыллаах төрүүх, кэргэнин
араспаанньатынан Ларионова диэн. Биһиги бииргэ
төрөөбүт иккиэбит. Эдьийим Анна Гаврильевна
Ларионова, 1930 сыллаах төрүүх, кэргэнинэн
араспаанньата Евдокарова диэн буолар. Аҕабыт

туһунан чып кистэлэн, кыра эрдэхпитинэ ууга былдыаммыт.

Ийэм үрдүк үөрэхтээх, сырдык сэбэрэлээх, сымнаҕас майгылаах, куруук үөрэ-көтө сылдыара, үлэһит, чиэһинэй, түргэн туттуулаах этэ. 1950 сылаахха бараан көрбүт. Онтон буолуо, Барааннаах Маappa диэн ааттаабыт эбиттэр. Бииргэ төрөөбүт балта Елена диэн этэ. Кини өр кэмнэ Ленскэй куоракка олорбута, икки уол оҕолооҕо биллэр. Эдьийим Аана миигиттэн үс сыл аҕа этэ, кыра эрдэбиттэн оттомноох, улахан киһи курдук буолара. Ол курдук, олус эрдэ үлэһит буолбута. Күөбэргэн 4 кылааһын бүтэрэн «Рабочай» колхозка учуотчугунан үлэтин саҕалаабыта.

Сэрии саҕана хайдах олоруохтарай?! Бары ыараханлык олорбутара. Күөбэргэн учаастак дьоно бары үлэҕэ умса түһэн, күн тахсыабыттан күн киириэр диэри үлэлииллэрэ. Биһиги, оҕолор, сайын окко улахан дьонно күүс-көмө буоларбыт. Ийэбит киэһэ олус сылайан кэлэрин өйдүүбүн, сангарар да сэниэтэ суох курдук буолара.

Мин интернакка олорон үөрэммитим. Кыһынын, итиэннэ саас 3 көстөөх сиртэн сатыы сылдьан үөрэнэrim. Билигин санаатахха, тоһон да биэрэр этим. Ол саҕана танас да суоҕа, атаҕым таһаһа чарааһын өйдүүбүн. Оччолорго оҕолор хойукка диэри атаһы сыгынньах сылдьарбыт. Аччыктыырбытын өйдүүбүн. Нуормалаан биэрэр килиэптэрин, саахардарын дьоммутугар кэһии курдук мунньарбыт. Учууталлар, көрөөччүлэр кытаанах ирдэбиллээх буолаллара.

Сайынын туох баар хара үлэни барытын үлэлиирбит. Окко оѳус сиэтэрбит, дьонно тириимитэрбит, ас астыырбыт, оѳо көрсөрбүт. Айылѳа биэрбит доруобуйата бөѳө буолан, билинни олоххо диэри тийэн кэллэхпит. Бу маннык сылдыаммын өссө үөрэнэ барар ыра санаалаах этим. Кыбыста-кыбыста Ньурбаттан кэлэ сылдыар таайбар «Мин үөрэниэм этэ, көмөлөс» диэн эппитим. Таайым Иван Ларионов Ньурбаѳа судьуйа этэ. Кыра харчынан көмөлөспүтэ, үөрэнэр баѳа санаам син туолар буолла диэн олус үөрбүтүм.

Бииргэ үөрэнэр, интернакка олорор дьүөгэбинээн, Павлова-Боякова Мария Никифоровнаны кытта, ханнык үөрэххэ киирбит киһи диэн толкуйга сылдыарбытын кэпсэтэбит. Тѳа сирин оѳото мункук, билбэппит диэн олус элбэѳэ. Ол да буоллар эмчит, биэлсэр, сиэстэрэ буолар баѳалаах этим. Кыһым ахсаанна үчүгэй этэ, онон суот-учуот өттүгэр үөрэнэр баѳа санаалааѳа.

Дьокуускайга тийэр айаммыт туспа кэпсээн. Өрүһүнэн борохуот сылдыар, үксүн мал-сал тиэйэллэрэ. Дьэ, иннэ гынан, үөрэхтэнэр баѳаттан, борохуот аалыгар олорсон, хортуоскалар быыстарыгар айаннаатыбыт. Дьокуускай куоракка үс күн устан тийдибит. Танас-сап боростуой, тууйаска өйүөлээхпит. Тѳа сирин кыргытгара куораты булан соһуйуу бөѳө. Үөрэххэ киирдибит. Уопсай дьийэѳэ киирэн син орун оннугар буолла. Ол курдук мин ЯФАШ-ка сиэстэрэ үөрэѳэр, Мария торговай

техникумна устудьуон аатын сүгэн үөрэнэн бардыбыт. Кыра да буоллар, стипендиялаахпыт. Үөрэхпин бүтэрэн, Үөһээ Дьааны оройуонугар икки сыл ананан үлэбин саҕалаатым.

Икки сыл түргэнник ааһан, төттөрү Дьокуускайга кэлбитим. Олобум доҕорунаан, Соловьев Иннокентий Николаевичтыын, ыал буолбуппут. Кэргэним дурдахха буолара, үлэһит бэрдэ, булугас-талыгас, сымнаҕас майгылаах киһи буолан уһуннук, дьоллоохтук олорбуппут. 3 кыыс оҕолонон, сиэннэр, хос сиэннэр биһиги олохпутун салҕыыллар.

Доруобуя харыстабылын эйгэтигэр уһуннук үлэлээбитим. Сэллиги утары диспансерга үлэлээбит сылларбын күндүтүк ахта саныбын. Бииргэ үлэлээбит коллегаларым чулуу үлэһит быраастар: Ф. Пивоварова, Е. Борисова, М. Марсанов, А. Чемпосова, Е. Осипова, Л. Чечебутова, А. Габышева уо.д.а.

Үлэ бэтэрээнэ аатын сүгэн, 57 сааспар үлэттэн тохтоон оҕо, сиэн көрөн олорбутум. Ыал буолуохпутуттан сүөһү, сылгы ииттэн эт-үүт барыта бэйэбит киэнэ этэ. Мэнэни иккис дойду оностон, дьонун-сэргэтин сөбүлээн, Майа олохтооҕо буолан олоробун. Саас ырааттабын аайы дойдубун түһээн көрөбүн: сүүрүктээх Ньүүйэ өрүспүн, эриэхэлээх тыаларбын. Эдьийим оҕолорун бэйэбэр олордон үөрэтэн, үлэлии-хамсыы сылдьалларыттан үөрэбин, астынабын.

Үс кыыс оџолорум туруу үлэһит буолан, улуустарыгар биллэр дьон. Улахан кыыс Юлия Иннокентьевна Шадрина, 2 оџолоох, доруобуйа харыстабылын туйгуна, үлэ бэтэрээнэ. Орто кыыс Лилия Иннокентьевна Аржакова, 2 оџолоох, доруобуйа харыстабылын туйгуна, үлэ бэтэрээнэ, Россия бочуоттаах донора, улууска биллэр спортсменка. Кыра кыыс Наталия Иннокентьевна Соловьева, үөрэџири туйгуна, үлэ бэтэрээнэ.

Күтүөттэри – Леонид Харитонович Аржаков доруобуйа харыстабылын туйгуна; Скрябин Андрей Михайлович «Саханефтегаз» тэрилтэџэ автослесарь дуоһунаска улэлиир.

Сиэннэр – Майя Владимировна Шадрина Санкт-Петербург куоракка олорор, үлэлиир; Иннокентий Владимирович Шадрин үрдүк үөрэхтээх, «Железные дороги Якутии» үлэлиир; Сергей Леонидович Аржаков Томскай куоракка научнай бырайыактыыр тэрилтэџэ үлэлиир, аспирант; Харитон Леонидович Аржаков урбаанньыт; Лена Григорьевна Сергеева Аллараа Бэстээх оскуолатыгар учуутал.

Халын уруу-аймах тапталынан бу иллээх, эйэлээх кэмнэ олорорбуттан Улуу Кыайыыны уһансыбыт дьонно-сэргэџэ махталым мунура суох!

«Суох буоллун сэри, суох буоллун өлүү» диэн тылынан ахтыыбын түмүктүүбүн.

МАКСИМОВА Мария Лукинична

Сэрии сылын оџотобун

Сэрии сылларыгар Орджоникидзевскэй оройуон Харыйалаах учаастагар олорбуппут. Кэргэммин, Михайлов Николай Николаевичтыын, оџо эрдэхтэн бииргэ оонньоон, улахан дьонно көмөлөһөн улааппыпыт. Сэрии саџаланыыта эр дьону барыларын сэриигэ ильдэ барбыттара. Дэриэбинэџэ кырдыаџас дьон уонна оџолор хаалбыппыт. Ол ыар сыллартан аччыктааһын, тонуу-хатыы саџаламмыттара. Дэриэбинэ дьоно бары үлэлиирбит. Биһиги, оџолор, улахан дьонно көмөлөһөрбүт. Кыһынын олус тымныы буолара. Ас, танас кэмчитэ. Тэстибит этэрбэһинэн атаһыт бааһырыар диэри сылдыарбыт, от уган биэрэр этибит. Үтүлүкпүт да тэстэрэ. Мас мастаһан аџабытыгар илии-атах буоларбыт.

Онтон дьэ күммүт уота күндээрэн, кэтэһиилээх сааспыт эргийэн, хара балай олохтон өрүтэ тыынан, сибииһэй салгынга тахсан, Харыйалаах колхуоһун ходуһаларыгар үлэџэ турунарбыт. Ол курдук бааһына ыраастааһыныгар, тиэрээһинигэр, хоруттарыытыгар,

ыһытыгар, хортуоска олордуутугар, оҕуһу сиэтиигэ сарсыардаттан киэһэ хойукка диэри сылдьарбыт.

Онтон сайынын от-мас көбөрөн, халлааммыт да сылһыан үлэбэ турунарбыт. Дьэ, куйаас сайын үлэбит сүрүнэ саҕаланара: от оттуур ходуһаларга бугуллааһын, мунһуу, кээһии, оҕус, ат сиэтиитэ. Ардах түһэри гыннабына, түүн үөһүгэр диэри үлэлэтэллэрэ. Өйүөбүт кып-кыра буолара, аччыктыыр этибит. Сүрүн аспыт диэн күнүс сэппэрээтэр бөлөнөбүттэн оноһуллубут суорат. Сарсыарда уонна киэһэ бэйэбит үүннэрбит бурдукпутуттан таһыралаах хааһы буһаралларын сиирбит. Хаһан эмэ Этиитэ биэрэгэр мунхалаан кыра ньаҕара балык, күстэх ылаллара, ол быһыгар аҕыйах ньоҕор баарын миин онорон иһэрдэллэрэ. Кэргэним Ньюкулай бурдук хомуурун кэннэ, молотилкаҕа баайы сонуктаан уган үлэлиирэ. Кыра оҕо диэтэххэ, олус диэн дьулуһан, туруулаһан үлэлиир, үлэһит да оҕо диэн саастаах дьон кэпсэтэллэрэ.

Күһүнүн хортуоска хомууругар көмөлөһөрбүт. Дьэ, ол курдук ыам ыйыттан саҕалаан күһүн алтынньыга диэри үлэлиирбит. Кыһынын ас отой аҕыйах буолара. Олус аччыктаан эрэи көрөрбүт. Төрөппүттэрбит талах субатын буһараллара, ону сиирбит. Ол курдук ыарахан сыллар ааспыттара. Оонһуур диэни билбэккэ улааппыппыт.

Сэриигэ барбыт дьоммутугар көмөлөһөн, бэйэбит кыра кылааппытын киллэрсиппит. Кыайы, эйэлээх олох туһугар бары кыһаллан үлэлээбиппит.

МАТВЕЕВА Сардана Анатольевна

Биһиги үлэһит, дьулуурдаах дьоммут

Солдатов Анатолий
Константинович 1943 сыллаахха
тохсунньу 22 күнүгэр
Хабаровскай кыраай Аян-
Майскай оройуонун Нелькан
бөһүөлэгэр Матрена Егоровна
уонна Константин Гаврильевич
Солдатовтар дьииэ кэргэттэригэр
үһүс оҕонон күн сириҥ көрбүтэ.

Нелькан – ийэтин дойдута. Оччолорго Саха сиригэр киирсэрэ. Константин Гаврильевич Санкт-Петербург куорат Герцен аатынан университет аҕыйах ахсааннаах хотугу норуоттар үнүстүүтүн бүтэрэн, Эмис нэһилиэк чулуу, үөрэхтээх ыччатын Нельканна учууталынан анаабыттара. Онно эбэнки кыһын көрсөн ыал буолар.

Солдатовтар дьииэ кэргэн аҕаларын, Константин Гаврильевич дойдутугар, Амма улуһун Эмис нэһилиэгэр 1949 сыллаахха көһөн кэлбиттэрэ. Маайа өрүһү тыһынан өр устубуттар. Онтон Уус-Майаҕа кэлэн,

хас эмит хонук борохуот кэтэһэн олорбуттар. Ардах түстэбинэ, тыылары иннэри ууран хаххаланаллара. Аҕалара кэлэн-баран, итии ас, чэй булан-талан дьонун аһаппыт. Оннук олордохторуна, биир күн борохуоттара дьэ кэлэн, уһун айаннарыгар туруммуттара.

Түөрт оҕолорун – Дашаны, Толяны, Болуодьаны, Дьөгүөркэни кытта көһөн иһэр дьиэ кэргэн борохуотунан айаннаан, сотору Дьокуускайга кэлбиттэр. Салгыы «Красный Пролетарий» диэн устар аалынан өрүс унуор Бэстээххэ тахсыбыттар. Дойдутугар көһөн иһэр Константин Гаврильевичи уонна кини дьиэ кэргэнин биэрэҕкэ массыына тоһуйан, этэннэ айаннаан, улахан дьиэ кэргэн Эмис сиригэр үктэммитэ. Илбистээххэ Степанида эмээхсиннэ (суруйааччы Сэмэн Новиков ийэтэ) түспүттэр. Нөнүө күнүгэр тэлиэгэлээх оҕуһунан Күөрэлэбэ тийбиттэрэ, оннуларын булбуттара. Аҕалара оскуолаба үлэбэ киирбит, ийэлэрэ интернакка повардаабыт.

Константин Гаврильевич доруобуйатын туруга үчүгэйэ суох эбит, ыалдьара. 1951 сыл муус устарыгар олохтон туораабыт. Ийэлэрэ Матрена Егоровна кэлин сааһыран олорон: «Кэргэним өр олоруо суоһун билэн, биһигини дойдутугар аҕалбыта. Аҕабыт оннук муударай, кэскиллээби көрөр киһи этэ. Көстөкүүн дойдутун дьонун-сэргэтин өйөбүлүнэн оҕолорбун атахтарыгар туруорбутум. Онон кэргэммэр, Эмис нэһилиэгин дьонугар-сэргэтигэр махталым мунура суох», – диэн этэр буолара.

Абалара өлбүт дылыгар Анатолий оскуолаба «нулевой» кылааска үөрэнэ киирбитэ. Оччолорго оҕолор үөрэх дылын түмүктээн баран, сайынны сынньаланнарын туһалаахтык атааралларыгар улахан болжомто ууруллара. Оскуола өрөмүөнүгэр, от үлэтигэр оҕолор күүстэрин, кыахтарын толору туһаналлара. Оскуола өрөмүөнүн колхуос салалтата бэйэтэ тэрийэн ыытара. Онно буор, кумах таһыытыгар төһүү күүһүнэн оҕолор буолаллара. Анатолий эмиэ ол үлэттэн туора турбатаба, тэннэ сылдыһан үлэлэхэрэ.

Күөрүлэбэ түөрт кылааһы бүтэрэн баран, салгыы Алтанна тахсан сэттэ кылааһы бүтэрбитэ. Онтон Амма орто оскуолатыгар үөрэнэ барбыта. Анатолий Константинович техникаба сыстыыта, техниканы үөрэтиитэ мантан сабаламмыта. Кини Амма орто оскуолатыгар үөрэнэ кэлбит дылыгар «производственное обучение» диэн предмет үөрэтиллэр буолбута.

«Иннокентий Афанасьевич диэн үчүгэйдик үөрэтэр учууталлаах этибит. Техникаба үлэлии сылдыар тэрилтэттэн кэлэн үөрэтэллэрэ. СХТ мастарыскыайыгар практикаланарбыт. 10 кылааһы «производственной үөрэбириини ааста» диэн дастабырыанньалаах бүтэрбитим. Бу докумуон техниканы ытарга быраабы ыларгар тирэх буолар улахан суолталааба. Билигин санаатахха, оччотообу ыччакка олус элбэби биэрбит предмет эбит. Үлэһит буолан тахсарбытыгар, үлэбэ сыстарга бу предмет олус көмөлөөбө», – диэн Анатолий Константинович тырахтарыыс сыралаах

үлэтигэр сыстыбыт бастакы сылларын туһунан олус истинник ахтар.

Ити курдук, 1962 с. Амма орто оскуолатын бүтэрбит Анатолий Константинович кылааһа, оччолорго сана олоххо киирэн эрэр комсомольскай путежканан, бары тутуспутунан производствоға үлэлии барбыта. Анатолий дойдутугар Эмискэ кэлбитэ.

Ньиргиччи үлэтин сағалаабыт эдэр тырахтарыһы 1963 с. от ыйын санатыгар армияға ыңырбыттара. Ол эрээри кураан дьыл туран, республикаға от суох буолан, аммалары, ол иһигэр Анатолий Константиновыһы, Мэнэ Ханалас Төхтүрүгэр оттото ыһпыттара. Онон армиятыгар ыңырыллыбыт кэмигэр барбакка, от үлэтэ бүспүтүн кэннэ, балаған ыйын ортотугар ытык иһин төлүү барбыта.

Забайкальскай байыаннай уокурук Чита куоратыгар противовоздушнай оборонаға (ПВВО) сулууспалаабыта. Техникаға сыстаҕас эдэр уол электромеханик-дизелиһинэн сылдыбыт.

Сулууспатын Красный Чекой дэриэбинэҕэ, гражданскай сэрии сағана Сэмэнэп атамаан күннээбит сиригэр, байыаннай чааска түмүктээбитэ. 1966 с. ытык иһин төлөөн, дойдутугар кэлэн, үлэ үөһүгэр түспүтэ. Ийэтэ Матрена Егоровна Олом-Күөлгэ баара, балта Шура СГУ биолого-географическай факультетыгар, эдьийэ Даша Омскайдаағы ветеринарнай үнүстүүккэ үөрэнэллэрэ, быраата Болуодья колхуоска үлэлиирэ. Убайа армияттан кэлбит сылыгар Болуодьялара тыраахтарга оһоллонон олохтон туораабыта. Дьэ

кэргэн бары бииргэ тутуспутунан күүстээх санааларын түмэн, үлэни өрө тутан ыар сүтүктэрин тулуйбуттара.

Анатолий Константинович тырахтарыыстаан барбыта. Күүһүн-кыабын холонон, үрдүк үөрэххэ туттарсыбыта. Үөрэххэ тардыһылаах эрэри, нуучча тылыгар ыарырҕатар уолга утары баран, нуучча тылын иккистээн туттарарга кыабы биэрбиттэрэ эрэри, сорук ситиһиллибэтэҕэ. Онон Анатолий «киһи элбэхтик дьарыктаннабына, устудьуон буолуон сөп эбит» диэн эрэх-турах санаалаах дойдутугар төннүбүтэ. Эмиэ тырахтарыыс сындылҕаннаах, сыралаах үлэтигэр төбөтүн оройунан түспүтэ. Күн-дьыл ааһар эргиригэр үөрэх умнуллан, ол оннугар үлэ өрө тутуллубута.

Анатолий Константинович 1968 с. кулун тутар ыйга Клара Николаевна Новикованы кытта ыал буолбута. Эдэр ыалга колхуос Эмис нэһилиэгэр уһайба биэрбитэ. Онон Оломно олорон дьиэлэрин-уоттарын туттан барбыттара. Тырахтарыыс киһи дьиэтин маһын бэйэтэ бэлэмнээбитэ. Дьиэлэрэ-уоттара силигин ситэн, эдэр ыал Оломтон Эмискэ көһөн киирбитэ. Анатолий Константинович тырахтарыыстаабыта, кэргэнэ Клара Николаевна ыанньыксыттаабыта, ийэтэ, тыыл ветерана Матрена Егоровна «Чэчир» фермаҕа ньирэй көрбүтэ. Үрдүк көрдөрүүтүн иһин «Үлэ Кыһыл Знамята» уордьанынан наҕараадаламмыта, дойду тэбэр сүрэҕэр Москва куоракка Норуот хаһаайыстыбатын ситиһиитин быыстапкатыгар (ВДНХ) сылдьар үрдүк чиескэ тиксибитэ.

«Биһиги, сэрии сылын оҕолоро, үлэһит, дьулуурдаах дьоммут. Үлэни өрө тутан улааппыпыт. Дьон күннээҕи кыһалҕатын быһааран, дьонго көмөлөһөн кэлбиппит. Күүстээх үлэҕэ бары биир киһи курдук сылдыбыппыт. Билигин сааһыран олордохпуна дьон ахтан-санаан махтанан аастабына үөрэбин. Мин үлэни кыайар кэмнэрбэр утуйар уубун уманан, дьиэбин-уоппун быраҕан, мээңэ үлэлээбэтэх эбиппин диэтэхпинэ, санаам бөҕөргүүр. Мин бу нэһилиэккэ таах олорботох эбиппин. Үлэни өрө тутар хаһан баҕарар махталлаах буолар эбит», – диэн, коммунистическай үлэ ударнига, сэрии сылын оҕото, үлэ ветерана, Эмис нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо, кырдыаҕас тырахтарыыс Анатолий Константинович Солдатов санаатын үллэстэр.

МЕККЮСЯРОВ

Петр Никифорович

Сэрии сылларын оџолоро

Урукку оџолор үксүлэрэ тыаџа, колхуостарга алаастарынан тарџанан олорбуппут. Онон, атын оџолору кытта көрсүспэт да, билсиспэт да этибит. Ыалларга сылдыһыы, мустан оонньооһун диэн суох буолара.

Арай, икки-үс буолан ытынан кус оџолуур буоларбыт. Мин убайбынаан уонна ыалбыт уолунаан Көтүппэт диэн ытынан күһүн, от үлэтин саџана, алаастары кэрийэн кус оџолуурбут. Ол курдук олордохпутуна, арай 1941 сыл сайыныгар сэрии буолбут сураџа биһиги кыра колхуоспут алаастарын тилийэ көппүтэ, аймалџан бөџө буолла этэ быһылаах.

Сотору буолаат, колхуос эр дьоно сэриигэ барар сурахтара иһиллибитэ. Колхуос үлэтэ-хамнаһа кыайбат буолбут кырдыџаастарга, дьахталларга, оџолорго хаалбыттара. Кинилэр дьарамай көхсүлэригэр оччотооџу колхуос үлэтэ барыта сүктэриллибитэ. Инньэ гынан, кыра оџолортон саџалаан оџонньооттор, эмээхситтэр, дьахталлар армияџа барбыт аџаларын, кэргэннэрин, уолаттарын солбуйан хонуу, сүөһү

үлэтигэр үлэлээн барбытара. Онуоха эбии, сут-кураан таннары сатыылаабыта. Халлаантан таммах да уу түспэт буолбута. Тэллэх саҕа былыт тахсан баран ааһа турара.

Манна мэнэһик буолардыы, аны көтөр аһына буулаабыта. Хара былыт курдук алаастан алааска көтөн кэлэннэр, биир-икки хонук иһигэр алааһы куурдан бараллара. Алаас иһэ аһына санатынан оргуйа олорор буолара. Оччотооҕу колхуостар аны аһыганы утары охсуһар үлэҕэ турбуттара. Сонуох кытыыларыгар дьаама хаһан баран, куулунан аһыганы хомуйан онно куталлара уонна көмөллөрө. Биһиги, кыра оҕолор, дьиэбититтэн чугас соҕус сонуохтарга сылдьан көмөлөһөрбүт.

Сотору буолан баран, аны түүннү оҕуруокка уу кутарга аҕабын кытта үлэҕэ ыппыттара. Онно биһиги дьиэ кэргэнтэн үс оҕону кытта аҕам үлэлээбиппит. Киэһэ аайы икки көлүөһэлээх таратайкаҕа оҕуһунан уу баһан аҕаларбыт уонна бары көмөлөөн уу кутарбыт. Арааһа, турнепс уонна эриэппэ олордор быһыылаахтара. Түүн кумаар бөҕө буолара, оччолорго кумаартан көмүскэнэр туох да суоҕа. Сарсыарданан, күн тахсыыта, сылайан даҕаны уубут кэлэн барара. Күн тахсыбытын кэннэ үлэбитин бүтэрэн дьиэбитигэр барарбыт уонна утуйан хааларбыт. Ити курдук оскуолаҕа киириэхпит иннинэ үлэлээбиппит.

1942 с. оройуон киинигэр, Ытык-Күөлгэ, күһүн хаар түспүтүн кэннэ сыарҕа суолунан кырдыаҕас абаҕабыт Наһаар оҕонньор көһөрөн киллэрбитэ.

Дэриэбинэ дьизтэ-уота элбэбин, түннүктэрэ улаханын, тыа алааһыгар бүтэн олорбут оҕоҕо сонун көстүү буолбута. Сарсыннытыгар дьукаах киирбит ыалбыт уолун кытта оскуолаҕа ыппыттара. Оскуола диэн улаханын, киэнин-куонун онно билбитим. Биир күнү мэлдьи партабыттан турбакка олорбуппун сөбө саныбын. Тураары гыннахпына, түннүгэ улахана бэрт буолан, таһырдыа барыта көстөрө, мэйиим эргийэрэ.

Бастакы үөрэх күнүгэр учууталым кылаас иннигэр таһааран: «Ханнык ырыаны билэбин?» – диэн ыйыппытта. Ону мин «Сталин – үрүн күн сырдыга» диэн ырыаны ыллаабытым. Ити курдук оскуолатаабы олоҕум саҕаламмыта. Сарсыарда аайы уроок иннинэ оҕолору барыларын стройдатан баран, сэрии туһунан билиһиннэриин онорор этилэр. Онно хас куораты, ханнык куораты, төһө дэриэбинэни ниэмэстэр сэриилээн ылбыттарын кэпсириллэрэ. Ону истэ-истэ биһиги, кыралар, олус куттанарбыт, ханна эрэ чугас сэрии буола турарын курдук саныырбыт.

Күн аайы уһун переменаҕа итии аһылык диэн тэрийэллэрэ: биир быһыы килиэп, биир курууска хара чэй. Ити курдук маннайгы кылааһы үөрэнэн бүтэрбитим. Оччолорго кыра кылаастар ыам ыйын 18 күнүгэр үөрэнэн бүтэр этибит.

Оройуон киинигэр карточной систиэмэ диэн баара: оҕолорго 400 гр килиэп, үлэлээбэт дьонго 500 гр килиэп, үлэлиир дьонго 800 гр килиэп. Ийэбит күн аайы сарсыарда эрдэ килиэпкэ барара, күнүс биирдэ кэлэрэ. Аҕабыт бастаан лесхозка үлэлии сылдьан

Уполминзагынан үлэлээбитэ. Иньэ гынан нэһилиэк колхуостарын кэрийэ ыйы-ыйдаан баран хаалара, абағам оҕонньор Ааллаах Үүнгэ таһаҕаска барара.

Ол курдук сэрии кэмигэр аас-туор олоххо олорбуппут. Үөрэнэргэ кинигэ да, тэтэрээт да, эгэ, чэрэниилэ диэн баар буолуо дуо? Улахан оҕолор оһох курунньугунан чэрэниилэ оностор этилэр. Кылаас үрдүнэн биир-икки учебник баар буолар этэ. Биһиги эргэ алфавитынан суруллубут кинигэлэри булан, онно суруйарбыт. Оскуолаҕа бырааһынньыктары бэлиэтээччибит. Сана Дьылга икки этээстээх оскуолаҕа сылдыбыппыт. Онно хатын хахыйаҕы симээн киэргэппит этилэр. Сана Дьыл диэн суругу хаһыаттан буукубалары быһан, сыана үрдүнэн сыһыарбыттарын өйдүүбүн. Маскарад энин диэн суоҕа, харыйабытын син онон-манан киэргэппит этилэр. Ону тула эргийэ сылдьан хороовоттаабыппыт, ыллаабыппыт.

Биир сайын төрдүс кылааһы бүтэрэн баран окко үлэлээбиппит. Иккиэ буолан оҕуһу сиэтэ сылдьан от мустарарбыт. Сарсыарда күн тахсыыта улахан дьон хаһытаан уһугуннарара. Аһаан-сиэн баран ходуһаҕа барарбыт, 9 чаастан үлэбит сағаланара. Бастакы омурҕанна убағас, сылһыан хаалбыт суораты ағалан биэрэллэрэ. Киэһэ 5 чаас сағана иккис омурҕан сағаланара, онно кыра лэппиэскэлээх буолара. Үлэбит киэһэ күн кириитэ түмүктэнэрэ. Биһиги, оҕолор, уот отторго мас хомуйарбыт, уу баһарбыт, онтон улахан дьон уот оттон, чэй өрөн киэһэ аһылыкпытын аһыырбыт. Сайынны үлэбит 15 хонуктаах буолара, ол

кэннэ атын оѳолор кэлэн үлэлиллэрэ. Итини таһынан, оѳо сылдьан кирпиччэѳэ, пищекомбинат оѳуруотугар, тыаѳа саһаан охсуутугар үлэлирим. Дьоммор соѳотох уол буоламмын, кыра эрдэхпиттэн үлэѳэ-хамнаска мускуллан улааппыт эбиппин.

Арай биир киэһэ оѳо саадыгар харабылынан үлэлиир дьукаах оѳонньору кытта үлэтигэр доѳор буола барсыбытым. Ол олордохпутуна, киэһэ 11 чаас саѳана эмискэ аан аһылынна, биир нуучча дьахтара хаһытаабытынан киирэн кэллэ: «Кыайыы буолбут! Билигин араадьыйаѳа эттилэр», – диэн баран мэлис гынан хаалбыта. Улуу Кыайыы буолбутун ити курдук, ыам ыйын 8 түүнүгэр оѳо саадыгар истибиппит.

Сарсыныгар оскуолаѳа үөрэх буолбата, уулуссаѳа Райком таһыгар норуот бырааһынньыга буолбута. Ити кэннэ сотору-сотору армияттан саллааттар иккилии массыынанан күргүөмүнэн кэлэллэрэ, оччоѳо Райком таһынааѳы трибунаѳа норуот иннигэр көрсүһүү миитингэ буолара. Онно үөрүүтүттэн ытаабыт да, үөрбүт да киһи элбэх буолара.

1945 сыллаах Кыайыыны мин оѳо сылдьан инник көрсүбүшпүн өйдүүбүн.

НЕУСТРОЕВА Арета Петровна

«Кыһыл Сэрийһит» колхоз чулуу үлэһиттэрэ - биһиги буолбуппут

Мин 1929 с. олунньу 26 күнүгэр Бологурга төрөөбүтүм. Төрөппүт аҕам, Кириллин Петр Софронович, ийэм Кириллина Анисия Павловна, Амма-Наахараттан төрүттээх дьон эбит. Ийэм ыарыһах буолан, мин 2 эрэ саастаахпар өлбүт, онон аҕам көрүүтүгэр 2 уол уонна кыралара, мин, хаалбыт үһүбүт.

Ол курдук 3 сыл соҕотоҕун ииппит. Мин 5 саастаахпар Абаҕаттан Харчы оҕонньор кыһа Өрүүһэ Бологурга болумуочунайдыы тахса сылдьан, аҕабыттан уол оҕону көрдөөбүт. Аҕам «оҕоҕо наадыар буоллаххына, бу кыра ытаннах кыһы ильдэ бар, уолаттарбын бэйэм да батыһыннара сылдьан үлэлиэм», – диэн туран миигин иитиигэ биэрбит. Оччолорго кини дьаам сүүрдээччи эбитэ үһү, онон миигин көрөрүгэр-истэригэр, кырдык да, эрэйдэнэрэ эбитэ буолуо.

Ити курдук миигин соччо ылыа да суох дьонно биэрэн, иитиллибит дьоммор атаахтыыр диэни билбэеккэ улааппытым. Убайын Бүөтүрү ыныттаран, саас сыарҕалаах атынан айаннаан иһэрбин өйдүүбүн. Оччолорго Харчы оҕонньор эмээхсинин кытта Тыымпы алааска бааллара, кинилэр илиилэригэр аҕыйах сыл маанытык сылдыбытым. Бараһыыл уол, 1 сааһын ааспыт сиэннэрэ, баалынайга сытар оҕо этэ. 1936 с. оҕонньордооххо кэлэн, оҕо көрөөччү буолбутум. Оччолорго Харчы оҕонньор уолаттара бары бааллар этэ. 3 улахан уола «Кыһыл Сэриит» колхоз хара үлэтин толороллоро. Кыһынын ыраах Ааллаах Үүнүнэн биирдии бэйэлэрэ түөртүү сыарҕа атынан таһаҕас тийэн, илин баран кыстаан, саас муус харыыта киирэллэрэ. Онтон саас ыһы үлэтигэр, сир хорутуутугар үлэлиллэрэ. Сайын наар оттоон, күһүн хойукка диэри илии хотурунан уонна ат көлөнөн от оҕустараллара. Сүрдээх кыайыгас-хотугас үлэһит уолаттар этэ. Оччолорго «Кыһыл Сэриит» колхоз бөһүөлэгэ Абаҕа дэриэбинэтэ этэ. Онно аҕыйах балаҕан дьиэлээх этэ. Харчы оҕонньор, төһө да 4 уоллааҕын иһин, биир да балаҕаннара суоҕа, үлэттэн ордон, дьиэ да туттубатахтара.

1940 с. күһүн мин эбэбин кытта саҕа нухарыйан эрдэхпинэ мас ороммут өрө дьигиһийэ түспүтэ, онуоха биһиги сарылаабытынан олоро түспүппүт. Кырдыаҕастар сир хамсааһына диэн ааттаабыттара.

Ол нөнүө сылыгар, 1941 с., бэс ыйыгар уоттаах сэрии саҕаламмыта. Эбэм аах кыра уолларын, учууталынан үлэлии сылдыбыт Неустроев Архип Петровиһы, сэриигэ атаарбыппыт. Онно, мин өйдүүрбүнэн, маннайгы хомуурга үксүн үөрэхтээх, учуутал дьон барбыттара. Ол курдук, Архыыбы кытта Захаров Константин Егорович, Мохсоголов Роман Иннокентьевич уо.д.а. барбыттара. Кинилэр – убайым табаарыстара этилэр. Сайын аайы Лыба төрдүттэн Таас Хайа анныгар эбэҕэ велосипедынан сөтүөлүү бараллар этэ. Онно мин 10 саастаах этим. Оҕонньор, Алтанга улахан уолугар, Мэхээлэҕэ, дьаарбайа тахсыбыт буолан суох буолара. Инньэ гынан, кыра уола сэриигэ барбытын аара суолга истэн аһыйан, ыалдьан бабыгырас буолбута уонна утаа сытынан кэбиспитэ. Сүүс сааһын балачча ааспыт кырдыаҕас дииллэрэ. Өрүүһэ НАСПО-ҕа бухгалтерынан үлэлиир этэ. 1941 сылы кыстаан иһэн, Хооску эмээхсин өтөҕөр олордохпутуна, ыарыыта бэргээн, атынан Амма балыыһатыгар тиэллэн барбыта, онно өлбүтэ.

Нөнүө сылыгар, 1942 сыллаахха, Харчы оҕонньор 3 улахан уола уонна 1 сиэн уола, 7 кылаас кэннэ Аммаҕа тракторист курсун бүтэрбит уол, бэбиэскэлэнэн сэриигэ барбыттара. Биир дьыэ иһиттэн 4 киһи тэнинэн барбыта. Амматтан массыына кэлэн илдьэ барбыта. Бу түгэннэ мин массыынаны аан бастаан көрбүтүм. Улахан массыына холбукатыгар дьон толору этэ. Массыына бытааннык айаннаабыта миэхэ билигин да бу баардыы көстөр. Ити сайын эбэҕэ,

Таас Хайа анныгар, саллааттары тиэйбит борохуот тохтоон ааспыта, бары төрөппүттэрин кытта бырастыыласпыттара. Борохуот быраһаайдаһар курдук тыас таһаарбыта уонна аргый аҕай устубута. Оҕонньордоох эмээхсин оҕолорун бүтэһиктэрин көрөн туран, уолаттарыгар илиилэрин далбааты хаалбыттара. Оҕонньор 110 сааһын ааһан баран, 1943 с. өлбүтэ.

Ол хомуурга колхозтар төһүү, чулуу, кыайар-хотор үлэһиттэрэ бары барбыттара. Кинилэр барбыттарын кэннэ «Кыһыл Сэриһит» колхоз үлэһиттэринэн оҕонньоттору кытта эмээхситтэр уонна мин курдук, бары тулаайах оҕолор буолбуттара. Онон, 1942 с. «Кыһыл Сэриһит» колхоз чулуу үлэһиттэрэ биһиги буолбуппут.

Сэрии буолаатын кытта сут-кураан дьыллар кэлбиттэрэ: туох да үүммэккэ элбэх киһи аччыктаан, хоргуйан өлбүтэ. Биһиги дьиэбититтэн, үлэһит киһи бары баран, эдьийбинээн Елялыын, колхоз төһүү үлэһиттэрэ буолбуппут. Үөрэнэр кыаҕа суох буоламмын, мин сэрии иннинэ баара-суоҕа 2 эрэ кылааһы бүтэрбитим. Колхоз туох-баар ыарахан үлэтигэр сорук-боллур үлэһит буолан барбытым. 1942 с., бастаан хас да кыһын, колхозка кырдыаҕас оҕонньоттору кытта мас эрбиир этим.

Амма хочотугар от үүммэккэ, илин Нуотара үрэхтэринэн: Хатарчыманан, Быыкаранан, Ньыламчач төрдүнэн оттообуппут. Бары тулаайах оҕолор этибит. Миигин кытта онно Федот Потапов-Дьээбэ, Прокопьев

Платон Николаевич, Адамов Гаврил Николаевич, Захаров Гаврил Андреевич, Сыромятникова Элеонора Семеновна, Старостина Лидия Егоровна, Захарова Тамара Васильевна, Петрова Тамара Семеновна бааллара. Салайааччыбыт колхоз стахановеһа Назаров Егор Ефимович этэ.

Оттоон бүтэн баран дьон кыстыыр балаҕаннарын, хотоннорун тутарбыт. Ону таһынан күрүө-хаһаа да, дал да онорорбут. Ол мастарын санныбытыгар ууран таһарбыт. Аһылыкпыт да кэмчи этэ: Соколов Өндөрөй бултаатабына эрэ... Тириини оргутан, илдьиритэ буһаран баран сиэтэллэрин өйдүүбүн.

Тирии кытыытын тэлэн атаһытыгар мээрэйдииллэрэ, ол кэннэ быһабынан үүттээн атаһы танһа гыналлара. Онтубутун биһиги сайын устата кэтэрбит.

Сэрии бириэмэтиттэн ыла олоҕум ыарахан буолан, үйэбин үлэнэн бараабытым. Мин курдук саастаах ыал оҕолоро бары үлэһит этилэр. Билигин, санаан көрдөххө, үөлээннээхтэрбиттэн мин эрэ тыыннаахпын... Бииргэ үлэлээбит, алтыспыт доҕотторбунан Нерлова Екатерина Семеновна-2, Адамова Анастасия Егоровна, Чемезова Елена Павловна, Захарова Анна Никитична, Стручкова Анна Дмитриевна буолаллар. Сэрии кэмигэр кинилэри кытта аччыктыы-аччыктыы, тоһо-тоһо бииргэ үлэлээбитим. Сорохторо кырдыаҕас ийэлээх буоланнар, интернакка олобуттара уонна үөрэнэ барбыттара. Билигин бииргэ үлэлээбит доҕотторум

даңаны, аймахтарым даңаны ханна тийбиттэрин билбэппин...

Сэрий кэнниттэн да Нуотара үрэхтэрин кэрийэн оттоон-мастаан, атыыр үөрэ сылгылары аһатан, кыстаан киирэрбит. Онтон кэлин дьэ сааһым тухары ферма үлэтигэр эриллэн үлэлээбитим: Ыанныксыттаан, субан сүөһү көрөн. Ыанныксыттаан бүтэн баран, 1980 сыллаахха Хатарчыма үрэххэ кииннээн олорон, Адамова Елизавета Егоровналыын Соморсун, Абаҕа нэһилиэк отчуттарыгар килиэп астаабыппыт.

Мин билигин 91 сааспын туолан олоробун. Бу тухары араас грамота, хайҕал сурук дэлэй. Саха АССР Верховнай Советыттан тийэ бочуотунай грамоталаахпын, хаста да Үлэ удаарынныыга буолбутум. Үлэ бэтэрээнэ буолабын, үгүс үбүлүөйүнэй мэтээллээхпин, «Абаҕа нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо» диэн бэлиэлээхпин.

НИКАНОРОВА Татьяна Васильевна

Дети войны

Дети войны, не видавшие детства,
Рано стали взрослыми вы,
Разруха и голод достались в наследство
Тяготы все той далекой войны!

Нина Франжова

Я, Никанорова Татьяна Васильевна, родилась 20 января 1938 г. в семье Никоновых первым ребенком. Мать – Никонова Мария Николаевна 1911 года рождения, отец – Никонов Василий Фомич 1904 года рождения, жили в селе Нам Меитско-Татаканского наслега Ленского района.

Когда началась война, мне было 3 года, но я отчетливо помню, как моя мама сильно плакала, боялась за отца. Брат Архип родился в 1941 г. Родители работали в колхозе «Красный партизан»: отец работал скотником, мать дояркой на ферме.

В 1942 году летом отец получил повестку. Он поплыл по реке Нюя в райвоенкомат, вместе с собой забрал на плот корову, чтобы продать. Привез очень

красивый, блестящий сундук, наполненный доверху разными отрезами тканей, муку, сахар.

Через некоторое время вдвоем, с Евдокаровым Степаном, они поплыли на лодке, и мой отец, стоя на лодке, спел тойук, прощальную песню. Мы стояли с мамой и братом на берегу Ньюи, плакали и махали руками, пока они не скрылись с глаз.

Началось очень тяжелое, страшное время. Мать работала на разных тяжелых работах: ездила на лесозаготовку в Турукту, ухаживала за молодняком в Харыстахе, работала дояркой в Хамре. Когда мать уезжала на работу, мы с братом оставались у бабушки, у Федоровой Ирины Николаевны.

Когда переехали с матерью в Хамру, мы голодали, были нехватка продуктов. Брат все время плакал, просил кушать. Иногда заезжали охотники, они угощали нас мясом белок, оставляли мясо сохатого.

В 1942 г. получили похоронку на отца. Мать три дня молча лежала, не плакала... Я плакала, мне жалко было отца, но почему-то я в душе надеялась, что он жив. Василий Фомич Никонов погиб 2 декабря 1942 г., захоронен в деревне Холмы Березуйского района Смоленской области. До окончания школы мать шила мне одежду из тех отрезков тканей, которые привез мой отец перед уходом на войну. Его забота и внимание, его умение предвидеть помогло нашей семье выжить в тяжелое время войны.

Светлая память моему отцу и всем защитникам нашей Родины!

НИКОЛАЕВ Николай Иванович

Сэри аны буолбатын!

Ааспыт үйэ Ийэ дойдубутун сир үрдүттэн суох онорор сыаллаах хара дьайдаах хаанымсах фашист Гитлер сэриитин туһунан кыратык ахтан ыларбын көнүллээн.

1941 сыл бэс ыйын 22 күнүгэр сарсыарда 4 чааска сэриини биллэрбэккэ эрэ уоран саба түспүттэрэ. Ити кэмтэн 4 сылы быһа биир да күн тохтообокко элбэх хаан тохтуулаах, алдьархайдаах, өлүүлээх-сүтүүлээх Германия фашистарын аармыйата биниги дойдубутун, Сэбиэскэй Сойууһу, эһэрдии былааннаан сэриини саҕалаабыта. Бам ыйын 9 күнүгэр Гитлер уонна кини фашистара кыайтарбытын билинэр илии баттаабыттара.

Онон 1945 сыл ыам ыйын 9 күнэ – Кыайы күнүнэн биллэриллибитэ. Бу үөрүүлээх Кыайыны Сэбиэскэй Сойуус улахан долгуйуунан уонна харах уу тохтуулаах үөрүүнэн бука бары атахтарыгар туран көрсүбүттэрэ.

Мань суруйан туран, Аҗа дойдуну улаханньк урусхаллаабыт, киһи-аймах өлүүлээх-сүтүүлээх, куораттары күдэннэ көтүппүт алдыатыылаах сэрии сир үрдүгэр аны буолбатын диибин.

Билинни көлүөнэ, дьоммут-сэргэбит, кэнчээри ыччаппыт дьоллоохтук, эйэ-дэмнээхтик сэрии диэни билбэеккэ үөрэ-көтө бу сиргэ олордунар диэммин алҗаатаҕым буоллун!

Бу кэлэн иһэр Улуу Кыайыы күнүнэн ис сүрэхпиттэн эбэрдэлиибин! Баҗарабын барыгытыгар кытаанах доруобуйаны, дьоллоох олоҕу уонна үгүс, элбэх ситиһиини!

Бэйэм төрөппүт дьонум туһунан, кыратык да буолар, өйдөбүннүк суруйарбын көнгүллээн.

Дьонум Кыһыл Дэриэбинэҕэ ыал буолан олорон саҗалаабыттар... Аҗабыт – Николаев Иван Тихонович, ийэбит – Николаева Анастасия Филипповна.

Аҗабыт 1942 сыллаахха Армияҗа ыңырыллан барбыт этэ. Кини сэрии толоонуттан эргилэн кэлбэтэҕэ, Украинаҗа төгүрүктээһиннэ түбэһэн сырдык тыына быстыбыта.

Аҗабытын сэриигэ атааран, ийэбит соҗотох хаалан, икки кыра оҗолоох төһөлөөх ыарахан олоҕу ааспытын ким билиэ баарай... Ити бэйэлээх алдыархайдаах сэрии саҗанааҕы олох ыараханын хайдах тулуйан биһигини ииппитэ буолуой...

Колхоз ыарахан үлэтин тулуйбакка, баара суоҗа эдэр сылдьан, 45 эрэ сааһыгар, 1959 сыллаахха муус устар ый 31 күнүгэр Намна балыһаҗа сытан күн

сириттэн туораабыта. Ийэбит иинин иккиэн убайбынаан хаспыпыт. Ийэбитин кистиирбитигэр күүс-көмө буолбут бар дьоммор махталым мунгура суох.

Ити сыл мин Нам оскуолатыгар 10 кылааска үөрэнэ сылдьарым. Ийэбин күн сириттэн сүтэрбитим сүрдээх хараастыылаах этэ. Аһыйбытым да иһин хайыамый, дьон көрбөтүгэр ытаатарбын да, туттуна сатыырым. Оскуоланы бүтэрэр бүтэһик эксээмэннэрбин ситиһиилээхик туттаран ситии-хотуу аттестатын ылар чиескэ тиксибитим. Ийэбиттэн бииргэ төрөөбүттэр иккиэ этибит: убайым Николаев Иван Иванович Намна олохсуйбута, 68 сааһыгар күн сириттэн күрэммитэ.

Ити икки сүтүк миэхэ сүрдээх ыарахан этэ...

Кэлин кэргэннэнэн, оҕолонон-урууланан кинилэр олохторун салҕаатыбыт. Онон ийэбитин, аҕабытын санатар оҕолор уонна сиэннэр, өссө хос-хос сиэннэр элбэхтэр.

Улуу Кыайыыны уһансыбыт дьоммут ыччаттара кинилэр ааттарын ааттата турдунар!

Күүт миигин

(К.Симонов «Жди меня» хоһоонугар
Н. Николаев тылбааһа).

Күүт миигин, мин эргиллиэм,
Күүт, олус күүскэ күүт,
Күүт, дохсун күүстээх ардах кэмигэр.

Күүт, буурба да буоллун,
Күүт, өнгүрүк да куйааска,
Күүт, ким да күүппэт
Умнубут күннэригэр.

Миигин кэлбэт диэн
Итэбэйдиннэр уоллаах ийэм.
Доботторум кэтэһэртэн сылайан
Уот тула олордуннар.

Аһы арыгы истиннэр,
Кэлбэт суолга атаардыннар.
Күүт.

Кинилэри кытта бииргэ хомолто аһын аһаама.

Күүт миигин, мин эргиллиэм,
Бары өлүүнү утаран.
Ким миигин күүппэтэх бэйэтин сэмэлэннин.
Өлүү уотун айабыттан эн миигин быһаатын.

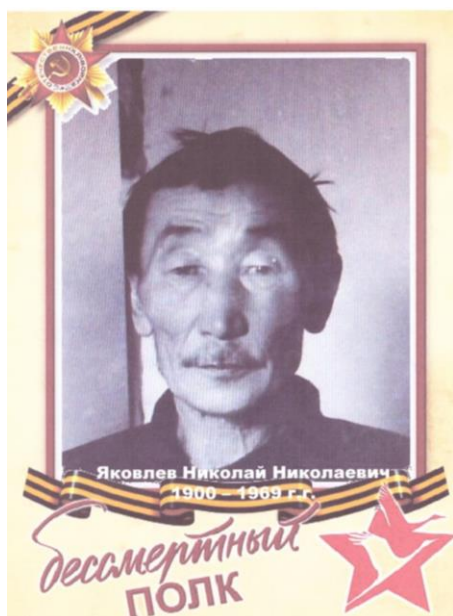
Ол иһин мин тыыннаахпын,
Эйиэхэ эргиллэн кэллим.
Биһиги эрэ билэбит
Хайдах тыыннаах кэлбиппин,
Кимнээбэр да күүстээхтик
Эн миигин күүппүккүн.

ПЕТРОВА

Антонина Николаевна

Кыайы кыһыл былаабын анныгар

Биһиги төрөппүтэрбит Февронья Филипповна уонна Николай Николаевич Яковлевтар 1930 с. ыал буолан Кыһыл Үрүйэбэ олохсуйа кэлбиттэрэ. Ийэм 1 Дьөппөн Дьанылыттан, аһам 2 Дьөппөн Куудабытыттан төрүттээхтэрэ. Кыһыл Үрүйэбэ аһам эдьийдэрэ Степанида кэргэнинээн Герасим Усти-

новтыын уонна Екатерина кэргэнинээн Андрей Олесовтыын бааллара.

Сэри сағаламмытыгар аһабын маннайгы хомуурга ыңыран баран сыыйбыттар. Ол хомуурга барбыт дьонтон ким да төннүбэтэбэ... Иккис хомуурга, 1943 с., милитаристскай Япония утары сэриигэ барбыта. Хата, онно биир дойдулааһа Константинов Николай Константиновичтыын бииргэ түбэхэннэр, сэри бүтүөр диэри аһалаах уол курдук сылдыбыттар. «За победу над Японией» диэн мэтээллээх, Сталин

төбөлөөх «Махтал суруктаах» 1946 с. сэрииттэн эргиллэн кэлбитэ.

Ийэм 5 оџолоох хаалбыта: Толя (1938 сыл төрүөх), Рая (1940 сыл төрүөх) уонна 3 тулаайах Олесовтар: Таня (1931 сыл төрүөх), Ваня (1936 сыл төрүөх), Симон (1938 сыл төрүөх). Ийэм 2 кылаас ликбез үөрэхтээх, аџабар Рая ытыһын уруһуйдаан ыытара. Ол кырачаан кыыс аџата эргиллэн кэлэригэр тийбэккэ, ыалдьан өлөөхтөөбүтэ...

Аџабыт сэрии огдооболугар дьииэ тупшута. Кини сынньана сытарын биһиги хаһан да көрбөт этибит: сайын от-мас үлэтэ, кыһын булт, дояркаларга саах күрдьэџэ, талах олоппос, от-мас тиэйэр сыарџа, тэлиэгэ, дьииэ-уот мала уо. д. а. Оттон ийэбит хонуу, оџуруот үлэтигэр, бурдук ыһытыгар, «Манхааһай» сыырыгар моркуоп олордуутугар үлэлээбитэ. Ала Ат үрэх унуор ньирэй маныырбыт уонна күһүн Кыһыл Үрүйэџэ үүрэрбит. Кырдьаџас төрөппүттэрбит биһигини, ороһу оџолорун, киһи онороору сытар-сынньанар диэни билбэккэ өрө-мөхсө сырыттахтара эбээт...

Билигин бэйэбит кинилэр саастарыгар тийэн баран этиэхтээх тыллары эппэтэхпититтэн, махталбытын-тапталбытын биллэрбэтэхпититтэн кэмсинэбит... Ийэлээх аџабыт итии, сылаас тыынынан илгийэн ииппит буоланнар, билигин биһиги, бииргэ төрөөбүттэр, бэйэ-бэйэбитигэр көмө-тирэх, өйөбүл буола сылдьабыт. Бу орто дойдуга саамай үтүө, сырдык кэмнэ УЛУУ КЫАЙЫЫ кытыастар кыһыл былааџын анныгар улааппыт эбиппит!

ПРОКОПЬЕВ Николай Терентьевич

Кыайыы туһугар бэйэбит кылааппытын киллэрбиһпит

Мин, Прокопьев Николай Терентьевич, Амма улууһун Бөтүг нэһилиэгэр ахсынньы 15 күнүгэр 1934 с. Терентий Егорович уонна Мария Петровна дьизэ кэргэттэригэр күн сириг көрбүтүм. Ийэм миигин оҕолоноругар күн сириттэн бараахтаабыта. Миигин эбэм көрөн-истэн бүүбэйдээбитэ.

Кэлин аҕам икки оҕолоох Мария Ивановнаны кытта ыал буолбута. Соҕотох бэйэм эмискэ ийэлэммитим, убайдаммытым, балтыламмытым. Мария Ивановна миэхэ ийэлии истин сыһыаннааҕа, бэйэтин оҕотун курдук көрөрө. Убайбынаан Дмитрийдиин, балтыбынаан Марфалыын олус тапсыбыппыт, биир ыал оҕолоро буолбуппут. Сотору кэмнэн Егор диэн

быраатгаммыппыт. Дьонум колхозка үлэлиллэрэ. Мин балтыбын, бырааппын көрөрүм.

Сэрии сажаланарыгар 6 саасын ааспыт оҕо эгим. Сэрии сажаламмытын иккис кыһыныгар үс ыал үрэххэ көһөн, сүөһү көрөн кыстаабыппыт. Ол үс ыалтан кыайар-хотор киһибит биһиги аҕабыт этэ. Аҕам үлэтин быһыгар күннээҕи оттук маспытын бэлэмниирэ, сүөһү сиир отун таһара. Биһиги, оҕолор, аҕалбыт маһын кыстыыр эбээһинэстээх этибит. Аҕам туһах иитэн куобахтыыра, бары кыттыһан аһыырбыт.

Оннук тэринэн-дьаһанан олоруох эбиппит буолуо даҕаны, аҕам дьоно ыалдьан, ону ыарыылыы ийэбинээн Бөтүнгэ барбыттара. Биһиги, оҕолор, үрэххэ хаалбыппыт.

Бастаан утаа бурдук сыһа баарынан уу ньамаан хааһы оностон сиирбит. Биһиги дьукаах олорор кырдыаҕас оҕонньору кытта оттук маһын бэлэмниирбит. Куобахтаан аһахпытын, туһахтыыр киһи суоҕа. Сүөһү көрөөччүлэрбит диэн дьахталлар уонна биир инбэлиит киһи этэ. Сотору кэминэн бурдукпут бүтэн, аһыыр ас суох буолбута.

Ол кэмгэ аны биир ынахпыт өлөн хаалар. Дэриэбинэттэн биригэдьиир кэлэн көрөр уонна ынаҕы уматан кэбиһин, киһи сиэбэт сүөһүтэ диэн быһаарар. Үрэх ыала сиир астара суох олорон, ол ынаҕы сиэн тыыннаах хаалбыппыт. Дьинэр этэ туох эрэ хос амтаннааҕа да, аччык дьон быһыытынан сииргэ эрэ күһэллибиппит. Ынахпыт этэ бүппүтүн кэннэ, аны биир ыалбыт ийэтэ сүөһү тириитин хастаан, ыас курдук

онорон биэрбитэ. Ону оџолор күнү быһа ыстыы сылдьар этибит. Ол курдук үрэххэ 2 кыһыны кыстаабыппыт.

Сайын окко көмөлөһөрбүт. Мин оџус сиэтэр этим. Улахан дьону кытта тэннэ сылдьан үлэлиирбит. Күһүнүн бурдук хомуура буоллабына, оџолор куолас хомуйар этибит. Оџолору үллэрэн биригээдэ онороллоро. Биһиги биригээдэ оџолоро куолас хомуйуутугар кыайыылаах буолбуппут.

Ити курдук биһиги, оџолор, кыайыы туһугар бэйэбит кылааппытын киллэрбиппит. Төһө кыайарбытынан улахан дьонго күүс-көмө буоларбыт.

Сэрии бүппүтүн кэннэ Бөтүн 4 кылаастаах оскуолатыгар үөрэнэ киирбитим. 5-с кылаастан Аммаџа үөрэммитим. 8-с кылааһы киһээнни оскуолаџа үөрэнэн бүтэрбитим. 1953 с. Чита куоракка горнопромышленной оскуолаџа шахтер идэтин ылбытым. Кэлин Пермскэй уобалас учебнай комбинатыгар мас оноһуктарга идэтийэн, өр кэмнэ Амматааџы промкомбинакка, лесхозка, лесопуунга үлэлээн, бочуоттаах сынньаланга тахсыбытым.

САВВИНОВА

Анна Титовна

Күүрээннээх үлэнэн

Улуу Кыайыыны уһансыбыппыт

Аҕа дойду Улуу сэриитигэр сэбиэскэй норуот кыайыыта сылтан сыл аастабын аайы суолтата үрдээн, улаатан иһиэбэ... Бииги билигин 75 сылбытын сэриитэ суох эйэлээх олоххо олоробут. Айылҕа сокуонунан Кыайыы сүгэн кэлбит, хааннарын тоҕон, эттэрэ-сииннэрэ эчэйэн, өстөөбү үлтүрүтүспүт тыыннаах туоһулар күн аайы көбүрүү тураллар, көлүөнэни көлүөнэ солбуйар, олох салҕанар. Бииги, сэриини билбит ордон хаалбыт көлүөнэ дьон, оҕолорбутугар, сиэннэрбитигэр сэрии туһунан кэпсиэх тустаахпыт.

Мин сэрии саҕаланарыгар 14 саастабым. 1941 сыл сайыныгар Хараабайга оттуу сырыттаһына сэрии буолбут диэн уодаһыннаах сонуну истибиппитин күн бэбэһээ курдук өйдүүбүн. Төһө да кыра буолларбыт, туох эрэ улахан алдьархай буолбутун сүрэхпитинэн сэрийбиппит... Аҕыйах хоноот, нэһилиэкпит эдэр, сэнэх, үлэһит, күүстээх эр дьонун сэриигэ хомуйбуттара.

Мин ийэм, Иванова Варвара Ивановна, биир дьиэттэн бииргэ төрөөбүт түөрт быраата биир күн сэриигэ аттамыттара. Төрдүөннэригэр сэрииттэн

«хара сурук» кэлбитэ. Улахан таайым Ньюкулай 315-с стрелковой дивизияға сэриилэһэ сылдьан Сталинград кыргыһытыгар геройдуу охтубута. Иккис таайым Капитон 19-с хайыһар биригээдэтигэр киирэн Ильмень күөлгэ сырдык тыына быстыбыта. Көмүс унуоға Старай Руссаға бырааттыы көмүллүбүттэр унуохтарыгар хараллыбыта. Үһүс уол Елисей 1943 сыллаахха Ленинград туһаайытынан сэриилэһэ сылдьан сураға суох сүппүтэ. Онтон Баһылай Севастополь куоракка өлбүтүн туһунан «хара сурук» кэлбитин кэннэ, 1946 с. «өлбүт» диэбит таайбыт тыыннаах, анаар атахтаах, мас тайахтаах дойдутугар эргиллибитэ. Биһиги, оҕолор, урут хаһан да инбэлиит, атаға суох киһини көрбөтөх буолан куттаммыппыт. Ол көрсүһүү дьоммутугар харах уулаах эмиэ да үөрүү, эмиэ да хомолто этэ. Уоттаах сэриигэ хатарыллыбыт таайбыт Баһылай Уйбаанабыс Уйбаныап олоххо тардыһытын уҕараппатаға, 80 сааһыгар диэри Бүлүүтээҕи педучилищеға столярынан үлэлээбитэ.

Биир дьизэ кэргэнтэн түөрт бырааттыы Ивановтар Арҕаа фронтна сэриилэһэн кыргыһы толоонугар үһэ хаалбытын туһунан төрөөбүт Үөһээ Бүлүүлэригэр ахтан ааһаллар, бэчээккэ сырдаталлар. Олорбут өтөхтөрүгэр Бэлиэ сэргэ туруорбуттара.

Биһиги Хараабай усаастакка олорор буоламмыт, мин, элбэх оҕолоох ыал улахан оҕото, үөрэммэккэ хаалбытым. Оскуола ыраах Далырга баара. Ийэлээх аҕабын уонна атаға суох таайбын Быһылайы көрөн-истэн, бу дойдуттан барыахтарыгар диэри бииргэ

олорбутум. Сэрии кэмигэр кырдыаҕас аҕабын, Тиитэ оҕонньору кытта, колхуос бары үлэтигэр сарсыарда халлаан суһуктуйуутуттан киэһэ тын хатыытыгар диэри ыарахан үлэни үлэлээбиппит. Сылайары, аччыктыыры билбитим. Оччолорго турардыын-турбаттыын, кыанардыын-кыамматтыын бары саас ыһыыга бэлэмнэнэн бааһынаҕа хаар типтэрэллэрэ, от-мас тиэйэллэрэ, сүөһү көрөллөрө, бурдук ыһаллара. Эдэр буолан сылайбыккын, аччыктаабыккын аахсыбакка, Кыайыы туһугар көмүс көлөһүммүтүн тохпуспут. Ама да аасытын иһин, ыарахан күн-дьыл этэ. Элбэх киһи аччыктаан, ыалдьан, ыарахан олохтон суорума суолламмыта. Ыал ыалынан хоргуйан өлөрө...

1945 с. өстөөбү кыайан, дьоллоох олох сағаламмыта. Сэрииттэн эр дьон кэлэн үлэ-хамнас күөстүү оргуйбута, ыал буолуу элбээбитэ. Миэхэ сэрии кэмигэр күүстээх үлэм иһин 1947 с. «1941-1945 сыллардаах Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Килбиэннээх үлэтин иһин» диэн И.В. Сталин төбөлөөх мэтээл туттарбыттара.

1950 с. кыыс оҕоломмутум, Бүлүү куоракка олохсуйбуспут. Оҕолорум, сиэннэрим бары үрдүк үөрэхтээх үлэһиттэр. Хос сиэннэрим оскуола үөрэнээччилэрэ. Бэйэм Г.И. Чиряев аатынан орто оскуолаҕа 35 сыл энкилэ суох үлэлээн, сынньаланна олоробун. Былырыын 93 саасын туолбутум. Олорбут олохпунан астынабын, дьоллообунан ааҕынабын.

Оҕолорум, сиэннэрим сэрии диэни билбэтинэр, ыраас халлаан, эйэлээх олох өрүү баар буоллун!

САМСОНОВ Артур Спиридонович

Ийэм туһунан сырдык өйдөбүл

Мин ийэм, Никифорова Евдокия Гаврильевна, сэрии кэминээҕи оҕо, үлэ уонна тыыл ветерана, 1931 с. тохсунньу 8 күнүгэр Дьөппөн нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Сэрии саҕаламмытыгар туруу үлэһит дьон сэриигэ ыңырыллыбыта. Колхоз үлэтэ барыта оҕо, дьахтар, оҕонньор санныгар сүктэриллибитэ, колхоһу уоттаах сэрии, уот кураан кыһарҕана кыһарыйан барбыта. Ийэм 10 саастаабыттан улахан дьоннуун араас ыарахан хонуу үлэтигэр, ыһыга оҕус сиэтэн, от хомууругар мунньууга үлэлэһэн барбыта. Тыылга хаалбыт дьону, оҕону, дьахтары оҕонньоттор сүбэлэринэн-амаларынан салайан, судаарыстыба былаанын толотторон, сүөһүнү-аһы энчирэппэт туһугар бэйэни харыстаммат усулуобуйаҕа үлэлээбиттэрэ.

Сэрии саамай ыарахан кэмигэр, 1942-1943 сс., дьаныллар, ытыктар, боотулулар хоргуйар-быстар

турукка киирбиттэригэр, 1943 сыл күһүнүгэр райсовет «Сырдатыйы» колхоһу улуу Эркээни хочотун ытык Нөмүгү сиригэр көһөрөн, «Ленин» аатынан колхозка холбоон, бөдөнсүтэр туһунан уураах тахсыбыта. Нөмүгүгэ от-бурдук сирэ элбэх этэ. Өлүөнэ уута угуттуур өң сир диэн быһаарбыттар. Ити курдук, кураан дьыл буолан, төрөөбүт дойдуларыттан көһөр буолбуттар. Ийэм аҕата, эһэм Скрябин Николай Алексеевич, оччотооҕуа ферма сэбиэдиһсэйэ, арҕаа энэргэ тахсан икки колхоһу холбуур докумуонна илии баттаспыт. Колхоз бэрэссэдээтэлэ Илья Алексеевич Скрябин Нөмүгүгэ киирэн сири-уоту көрөн, дьону-сэргэни кытта кэпсэтэн, көһүү былаанын онорбут. Ахсынньы ыйга маннай сулумах дьон көһөн, дьиэ-уот, күрүө-хаһаа, хотон туттубуттар, ол кэnnэ 1944 сыл сааһыттан саҕалаан аҕыйах ыал көспүт. Ол курдук көһүү 1946 сылга дьэ түмүктэммит. Нөмүгүгэ киирэн 4-5 ыал кураанах турбут дьиэлэргэ олохсуйбуттар. Олохтоохтор сахалыы сиэринэн кэлбит дьону үөрэ-көтө көрсөн, үтүө сыһыан олохтоммут. Хоргуйар кыһалҕаттан итинник дьаһанан, үгүс киһи үрүнтүһүнүн өрөһүйбүттэр. Ийэм ити көһүүгэ, сэри кэминээҕи аас-туор олоҕу, ыарахан кэми тэннэ билбит. Дьэ, ити курдук көспүт дьон бары өрүттэн барбыттар. Нөмүгү сири-уотун, дьонун-сэргэтин сөбүлээн, кэлин бу дойдуну бэйэлэрин дойдуларыттан, Дьаныл үрэх алаастарыттан, итэҕэс санаабат буолбуттар. Оччотооҕу дьон оҕолоро билигин үксээн-тэнийэн, үлэлии-хамсыы, олох үөрүүтүн-хомолтотун үллэстэ олороллор.

Ийэм, сэрии кэннэ олох оннугар түспүтүн кэннэ, Дьокуускай куоракка культпросвекка үөрэнэн, библиотекарь идэтин баһылаабыта. Ийэм – элбэх оҕолоох ыал оҕото, ийэлэрэ эрдэ өлөн, ас-танас кырыымчык буолан эрэи эмиэ билбит киһи буолар. Ол да буоллар дьаныардаахтык үөрэнэн, 1954 с. үөрэбин бүтэрэн, маннай I Дьөппөннө, онтон Покровскайга библиотекаҕа 10 сыл отдел салайааччытынан үлэлээбитэ. Библиотека эйгэтигэр пенсияҕа тахсыар диэри үлэлээбитэ. Ийэм ССРС култууратын туйгуна, ССРС култууратын министерствотын «Үчүгэй үлэтин иһин» диэн бэлиэлээх, онтон да атын үгүс грамоталарынан наҕараадалааммыта. 2014 сыллаахха Хангалас улууһун «Трудовая Слава земли Хангаласской» диэн сэрии уонна тыыл ветераннара, араас үлэбэ үрдүк көрдөрүүлээх үлэһиттэр тустарынан кинигэтигэр ийэм көмүс аата киирбитэ.

Ити курдук киһи олоҕо бэйэтин кэмигэр ыарахан буолар эбит. Ийэм сэрии, сут-кураан сылларыгар дьаныардаахтык үлэлээн, эриирдээх олоҕу олорон, кэргэннэнэн, үс оҕону төрөтөн, сиэннэрдэнэн, элбэх хос сиэннэнэн дьоллоохтук олорон ааспыта. Маннык ыарахан кэмгэ олорон ааспыт дьоммут туһунан кэлэр кэнчээри ыччакка кэриэс, үчүгэй өйдөбүннүк хаалларар биһиги эбээһинэспит.

СЕМЕНОВ Петр Николаевич

Күнү-түүнү быһа үлэ...

Сэрииннинэ, сэриин сылларыгар төрөөбүт эмээхситтэр, оҕонньоттор, оҕолор хаалан үлэ бөҕөнү үлэлээбиттэрэ: биир да сүөһүнү, ынабы көбүрэппэккэ, оттоон-мастаан, 16 ынабы ыан, ньирэйдэрин бэйэлэрэ көрөн, хотонно саахтарын бэйэлэрэ таһааран, балбаахтаан, бааһыналарга оҕуһунан тиэйэн. Саас оскуола оҕолоро ыам ыйын 18 күнүгэр үөрэхтэрин түмүктээн баран, бурдук ыһар бааһыналарга оҕус сиэтэн, күнү-түүнү быһа үлэ бөҕө буолар этилэр. Сорох улахан оҕолор хотурунан от охсоллоро, сорохтор мунньууга үлэлиллэрэ. Ким төһө оту охсубута, ким төһө оту мунньубута, барыта күн аайы мээрэйдэнэн, туоска суруллан, охсуллубут от миэстэтигэр маска кыбытыллан турарын мунньаччы хомуйан ааҕар. Ыанныксыттар ынахтарын хомуйан ыан баран, окко сылдыбаттар этэ: үүттэрин сэппэрээтэрдэтэн баран, үүт аннын ходуһаҕа илдьэ киирэн отчуттарга биэрэр этилэр. Ол саҕана ас суох, аччыктыы-аччыктыы ууну, ким эмэ туус булбут буоллабына, ууну туустаан иһэр этибит, дьон бөҕө эттэрэ иһэр этэ.

Наһаа улахан баһаар буолбутугар, колхозка дьон наһаа сылайан уонна үлэ-хамнас, от үлэтэ тохтоон, ыксаан, биир айылҕаттан айдарыылаах киһиэхэ сүөгэй оҕото биэрэннэр, күүстээх ардабы түһэртэрэн кыайбыттара. Сэмиэнэп Сөдүөт диэн атаҕар дуу, төбөтүгэр дуу сата таастаах киһи баара, ол кини көмөлөһөн турардаах. Ол оҕонньор кыыһа уонна сиэнэ билигин Кэбээйигэ бааллар. Бэйэтэ сэриигэ барбатаҕа. Эстибит, сэниэтэ бүппүт дьону сэргэхситэн олонхолуур этэ. Биһиги, оҕолор, сэргиир, дьиктиргиир этибит.

Оҕолор уонна эмээхситтэр бары сайынын окко да, ынах да хомуйуутугар атах сыгынньах сылдыар этибит. Атахпыт хатыран, күһүн, сир тонуутун саҕана, ынах ииктээбит сиригэр турар этибит. Онуоха атахпыт олус аһыйара бэрт буолан, тулуйбакка, сүүрэр этибит.

Күһүн, атырдыах ыйын 25 күнүгэр оттон, бурдук хомуурун үлэтиттэн көнүллэтэн үөрэххэ барыахпытгар диэри сынньатар этилэр. Ол кэммитин эмиэ халтайга аһардыбаппыт: аймахтарбыт оттуур сирдэригэр тийэн оттоон, отонноон, син-биир көмө буолар этибит. Ол курдук биһиги, үс оҕо, олох да сынньаммат, оонньообот этибит. Сорохпут ийэтигэр сүөһү хомуйан аҕалан хотонно киллэрэр, ким эрэ ньирэйдэри күрөр...

Онтон сэрии бүппүтүгэр бырааһынньык, миитин бөҕө буолбута. Сэриигэ сылдыбыт саллааттар сорохторо тыыннаах төннөн кэлэн, колхозка үлэлээн барбыттара, кыһынын фермаҕа от тийбиттэрэ. Ону таһынан ыһыга хаалар сиэмэни ыраастааһын: күөл

хаарын мууһугар диэри күрдьэн, бурдуктарын мууска хатыс былаах маһынан сиэмэтиттэн арааран тыалга көтүтэн ыраастыылар этэ. Ыраастаммыт сиэмэни куулга кутан төһө буолбутун ыйаан, төһөтө дохуокка үллэһиллэрин, төһөтө ыһыга хааларын билэллэр этэ. Кыһын төһө арыы, эт саппаастаахтарын ыйаан, биир көлөһүн күнүгэр таһааран баран, дохуоттарын онон суоттууллара, сылга биирдэ эрэ хамнас аахсаллара.

Сэрии бүтэн, үлэһит элбээн, булчут, таһаҕасчыт диэн үлэ таһаарыылаах буолан, үөрүү-көтүү буолбута. Сэрииттэн кэлбит саллааттарга маҕаһынтан үтүлүк, сон, телогрейка ыстаан, хаатынка, бэргэһэ биэрбиттэрэ. Маҕаһынгна бурдугу, саахары, чэйи Кэбээйиттэн атынан таһаллар этэ.

Арай биирдэ оскуолаҕа бараары сырыттаһытына, халлаанга туох эрэ хара тыастаахтык көтө сылдыар этэ. Бастаан арҕаа, онтон илин диэки көтөр этэ, онтон аллара түһэн уһун баҕайытык сири көрөр быһылаах этэ. Аҕам отун охсон бүтэн чэй иһиэх курдук буолан эрдэбинэ, били көтө сылдыар тэрилбит аллара түһэн, оһохпут турбатын таһынан көттө уонна күөл унуор түһүнэн кэбистэ. Аҕам тыытыгар олорон күөл унуор барда.

Мин күөл кытытыгар көрөн турабын: биир маҕан ырбаахылаах киһи көтөр тэрил иһиттэн тахсан, ойуур диэки баран иһэрин аҕам тохтотто. Аҕам тыытыгар олороору гынар этэ, оттон аҕам нууччалыыр саната уу дорҕоонугар субу иһиллэр: «вода таскай», ол аата «ууга түһүөхпүт» диир эбит. Мин үүтээннэ тахсан, оһох

кэннигэр сыбаҕа сууллубут истиэнэ быһынан көрдөхпүнэ, дьонум бу кэллилэр. Били киһибит хапхара кырыылаах бүрүүкэлээх, мап-манан ырбаахылаах, чох хара бачыынкалаах, уһун быалаах суумкалаах. Аҕабынаан киирэн кэллилэр. Аҕам миэхэ «ыалдьыты» хонтуораҕа сэбиэт бэрэсэдээтэлигэр атаар диэтэ.

Күн киирэн эрэр этэ. Биһиги аргыстаһан баран истибит. Киһим биһиги суолбутунан сатаан хаампат эбит, субу-субу силистэн иннэн охтоору сор бөҕө. Мин куттана-куттана кэнним диэки хайыспакка да иһэбин. Өтөххө киирэн истэхпитинэ, икки аттаах дьон утары иһэллэр эбит. Көрбүтүм: нэһилиэк сэбиэтэ уонна бэрэссэдээтэл эбит. Мин биһи чугастыы туох эрэ кэлэн түспүтүн, онтон киһи тахсан кэлбитин туһунан тутта быһаараат, ферма диэки сүүрү турдум.

Онно убайым уонна абаҕам уола Сэмэн бааллар эбит. Сэмэн сарсын убайым Сангаарга оскуолаҕа барарыгар танаһын тигэн бэлэмнии сыылдыар эбит, миэхэ «түүннэри тоҕо утуйбакка кэлин?» диэн ыйыппыттарыгар, «самолет диэн дуу, туох диэн дуу, күөл унуор тустэ», – диэтим. Убайым уонна Сэмэн ону көрө бардылар. Онтон сарсыарда турбутум, убайым үөрэнэ баран хаалбыт этэ.

Оскуолабытыгар барарбытыгар үтэбитин уонна танаспыт дуомун колхоз биир аттаах киһитэ түөрт көстөөх сиргэ тириэрдэр этэ. Аара үрэҕи туоруурбут уонна үрэххэ кэлэн чэй оргутан, аһаан аһар этибит. Биирдэ онно нууччалар хантан эрэ кэлэн чэйдээн ааспыттара. Самолет дулҕалаах сиргэ түһэн, түһнэстэн,

атахтара үөһэ буолбут этэ, ону кыһын онороннор, мууска анһан киллэрэн баран, көтүппүттэрэ.

1950 с. кыра колхозтары бөдөнсүтэн биир колхозка холбообуттара. Биһиги II Лүүчүн нэһилиэгин Жданов аатынан колхоһу холбоон «Буденнай» аатынан колхозка улаатыннарбыттара. Ити сылга оройуонна колхозтартан биирдии аттаах үлэһиттэри мобилизациялыыр сыаллаах оройуонна тутууга, саһан кэрдиитигэр, тутуу маһын ойууртан атынан таһыыга уонна да атын үлэлэргэ дьону хомуйар этилэр. Ол кэмнэ мин Кэбээйи балыһатыгар саһан кэрдэн тийиигэ Винокуров Афанасийдыын «Буденнай» колхозтан иккиэ буолан тобус сыл устата, 1959 с. диэри, үлэлээбиппит.

Мин 1959 с. «Калинин» колхоз бастын ыанһыксытын Максимова Варвара Ивановнаны кэргэн ылбытым, онтон совхозтар тэриллиилэригэр совхоз үлэһитэ, хотон харабыла, сайынын бостуук этим, эмиэ да хотонно субан сүөһүнү көрөөччүм.

Кэбээйигэ тракторист куурсугар үөрэнэн тракторист буолбутум, 1976 с. диэри тыа хаһаайыстыбатыгар үлэлээбитим, онтон быткомбинакка унтуу онорооччунаан үлэлии сылдьан, пенсияҕа тахсыбытым. 1992 сыллаахха коммунальнай тэрилтэҕэ үлэлээбитим.

Пятилеткалар ударниктара, Коммунистической үлэ ударнига, Социалистической куоталаһы кыайыылааҕа, Үлэ бэтэрээнэ буолан, санаторийга, курорка сылдьар этим. Кэбээйи нэһилиэгин, улууһун бочуоттаах олохтооҕо буолабын.

СЕРГЕЕВА Варвара Матвеевна

Сэри кэмигэр ааспыт оҕо саасын ахтан аастахпына...

Мин 1927 с. сэтинньи 18 күнүгэр Туора үрэх Ачымачааныгар күн сириҥ көрбүтүм. Аҕам Сергеев Матвей Григорьевич (Дьулур) уонна ийэм Сергеева (Андреева) Анисия Кирилловна 11 оҕолоруттан 10 эрэ оҕо улаатан, үлэһит дьон буолбуттара.

1936 с. оскуолаҕа үөрэнэ киирбитим. Ачымачаантан Өрт бөһүөлэгэр диэри сатыы сылдьан үөрэнэр этибит. Ахсынньы ыйтан тохсунньу ый бүтэһигэр диэри Илин Томторго баар Туран диэн сиргэ Егоров Романаахха хонорго күһэллэрбит. Дьиэбитигэр субуота күн барарбыт, олус тымныы буоллабына өрөбүлгэ күнүскү чэй кэнниттэн ыалбытыгар кэлэрбит. Биир кылаас хос иһигэр икки кылаас оҕолорун холбоон үэрэтэллэрэ. Оскуолабыт кирпиччэ оһоҕунан оттуллара. Кыһын тымныы буолан истээх сонноох

олорон үэрэнэрбит. Сынньаланга улахан оёолор хаамыскалыыллара, дуоматтыыллара. Мин 6 кылааһы туйгуннук бүтэрбитим, сэрии кэмигэр 7-с кылааска ортотук үөрэнэр этим.

1941 с. бастаан 23-36 диэри саастаах эр дьону аармыйаҕа ынырбыттара. 1942 сыл күһүннүттэн 18 саастарыттан хомуйталаабыттара уонна үлэ фронугар диэн заводтарга, фабрикаларга үлэһиттэри колхозтартан биирдиилээн ылбыттара: Чкалов аатынан колхозтан Павлов Ылдьааны, Сиинэттэн Михайлов Уоһугу, Силээнтэн Алексеев Сэмэни (Уустарабыһы) уо. д. а.

Аҕаларын, кэргэннэрин, уолаттарын, үлэһит саастаах дьонун атаарбыттар дойдуларыгар хаалан үлэлэрэ үксээбитэ. Эбиитин нолуок эбиллэн, аяхтарын иитинэргэ ыарахан буолбута. Байыаннай нолуок диэн үлэһит саастаах биир киһиэхэ 400 солкуобай, ону кыайан төлөөбөккө дьон ынахтарын өлөрөн туттаралларыгар тийээллэр этэ. Хаһаайыстыба аайы эт уонна арыы нолуога диэн хас ынахтааххынан түһэрэ. Сэрии сағана колхоз да, кэтэх да сылгытын өлөрүүнү боппуттара. Онон колхозка дохуот диэн суоҕа. Ол түмүгэр харчы да суох, бурдук да суох буолар этэ. Сулууспалаахтар эрэ хамнастаналлара, кинилэргэ карточканан бурдук нуорматын биэрэллэр этэ. Дьон ас көһүннэҕинэ аһыра, суох буоллаҕына аччык хоноро. Хата, ол сылларга куобах дэлэй буолан абыраммыппыт. 1942 сыллаахха Лаахыгыр күөлгэ куйуурдаан элбэх киһи аччык өлүүттэн өрүһүллүбүтэ. Бэрдьигэс субатын

ууга оргутан, кырбаан тарга кутан сииллэрэ. Сорохтор балыгы, биитэр балык, куобах унуоѳун тарга куталлара.

Мин дьонум байыаннай нолуогу төлүүр өлөрөр ынахтара да, үлэ саастаах киһилэрэ да суох буолан, булдунан төлөһөллөр эбит. Аѳам булчут этэ: мас көтөрүгэр туһахтыыра, куобахха тэптиргэ иитэрэ, балыкка туулуура. Онон күһүн аайы балыгынан дьону аһатан абырыыр этэ: олохтоох дьон биһиэхэ кэлэн үөлүллүбүт балык сиирэ, бэйэлэрин кытта ильдэ да бараллара. 1943-1944 сс. кыһыннарыгар кадровай булчут буоларга дуогабардаһан, 11 кыһыл саһылы, кырынаас, тиин, солондо, куобах бөѳөтүн бултаан, тириилэрин туттаран, былаанын аһары толорон «1941-1945 сс. Аѳа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» диэн Сталин төбөтө ойуулаах мэтээлинэн наѳараадаламмыта. Аѳам сайынын оттуура, кыһынын сүөһүтүн көрөрө, бултуура. Эбии ырыганнаабыт сылгылары, ыһыыга көлүллэр оѳустары уотууга уонна таһаѳас таһытыгар барар аттары аѳалан аһаттараллар этэ. Ону таһынан ат, оѳус сыарѳатын онгорор идэлээѳэ. Ийэм колхозка сүөһү көрөрө. Сэрии саѳана куобах тириитинэн үтүлүк, бэргэһэ, куллуку тигэн фронна ыытарбыт. Ийэбинээн быһа барыллаан 900 куобах тириититтэн 30 суорѳаны тикпиппит буолуо.

Ийэлээх аѳам биэс уоллара Аѳа дойду сэриитигэр ынырыллыбыттара: 1941 сыл атырдыах ыйын 29 күнүгэр – Уйбаан, Хабырыы, Мэхээлэ, 1942 сыл

атырдах ыйыгар – Киргизэлэй, 1944 жыл –
Өлөксөөндүр.

Убайым Уйбаан 1942 с. ыам ыйын 22 күнүгэр «За боевые заслуги» диэн мэтээлинэн наҕараадалааһыт этэ уонна 1942 с. «хара» сурук кэлбитэ... Хабырыы сэриитолоонугар оһоллонон 2 курууппалаах инбэлиит буолан, 1944 с. дойдутугар эргиллэн кэлбитэ, «Аҕа дойду Улуу сэриитин» 2-с истиэпэннээх уордьан кавалера. Мэхээлэ 1942 с. өлбүтүн туһунан «хара» сурук кэлбитэ... Онтон Киргизэлэй 1944 с. сэриитолоонугар охтубута... Өлөксөөндүр ыалдьан доруобуйатынан сыыйыллан, 1945 жыл олунньу ыйыгар дойдутугар кэлбитэ. Кини Монголияҕа 57-с стрелковай дивизия 293-с стрелковай полкатыгар сулууспалаабыта.

Убайдарбыттан Мэхээлэттэн эрэ сурук отой кэлбэтэҕэ. Киргизэлэй муоста, суол тутуугар үлэлирин туһунан суруйара. Уйбаан Арҕаа фронтта 33-с армия 110-с стрелковай дивизия 1289-с стрелковай полкатыгар сэриилэспит этэ. Хабырыы эмиэ Арҕаа фронтта сэриилэспитэ, 222-с стрелковай дивизияҕа, Волховскай фронтта 377с дивизия, 1251 стрелковай полкатыгар.

Сэриитолоонугар оҕолор, дьахталлар, оҕонньоттор эр дьон ыарахан үлэтин ачык сылдьан үлэлээн Кыайыыны уһансыбыттара. Оскуолаҕа үэрэнэр оҕолор сайын аайы от үлэтигэр көмөлөһөрбүт. Улахан дьон саһаан кэрдиитигэр тэрилтэлэри кытта сүбэлэһэн, Бэрдьигэстээххэ тиэйэллэрэ. Кыһын таһаҕаһы куоракка

сыарҕалаах атынан тийэйллэрэ, саас Маҕарастан оҕуһунан.

Олох ыарахан этэ. Оскуолаҕа суорат, сороҕор буспут балык ыһыктанарбыт. Дьиэҕэ кэлээт да уу баһарбыт, мас эрбиирбит, мас сыыһын ыраастыырбыт. Биирдэ эмэ лэппиэскэ сиирбит. Аҕабыт булчут буолан, сороҕор балык, куобах этэ баар буолара. Оппуонһа, Дьөгүөр уонна мин ол да буоллар 7 кылааһын бүтэрбиһпит.

1943 с. оскуоланы бүтэрбитим уонна оҕо уһуйааныгар иитээччи көмөлөһөөччүттүнэн үлэлээбитим: Хоту Бас ферматыттан орҕуһуоҕунан икки уоннуу киилэлээх солуурга уонна илиибэр биир солуурга сатыы үүт таһарым. Ол курдук күннэ иккитэ сылдьарым. Онтон 1947 сылтан ыла Хоту Баска ыанньыксытынан үлэлээбитим.

1954 с. эрэ колхозтарга сылгыны тутуу көнүллэнэн, колхозтар дьэ дохуотаммытара. 1953 с. Туора Үрэххэ ыанньыксыттыы сырыттаһпына, Кыбынайга хара саһыл ферматыгар ыппытара. Онно 1962 с. диэри үлэлээбитим. 1957 с. Бүтүн Союзтааҕы быыстапкаҕа кыттан 2-с степеннээх дипломунаҥа наҕараадаламмытым. 1962-1988 сс. диэри Өрт бөһүөлэгэр оҕо уһуйааныгар үлэлээбитим.

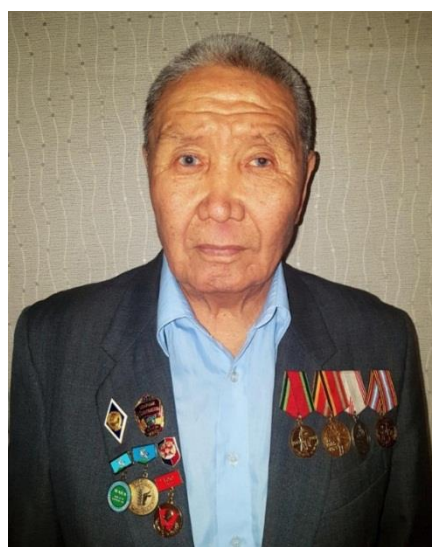
Сэри кыттыылааҕын огдообото, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, «Почетный старейшина РС(Я)», Солоҕон нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, 1 группалаах инбэлииппин.

СЛЕПЦОВ Семен Иванович

Оџо саастан үлэџэ эриллэн...

Мин колхуостаах дьиэ кэргэнгэ Мэнэ Хангалас улууһун Бүтэйдээџэр 1944 сыллаахха олунньу ый 22 күнүгэр төрөөбүппүн. Аџам, Слепцов Иван Иванович, кырдыаџаһынан сэриигэ барбатах. Быраата, Слепцов Семен Иванович, сэриигэ өлбүтэ, дойдутугар төннүбэтэџэ. Аџам Ааллаахтан таһаџас таһыытыгар уонна колхуос араас үлэтигэр харанаттан харанаџа диэри үлэлиир эбитэ үһү. Ийэм сүөһү көрүүтүгэр үлэлиирэ. Ийэм барыта 15-тэ оџоломмута. Сорох оџолоро өлөн төрөөбүттэр, сорохтор адьас кыра саастарыгар ыалдьан өлбүттэр. Билигин үһүн эрэ хааллыбыт.

Балтым Саргылаана биирдээџэр нэһиилэ тыынар иринньэх оџо этэ. Мин түөртээхпэр, ол эбэтэр 1949-50 сс., көскө ыппыттара. Арџаа Хангалас Өктөм нэһилиэгин Чаппайап диэн учаастагар тийбиппит. Биһигини дьукаах ыалга олохтообуттара. Аџабын өссө

ыраах Сиинэбэ субан сүөһү көрдөрө ыппыттар. Ийэм сүөһү көрүүтүгэр үлэлиирэ. Иккис кыһын кыра балаҕанна туспа кыстаабыппыт. Ийэм үлэтигэр бардабына, балтыбынаан иккиэн хааларбыт. Балаҕан ис өттө хаһыатынан сыһыарыллыбытын устун кутуйахтар үөһэттэн буору түһэрдэхтэринэ, ол тыаһырыттан олус куттанар этим. Арыт балтым тохтообокко ытыыра, оччоҕо хайыыр да кыабым суох буолан, тэннэ ытаһар этим. «Хаһан дойдубутугар барабытый?» диэтэхпинэ «Саас тураах кэллэбинэ» дииллэр этэ. Ол иһин тураахтар кэлэллэрин эрэ кэтэһэрим. Тураахтар саас кэлэн даабырыыллара миэхэ олус да кэрэ муусука буолан иһиллэрэ.

1 май саҕана хайдах, тугунан айаннаабыппытын олох өйдөөбөппүн да буоллар, Таратыы диэн, билигин Бүтэйдээх диэн бэлиэ баар сыырыгар, кэлбит этибит. Харалдык тахсыбыт, ньургуһун үүммүт этэ. Сыыры тахсыбыппытыгар аллея курдук суол солооһунунан кыһыл кырааскалаах оскуола дьиэтин кырыһыһата көстүбүтэ. Дойдубун наһаа ахтыбыт буоламмын ити күндү хартыына билигин да өйбүттэн тахсыбат. Тоҕо эрэ бэйэбит дьиэбитигэр барбатахпыт. Ийэм бииргэ төрөөбүт балтын кытта балыыһа уопсайыгар дьукаахтаспыппыт. Уопсайга Наһаараптар диэн ыаллар олорор этилэр. Афоня, Костя диэн уолаттары кытта добордоһон бииргэ оонньоурбут. Кинилэри үтүктэн ахсааны сүүскэ диэри ааҕарга үөрэммитим.

1951 с. ньолубуой кылааска киирбитим. Үһүс кылааска диэри Түөрт сайылык диэн 3 км тэйиччи

сытар ферматтан сылдьан үөрэммитим. Хаатынката, ушанка бэргэһэтэ суох буолан ынах этэрбэстээх, чомпо бэргэһэлээх үөрэммитим. Үһүс кылааска интернаттан «сухой паек» диэн ааттаан хаатынка, ушанка бэргэһэ биэрбиттэригэр олус үөрбүтүм, оҕолортон кыбыстарым мөлтөөбүтэ. Онтон бэйэбит дьиэбитигэр көһөн кэлбит этибит. Оскуолалар сыл аайы уоннуу моҕотой уонна күтэр тириитин, күһүн биирдии ыаҕас отону туттарарыыга кытаанар сорудах биэрэллэр этэ. Ону таһынан колхуостан кыра оҕолору мунньан, маарылланан куйуур онорон биэрэн, сүүрэ сылдьан аһыналары хомуйан, ыйааһынна ыйыы-ыйыы туттаран иһэллэр этэ. Үһүс кылаастан саҕалаан «Комбайн», «Коммунизм», «Байкалов» колхуостарга оҕус сиэтиититтэн саҕалаан, от мустарар, охсор массыналарга сайын аайы үлэлээбитим. Үөрэх буолара 3 хонук хааллабына эрэ дьиэбитигэр ытталлара. Арыт от былаана туолбатабына, балаҕан ыйын 15 күнүгэр диэри, практика диэн ааттаан, окко төттөрү ытталлара. Биир да сайын көнүл сырытыннарбакка араас үлэҕэ барытыгар үлэлэтэллэрэ.

1962 с. орто оскуоланы бүтэрбитим уонна 1963 с. Армияҕа барыахпар диэри, тутууга үлэлээбитим. Армияттан 1966 сыллаахха кэлэн баран, 1967 сыллаахха Саха государственнай университет инженернай-технической факультетыгар үөрэнэ киириэхпэр диэри, эмиэ тутууга үлэлээбитим. 1972 сыллаахха үөрэхпин ситиһиилээхтик бүтэрэн, инженер-тутааччы идэтин баһылаабытым уонна төрөөбүт

«Байкалов» совхозпар старшай прорабынан ананан 1980 сылга диэри үлэлээбитим. Захаров Михаил Павлович дириэктэринэн үлэлии кэлиэбиттэн тутуу үлэтэ саамай кыабыран ытыллыбыт кэмэ этэ. Оройуонна хаһайыстыбыннай ньыманан тутууга социалистической куоталаһы түмүгүнэн «Байкалов» аатынан совхоз үс төгүл кыайан, «Москвич» массынанан наһараадаламмытым.

1979 с. Саха АССР Министирдэрин Сэбиэтин уонна идэлээх союзтар президиумнарын холбоһуктаах уураахтарынан «Ударник десятой пятилетки» диэн бэлиэнэн наһараадаламмытым.

1980-1983 сс. диэри 875 нүөмөрдээх ПМК-ба прорабтаабытым. Үс сыл иһигэр 10-тан тахса сана объектары үлэбэ киллэттэрбитим. Ону таһынан пилорама, столярнай, мастерской үлэлэрин дьаһайар этим.

1984-1985 сс. «Байкалов» аатынан совхоз дириэксийэтин уонна парткуомун көрдөһүүтүнэн Табабаа тахсан совхозка старшай прорабынан үлэлээбитим.

1985-1988 сс. сана тэриллибит «Ханалас» диэн совхозка райком рекомендациятынан старшай прорабтаабытым. Урукку өттүгэр Лоомтука бөһүөлөгэ совхоз отделенията буолан дьиэ-уот уонна производственной тутуулар абыйах этилэр. Производственной, социальной базата суох сиргэ сана совхоз тэриллибит буолан наһаа тынаһыннаахтык, үгүс элбэх кыһалбалары көрсөн 1985 сыл күһүнүгэр

диэри бэрт ыараханнок үлэлээн ааспытм. Кыстыкка кириигэ улахан гараж, сана хонтуора, квартальной котельной, саамай кырата диэн үлэһиттэр олорор 14 дьиэлэрин хайаан да тутан бүтэрэн, государственной комиссияға туттаран үлэбэ киллэри бэрт уустук, ыксаллаах соруға биһиги иннибитигэр турбутун чиэстээхтик толорбуппут.

1988-1990 сс. оройуоннаабы архитектура отделыгар производственной бөлөбү салайбытым. 1990-1993 сс. тыа хаһаайыстыбатын тэрилтэтигэр инженер-тутааччынан үлэлээбитим. Тутуу нуормата, харчы курса, сыана уларыыыта улахан ыарахаттардаах этэ. Ол иһин элбэх мунньах, семинар ыытар этим.

1993 с. эт-үүт комбинатыгар инженер-тутааччынан ананан үлэлээбитим. 1996 с. пенсияға тахсыбытым, Майаға 2-3 сүһүөхтээх таас, 1 сүһүөхтээх мас гуманитарнай оскуолалары уонна Үөрэх управлениятын арбалитовай дьиэтин тупсарыыга үлэлээбитим.

2002 с. Майатаабы оҕо библиотекатын дьиэтин тутуутугар прорабынан ананан, 7 ый иһигэр туппуппут, «2000 үтүө дьыала» диэн өйдөбүннүк бэлиэнэн наһараадаламмытым.

Төрөөбүт оройуонум тутуутугар чиэһинэйдик, үтүө суобастаахтык үлэлээбиппиттэн астынабын.

СЛЕПЦОВА

Софья Степановна

Олохторо салџанар

Сэрии саџаланьытыгар аџам бэбиэскэ тутан сэриигэ аттанарыгар, ийэм үһүс оџотун оџолоноору хаалбыт. Сэбиэт суруксута этэ: сурук, биллэрии таһар эбит. Сэрии кэмигэр

Модут Маай диэн алааһыгар аччыктааһын этэ. Ол гынан баран хоргуйан өлүү тахсыбатаџа. Оџолор улахан дьонно көмөлөһөрбүт. Ийэм икки атынан от оџустарара. Бурдук быһыыта, от үлэтэ – оџо дьонно ыар үлэ этэ... Тохтубут туорааџы ичигэстээн, моџотой хасааһын булан туттарар этибит.

Оччолорго сэрииттэн куотуммут дьон, дезертирдэр, бааллар диэн дьулаан сурахтар тарџаналлара. Аџам сэриигэ барар бэбиэскэ тутан айаннатан истэџинэ, ол дьон икки буолан аара мыраанна көрсөн: «Манна тыаџа хорџойуохха, кэргэнин оџолоноору сылдыар дии, онно да көмө буолуон», – диэн кучуйа сатаабыттарын, аџам санаата

буолумматах, ытык иэспин төлөөн кэлиэм, санаам бөбөх дии санаан, салгыы уоттаах сэриигэ айанныыр.

Дезертирдэртэн куттанан, ийэм миигин, кырачаан киһини, доҕор, харабыл оностон акка мэнэһиннэрэн үлэтигэр ильдэ сылдьара. Охтубатын диэн былаатынан бэйэтигэр ыксары баайара даҕаны, дэннэтэн чөнөчөккө ыарыылаахтык охтубуппун өйдүүбүн.

Биирдэ сиэмэ ампаарыгар хоно сыттаһпытына ааммытын тонсуйдулар. Мин куттанан ытаарыгынарбын ийэм «ытаама» диэн көрдөһөр. Милииссийэ буоларын билэн, ааммытын аспыппыт: дезертири туппуттар этэ.

1944 с. «Аҕам уонна убайым кэллилэ-ээр!» диэбитинэн сүүрэн киирэн тыллаабыппын өйдүүбүн. Онон, санаабытын курдук, аҕам эргиллэн кэллэҕэ. Кэлбитин кэннэ олохпут арыый да көммүтэ.

Мин аҕам, Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылааҕа, Суздалов Степан Спиридонович, 50 сааһыгар оһолтон хомолтолоохтук былдьаммыта. Кини олобун тобус оҕото, сиэннэригэр, хос сиэннэригэр салгыыр. Кини уоттаах сэрии кыттыылааҕа. Сталинград анныгар кыргыһыыга бааһыран балыһаҕа өр эмтэнэн баран, үлэ фронугар утаарыллар. Онно хара үлэ диэн ыараханын көрсөр: буор хаһыта, ыар үлэ. Онтон мин, ыраах төрөөбүт алааһыгар кырачаан киһи, сэриигэ барар дьону түбэһэ көрдөхпүнэ: «Мин аҕабын

көрбүккүт дуо?» диэн үүйэ-хаайа ыйыттаһына, бэл саастаах дьон харахтарыттан уу-хаар баһаллара үһү...

Аҕам сэрииттэн дойдутугар кэлэригэр нууччалыы билбэтим куһаҕан этэ диирэ. Убайа сэрииттэн эргиллибэтэҕэ... Эйэлээх кэмнэ үлэ үрдүгэр түспүтэ, ат айааһыыр этэ. Ыһыах аайы тустара, атах оонньуутугар тэннээбин билбэт этэ. Күн аайы лапталыылар этэ. Ынах түүтүнэн оноһуллубут мээчиктээхтэрэ таба түстэбинэ абытай ыарыылаах буолара. Мээчиги аҕалааччылар биһиги, оҕолор, буоларбыт.

Биирдэ кыһын томороон тымныыга Маай алааһыттан 3 көстөөх сиргэ айаннаттыбыт. Сарсыарда ыйданаҕа турдубут. Сыарҕаҕа миигин онно олорто. Тоҕо эрэ атын кутуругун сыарҕаҕа баайда. 2 биэрэстэ курдугу барбыппытын кэннэ, айаас аппыт туохтан эрэ сиргэнэн ыстанна да, дугабыт көтөн хаалла. Аппыт кутуругуттан баайыллыбыт буолан салгыы сүүрбэтэ. Аҕам дуганы хомуйан, онорон, салгыы айаннаатыбыт. Ол иһэн кыстыкка тохтоотубут. Муус түннүктээх, саха оһохтоох дьизэ. Сылабаарга чох уган чэй өрдө. Ас-үөл тардан аһаан баран эмиэ айаннаатыбыт. Мыраантан түһүүтэ сыарҕабыт иннэйдэ, онуоха аппыт эмиэ ойдо ээ! Аҕам үтүлүктэрин илгэн баран, муһатын сыгыннах илиитигэр эрийдэ уонна атын тохтотоору тиэрэ түһэн олордо. Сыыр түһүүтэ ата уоскуйда, оттон аҕам үп-үрүн буолбут илиилэрин хаарынан суунна.

Мин өйдөбүлбэр аҕам ити курдук кыайыгас, иннэн-толлон турбат, эрэллээх дурда-хахха киһибит этэ...

**Сутакова
Татьяна Кузьминична**

Кыайыы буолбут сааһа олус ыраас, сылаас

Мин, Сутакова Татьяна Кузьминична, 1935 с. муус устар 10 күнүгэр Мээндигигэ төрөөбүтүм. Төрөппүт аҕам Булчутов Павел Петрович диэн. Бастаан Абаҕа нэһилиэк «Комбайн» колхозугар бэрэссэдээтэллээбитэ. Онтон 1935 с. «Мээндиги» колхозка бэрэссэдээтэллээбитэ. Ити сыл мин төрөөбүтүм.

Төрөппүт ийэм Моисеева Евфимия Дмитриевна II Чакыртан төрүттээбэ. Аҕам үс оҕолоох, ийэм икки оҕолоох оҕдообо дьон холбоспуттара, кинилэртэн мин алтыс оҕонон төрөөбүтүм. 3 сааспыттан ыла аҕам табаарыһыгар Васильев Кузьма Михайлович уонна кини ойоҕо Христина Егоровна диэн оҕото суох ыалга иитиллибитим. Онон кинилэр араспаанньаларынан Васильева Татьяна Кузьминична буолбутум.

Сэрии сылларыгар биһиги кыһынын МТС-ка кыстыыр этибит. Аҕам Васильев Кузьма Михайлович-Буххаат, Амма оройуонун бастакы трактористарыттан

биирдэстэрэ этэ. Кыһынын МТС-ка ремонтна үлэлиир этэ. Сөтөл ыарыылаах буолан, кини сэриигэ барбатаҕа. Оччолорго чаһы дьон аайы суоҕа, станция тыас таһаарар (гудоктуур) этэ, оччоҕо дьон чэйдии да олорон үлэлэригэр сүүрэллэрэ. Аҕам сааһын, сайынын «Мээндиги», «Октябрь» колхозтарга бурдук ыһытыгар, бааһына онһуутугар үлэлиирэ. Кини 1940 с. ВДНХ быыстапкатын кыттыылаҕа этэ. 1947 с. өлбүтэ.

Ийэм Христина Егоровна «Мээндиги» колхозка ыанньыксытынан үлэлиирэ, уонтан тахса ынаҕы ньирэйдэрин кытта көрөрө. Мин ийэм ынах ырыгар тымтык тутар оҕо эчим. Оччолорго танас-сап, холуоһа диэн суох, сүөһү тириитэ этэрбэһинэн сылдыабыт. Саха ынахтара, барахсаттар, астары да татым буолан саахтара да быыкаа, чөкө-чөкө буолара. Кураан буолан от үүммэтэҕэ. Мин ньирэйдэрбэр дулҕа төбөтүн отун, тыаттан кучу оту сиэргэ быһан сиэтэр эчим. Биир оҕус ньирэйим от аҕаллахпына үөрэн орулуур этэ.

Дьонум байыаннай нолуок төлүүр этилэр. Уолаттар косилканан, хотуурунан бурдук быһаллар, кыргыттар түүтэх быһаллар, онтон биһиги, кыра оҕолор, куолас хомуйар этибит. Туорах да бурдугу хаалларбат туһугар үлэлиирбит.

Кураан дьыллар буолан, аһына бөҕө өрө турбута. Биһиги оҕуруот кытытыгар ханааба хаһан куулунан аһынаны онно түһэрэн көбүрэтэр этибит. Оччолорго түүлээх үөн – шелкопряд эмиэ ыспыта. Тыаҕа ыллык суол бүтүннүү түүлээх үөн буолара. Биһиги, атах

сыгыннах оѳолор, үөнтэн куттанан хаһытыы-хаһытыы сырсар этибит.

Сэрии бүтүүтүгэр 9 саастаах этим, Соморсун оскуолатын бастакы кылааһыгар үөрэнэ киирбитим. Оччолорго муусука инструмена диэн суоѳа. Ырыа уруогар парта ойоѳоһугар туран атаһытынан маршировкалаан, сэрии саѳанааѳы ырыалар матыыптарын таһааран ыллыыр этибит. Кыайыы буолбут сааһа олус ыраас, сылаас этэ. Кыайыы күнэ буолбутугар, колхозтаахтары канцелярияѳа ыңыран аһаппыттара, оһуохай бөѳө буолбута.

Сэрии кэнниттэн фронтан сыһа дьон кэлбитэ. Учууталлар үгүстэрэ фронтовик эр дьон этэ: бастакы учууталым Спасьев Роман Гаврильевич, Алексеев Гаврил Федотович, Иннокентьев Корнил Алексеевич, Романов Афанасий Назарович, Босиков Иосиф Николаевич, Неустроев Николай Михайлович, Тарабукин Петр Петрович, Портнягин Степан Николаевич, Протодьяконов Алексей Алексеевич. Бу учууталларга үөрэнэн, мин Соморсун 7 кылаастаах оскуолатын бүтэрбитим.

Онтон ииппит ийэбин батыһан Абаѳаѳа кэлбитим, «Сталин» колхозка араас үлэѳэ үлэлээбитим: окко, бурдукка, мас эрбээһинигэр, сүөһүгэ. 1956 с. Сутаков Ворошил Ивановичка кэргэн тахсан Абаѳаѳа олохсуйбутум. Элбэх оѳоломмутум, оѳо уһуяаныгар үлэлээбитим. 30 сыл устата үлэлээн сынһаланмар тахсан олоробун. Үлэ, тыыл бэтэрээнэбин.

ТИМОФЕЕВА Бранцузка Романовна

Оҗо сааһым санаалара

Аан дойдуну алдырхай-даах иэдээнин саҗана мин биэс саастаах этим. Билигин даҗаны ол кыһалҗалаах, иэдээннээх олоҗу чуолкайдык өйдүүбүн.

Ийэм ахтарынан, биһиги аҗабыт 1938 с. улаханлык тымныйбыта үһү. Аҗабыт сылгыһыт эбит, эрдэ олохтон туораабыт. Ийэм улахан уолун

Романы, Покровкаҗа 6 кылааһы үөрэнэн бүтэрбит оҗону, колхозка, биһигини аһатаары, бэйэтин кытта үлэлэспит. Ол иһин үөрэҗиттэн уурайбыт. Убайбыт үөрэҗэр үчүгэйдик үөрэнэр эбит этэ.

Убайым 3 саастааҗар итии ууга буһан, анар хараҗа көрбөт буолбут, ханас илиитэ ойоҗоһугар силимнии оспут. Ол курдук сааһын тухары инбэлиит буолбута. Улуу сэрии бэриэмэтигэр кини колхозка саамай суруксут, төһүү үлэһит. Саамай кытаанах үлэлэргэ: сылгы үүрүүтүгэр, ааллаах үүннэ таһаҗас таһыытыгар

колхозтан иккиэ эрэ буолан сылдыбыттар. Никитина Мотя диэн саамай үлэһит хорсун кыыстыын ыраах таһаҥаска сылдыбыттар.

Ийэм – солбуллубат ыанньыксыт, ону таһынан эбии араас үлэни үлэлиирэ. Холобур, кыһынны колхоз үүтүн сэппэрээтэргэ сүүрдэрэ. Сүөгэйдэн аһытан, иирдэн, таптайан колхозка туттарара. Фермаҕа ыанньыксыттар бары бииргэ дьукаахтаһан олороллоро. Биһиэхэ, оҕолорго, дьийэ үлэтэ сытара: сарсыарда эрдэ түннүк кырыатааһына, мас кыстааһына, уу баһыта.

Сэри уһун сылларыгар кыһынын ыраах үрэхтэргэ көһөн кыстыырбыт. Онно балаҕанга иккилии ыал буолан бииргэ олоробут. Күһүн унуохтаах отону отоннуурбут. Кыһын сутаан өлбүт сылгылар эттэрин ыларбыт. Сороҕор ыйга биирдэ илимиит диэн кэлэрэ, онно киһи баһыгар кыраамынан бурдук эбэтэр аһы күөх өгнөөх куруупа биэрэллэрэ. Ону мэһикээнгэ кутан, танаһынан ыга баайан долбуурга уура сылдьан хааһы онгоробут. Саас буолуута ууну-хаары кэһэн сайылыкпытыгар көһөн киирэрбит, сүөһүлэри үүрэн дэриэбинэҕэ киирэрбит.

Биир сайын сарсыарда эрдэ уһуктубутум, арай дьийэ иһэ кураанах, бары суй-сай суох буолбуттар. Биһиги, оҕолор, уһугуннубут, арыый улахаммыт эттэ: «Дьон сэриигэ барарын атаара бардахтара...». Биһиги эмиэ онно бардыбыт. Этэрбэспит быатын соһо-соһо, сүүрэн Амма кытылыгар киирдибит. Элбэх да дьон мустубут этэ; биир киһи доклаттыыр, уу-чуумпу, ханна эрэ ытыыр ынчык иһиллэр, хаалааччылар алгыыллар,

барааччылар онгочоџо киирэн биир-биир эрдинэн унуор туораатылар. Ол кэннэ бары тэлиэгэлээх акка олордулар, илиилэрэ далбаатыыр... Хаалбыт дьон өр да көрөн турбушпут...

Сэрии бэриэмэтигэр оџолортон сорохпут эрэ үөрэнэрэ. Биһиги дэриэбнэбитигэр, Хоомолдьуга, оскуола да, балыһа да суоџа. Хотоннортон уонна хонтуора тэрилтэтин дьиэтиттэн атын туох эмэ баарын өйдөөбөппүн. Биһиги «Буденнай» аатынан колхозтан билингитэ 34 киһи барбыт. Онтон Болугуртан – 164.

Оскуолаџа үөрэнэ барарга айахтаһан ыалга олордорго, танас-сап да өттүнэн улахан эрэй буолара. Биһиги ыалтан үөрэнэ барааччылар үһүөлэр этэ: убайым Павлик, эдьийим Иэлэ уонна Дьөгүөссэ. Кыһынҥы кыстыктан 3 килэмиэтирдээх Покровка сэлиэнньэтигэр үөрэнэллэрэ. Онон сорохтор Болугурга үтэлэнэ сылдьан үөрэнэллэрэ. Үрэххэ кыстыкпытын ыллахпытына, уһун өрөбүлгэ сатыы тахсаллара. Биир манньк түгэни өйдүүбүн: убайым уонна эдьийим кэлэннэр этэрбэстэрин сатаан устубакка өр да эрэйдэммиттэрэ, эдьийим ытаабыта, мин буоллаџына харахпар уу баһан туран аһыммытым...

Биир үтүө сайын убайым сэриигэ ыңырыллыбыта. Кинини кытта табаарыстара, колхоз төһүү үлэһиттэрэ Бөтүрүөп Нькулуулай, колхоз бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Никитин Бүөтүр, Марфа уонна Хабырыыс диэн биһиги дьукаахпыт оџолордооџо. Убайбын 17 сааһын ситэ илигинэ ылбыттар эбит. Онно ийэм: «Балыйан эрдэ ыллылар», – диэбитин чуолкайдык

өйдүүбүн. Оччолорго сыл аайы хас биирдии колхозтан дьону сэриигэ, туруоруллубут былаан курдук, ылаллар этэ. Ол иһин эдэр уолаттары, саастара ситэ да илик буоллабына, кыанар буоллулар да, сэриигэ атаараллар эбит.

Дьон бары сэрии толоннугар хайдабын, хаһан бүтэрин сураһаллара. Үс муннуктаах сурук олус күндү буолара. Ардыгар хара сурук кэлэбинэ чункуйуу, аһы да буолара...

Бу кэмнэргэ биһиги, оҕолор: Елена, Косиор, Конан, Павлик, Хабырыыс, Мааппа, Биэрэ, үксүгэр бары бииргэ сылдыарбыт, уруулуу курдук бэйэ-бэйэбитигэр сыһыаннаһан эйэлээхтик улааппыт. Барыбыт дьиэтиттэн сэриигэ барбыттара.

Сэрии бүтүүтүн саҕана, дьэ, биир-биир илиитэ, эбэтэр атаҕа суох дьон кэлбиттэрэ. Холобур, аан бастаан Никитин Бүөтүр илиитэ суох буолан кэлбитин өйдүүбүн. Кини кэлэн, саас тиргэлээн, күһүн туһахтаан аһатар буолбута уонна фермаҕа биригэдьиридээбитэ. Ол кэннэ Тимофей Иванович, Косиордаах убайдара, Амматтан оночонон кэлбитэ. Кинини дьиэбэтигэр наһыылканан таһаарбыттара: икки атаҕа хаамтарбат буола баас этэ, бэйэтэ нэһиилэ сангарар уонна мичийэр эрэ этэ. Отоһут Сүөдэр оҕонньор, таайа, кинини өр да эмтээбитэ. Ол эмтэнэригэр таайыттан үөрэнэн, кэлин кини бэйэтэ эмиэ эмчит буолан үтүөрбүтэ. Сүөдэр оҕонньор барыбытын эмтиирэ.

Сэрии бүтүүтүн кэннэ, 1945 сыл сайыныгар, ийэм аах оттуу сылдыаллара. Биһиги биэрэккэ лууктуу

сылдырбыт. Күнүс этэ. Биир киһи: «Оо, Амма унуор саллаат кэлбит», – диэн сана аллайда. «Уһун унуохтаах киһи, атабын соһо сылдыр», – дэһэллэр. Сотору оночонон таһаардылар. Биһиги бары онно сүүрдүбүт. Ол, арай, убайым эбит. Күн уотуттан кубарыйбыт гимнастеркалаах, пилоткалаах, уһун да уһуннук атабын эриммит. Улахан американскай бачыынкалаах. Биһиги үөрүү-көтүү бөбөнөн, атах да сыгыннах буолларбыт, көрүстүбүт. Ол киһэ элбэх сыммыты, алаадыны сиэбиппитин өйдүүбүн.

Кини, сэрииттэн кэлэн баран, сотору-сотору унан ыалдыра. Аңар атаба көбүс көнө уонна чап-чараас, кып-кыһыл этэ. Ону эмиэ Сүөдэр оҕонньор хас күн аайы кэлэн эмтиирэ. Тугу эрэ иһэрдэрэ уонна хаанныыра. Ол курдук убайбыт сотору соҕус үтүөрэн, колхозка сылгыһыттаабыта, төһүү үлэһит буолбута. Колхоз холбоспутун кэннэ, уот ситимигэр үлэлииргэ сөптөөх үөрэҕи баһылаабыта. Кэлин механизатор буолбута. Ыал буолан 8 оҕоломмута.

Сэрии ыар сыллара мин 10 сааспын туоларбар бүтэн, мин дьэ үөрэнэ киирбитим. Эйэлээх олох улахан күргүөмнээх үлэнэн саҕаламмыта. 1957 с. диэри колхозтаахтар заемна суруйтараллара. Дьыл-күн арыый көнөн, от-бурдук үүнэн, олох көнөн барбыта. Ол да буоллар 1960 с. диэри кырыымчык кыараҕас олох этэ диэн билигин да чуолкайдык өйдүүбүн.

Аны сэрии буолбатар, куруук эйэлээх халлаан анныгар олордорбут диэн улахан баҕа санаалаахпын.

ФЕОФАНОВ Егор Михайлович

Кыайы күнүн баанынаҕа көрсүбүтүм

Билигин санаатахха, мин оччолорого 6 саастаах оҕо эбиппин. Мин иитилибит дьонум бөһүөлэктэн ыраах үрэх баһыгар баар Чонкучах алаастарга олорбуттара.

Көлөгөй диэн кыра алааска олордохпутуна, куоракка үөрэнэр убайым, Протодьяконов Михаил Николаевич, Армияҕа ыңгырыллан, дьонун кытта быраһаайдаһа кэлбитэ. Ону кытта чугас алаастан Протодьяконов Николай Тарасович эмиэ. Аны санаатахха, быраһаайдаһы аһылыгын тэрийбиттэр эбит. «Сэрии! Сэрии! Сотору бүтүө! Эргиллэн кэлиэхпит!» дииллэрэ. Сэрии саңардыы саҕаламмыт буолан ким да ытыырын өйдөөбөппүн. Сэрии уһурун хантан билиэхтэрэй? Сарсыныгар эбии үс аттаах киһи кэлбитэ. Онон биэс атынан оройуонна барбыттара. «Убаай, миэхэ куораттан кэһиигин тэтэрээттэ уонна

харандааста аҗалаар», – диэбиппин өйдүүбүн. Убайым ити курдук сэрииттэн эргиллибэтэҕэ...

Сэрии сыллара ыарахан кэмнэр этэ. Үлэни кыайар эр дьон бары Аармыйаҕа ыңгырыллан барбыттара. Колхуоска оҕонньор, эмээхсин, оҕо-уруу үлэлиирэ. Оҕолор улахан дьону кытта тэннэ үлэлиирбит. Ол курдук мин 8 сааспыттан саас ыһыы үлэтигэр үлэлээбитим, сайын окко оҕус сиэппитим. Сарсыарда күн кылайа тахсыыта турарбыт. Киэһэ күн киирбитин кэннэ бааһынаттан тахсарбыт.

Ыам ыйын 9 күнүн мин бааһынаҕа сир хорута сылдьан көрсүбүтүм. Сэбиэппит бэрэссэдээтэлэ Сергеев Николай Романович ыңгыр атынан ойутан кэлэн биллэрбитэ. Биһиги үөрүү-көтүү, «Ураа!» хаһыы бөҕө буоллубут. Ол киэһэ дэриэбинэҕэ митинг буолла. Сүөһү өлөрөн буһарбыттар этэ. Бу билингээннэ диэри онтон ордук минньигэс эти сии, миини иһэ иликпин! Кырдьаҕас саастаахтар ыллаабыттара-туойбуттара, оһуохайдаабыттара. Биһиги, оҕолор, түүннэри оонньообуппут.

Мин 10 саасын туолан баран Уорҕа алын оскуолатын маннайгы кылааһыгар үөрэнэ киирбитим. Кылааспар «кырдыаҕастара» мин этим: сэрии кэмигэр дьонум миигин хоргуйуо-сутуо диэн оскуолаҕа биэрбэтэхтэр этэ. Кэлин син үөрэнэн, Иркутскайга физкультурнай техникуму бүтэрбитим уонна олохпун спорт эйгэтигэр анаабытым. Билигин бочуоттаах сынньаланна олоробун.

Уотгаах сэрии сылларыгар, ол да кэннэ, көмүс бириискэлэригэр үлэлиир үлэһиттэр астарынтагастарын Үүнтэн Ааллаахха диэри көлөнөн таһаллара. Хас колхоз аайы булгуччулаах соруудах кэлэрэ. Холобура, биһиги Чурапчы оройуонун Октябрьскай революция аатынан колхозтан 3-түү аттаах дьону көрдүүлэрэ. Онно бастыгнар, сырыыны-айаны кыайар өттүлэрэ бараллара. Чурапчылар бары бииргэ холбоһон, маннайгы тымныылар түһүүлэригэр, сэтинни ыйга бараллара уонна саас суол-иис алдьаныыта, муус устарга кэлэллэрэ. Аттыын-киһилиин быста сылайан, тыннаах эрэ дьиэлэрин булаллара.

Аҕам аата Протодьяконов Николай Федорович. Кини кыайыгас үлэһит буолан, сылын аайы таһаҕас тийиитигэр барар эбит.

«Суолга утары көрүстэххэ, хаар халыныттан туоруур кыах суоҕа, оччоҕо утарыта күрсүү буолара. Айаммыт суола олус эрэйдээбэ. Олус үрдүк, уһун дабааннары дабайарбыт. Аттар, барахсаттар, таһаҕастарын кыайбакка, төттөрү түһэллэрэ, атахтарын тоһутан быстар аакка бараллара. Ол иһин бары көмөлөөн сыарҕаны анныһан таһаарарбыт. Сорох сыл хайа аннынаабы үрэхтэр тааннаан, уулар халыйан тахсара. Ханан да тумнар сир суох буолара. Хайыахпытый, ынах этэрбэһинэн сотон оротугар диэри ууну кэһэн тахсабын, аттар халтарыян ууга охтоллоро. Ону туруорар биир эрэй. Куурдунар сир кэлиэ дуо... Онон күннүктээн муус кыаһаан буолан баран сылдьарга

тийэбин», – диэн аҕам кэпсиирэ. Ааллаах Үүнгэ таһаҕас таһыытыгар сылдыар оннук ыарахан үлэ этэ.

Аҕабыт ыраах айантан хаһан кэлэрин күүтэр да этибит. Этэннэ эргиллэн кэлэбинэ, улахан үөрүү буолара. Кэһиитин, 2-3 буулка килиэби, аҕалара. Ол курсуйбут килиэп эчи минньигэс да буолара!

Оччолорго нэһилиэнньэни байыаннай үөрэххэ үөрэтии диэн баара. Биирдэ оройуонтан Байыаннай остуол тойоно үөрэтэ кэлбитэ. Сайылык ыалын барыларын, дьахталлары, эр дьону хомуйан, икки күнү быһа сордообуттара: сүүрдэллэрэ, сыылараллара, маһынан граната онорон ырааҕы бырахтараллара. Биһиги, оҕолор, экирэтэ сылдьан көр оҕосторбут. Дьахталлар тобуктара, тоҕолохторо хабыллан сараланан түспүт этэ. Одук мин санаһым иэдэйбит этэ. Ону көрөн аһыммытым, ытаабытым.

Сэрии сылларыгар эбиитин уоттаах кураан күннэр буолбуттара. Ордук биһиэхэ, Чурапчыга, халлаантан хааппыла да ардах түспэтэ, алаастар кубарыччы хатан, күөллэр уолан хаалбыттара. Онуоха эбии аһына үөн үөскээн, оту-маһы кубарыччы салаан кэбиспитэ. Ол кэмнэ мин дьонум биир ынахтаахтарын эспэтэхтэрэ. Олус үлэһит дьон этэ. Аҕам дулҕа отун сэлээн, күөл хомуһун баайан, хатыны охторон, лабаатын тоноон ылан, былах хаһаанара. Онтон ийэм миигин, 6-7 саастаах оҕону, батыһыннара сылдьан, хара тыаҕа үүммүт кучу оту сиэртэнэн быһан чөмөхтөөн иһэрэ. Ону мин сыарҕа сылдыар сиригэр көтөҕөн таһааран

иһэрим. Олус сыралаах, ыарахан үлэ этэ. Ол курдук бары көмөлөөн, биир ынахпытын сыл таһаарарбыт.

Кыайыы буоларын туһугар оҕолуун, улахан дьоннуун сылайары, аччыктыыры аахсыбакка бары күүскэ үлэлиирбит.

ХРИСТОФОРОВА Татьяна Спиридоновна

Сэрии тулаайаба

Мин, Христофорова Татьяна Спиридоновна, 1940 с. атырдыах ыйын 12 күнүгэр Хатын-Арыы нэһилиэгэр Сивцев Спиридон Никифорович, Сивцева Анна Ильинична дьиэ кэргэттэригэр иккис оҕонон төрөөбүтүм. Ийэлээх аҕам иккиэн колхоз чилиэннэрэ үһүлэр. Аҕам «Шмидт» колхозугар биригэдьииринэн, ийэм, төрүүбүттэн ыарыһах буолан, кыра быстах үлэлэргэ үлэлээбиттэр. Аҕам төрдө олохтоох Хатын-Арыы бөһүөлөгэ, ийэм Кэбээйи оройуонун Сииттэ бөһүөлэгиттэн эбиттэр.

Аҕа дойду сэриитэ саҕаламмытыгар, аҕам бииргэ төрөөбүт быраатын Баһылайы кытта бастакы хомуурга 1941 сыллаахха барбаттар. Ол эрэ иннигэр бастакы оҕолоро, эмиэ кыыс, ыалдыан өлбүт. Ыарыһах кэргэнэ кыра оҕолоох хаалан, аҕам улаханлык санаата түһэн сэриигэ барбыт үһү. Мин ийэбинэн 60 сааһын ааспыт

эһээбэр, кини 10 саастаах кыһынаан Дашалыын, хаалбыппыт. Ийэм ыарахан ыарыыттан ыалдьан өлбүтүн кэннэ үһүөн хаалбыппыт: эһэм, эдьийим уонна мин.

8 сааспар ньолубуой кылааска үөрэнэ киирбитим. Учууталым – Таллан Бүрэ этэ. Үһүс кылааска киирэрбэр эһэм улахан кыһа, элбэх оҕолоох Маайа, оройуонна көһөрөн ильдэ барбыта. Онно тулаайах оҕо кыһалҕата, оонньооботох оҕо сааһа, эрэйэ-муна сагаламмыта. Үөрэх быһыгар, кыһыннары-сайыннары сарсыарда эрдэттэн күн хотонтон саҕаланара, ону таһынан кыра оҕолору көрүү-истии, дьиэ ис-тас үлэтэ, от-мас үлэтэ.

Бу курдук сылдьан, 4-с кылааска иккис сылбар хаалбытым. Ол кэннэ үөрэхпэр олус кыһаллар буолбутум. Хотонно уроктарбын үөрэтэн, «бу кыыс ханна дьөлө түстэ» диэн хаһытыяхтарыгар диэри дьарыктанарым. Бэһис кылааска аймаҕым Сивцев Иннокентий диэн кини (аҕатын аатын өйдөөбөппүн) оскуола интернатыгар миэстэ кэпсэтэн, онно көһөр дьолломмутум. Оо, интернат олоҕо ырай олобун курдуга! Оскуолабын ситиһиилээхтик бүтэрэн, 1958 сыллаахха Ньурба медучилищетыгар үөрэнэн, медсестра идэтин баһылаабытым. Талбыт идэбинэн 46 сыл энкилэ суох үлэлээн, билигин сынньаланна олоробун.

Түгэнинэн туһанан миэхэ кыһаллан үөрэхпэр күүс-көмө буолбут алын кылаас учууталларыгар истин махтал тылларын этиэхпин баҕарабын – Евдокия

Дорофеевна Винокуроваба (Илья Чабылбан бииргэ төрөөбүт балта), Сивцев Ефрем Степановичка-Таллан Бүрэ (суруйааччы), кини кэргэнигэр Марфа Николаевнаба, 5-с кылааска үөрэппит математика учууталыгар Шапошников Иван Иннокентьевичка, нуучча тылын учууталыгар, кылааһым салайааччытыгар Ковалевская Валентина Кузьминичнаба! Бу учууталларбынан киэн туттабын! Кинилэр кыһаллан миэхэ эбии уроктары биэрбиттэрэ, үөрэниэх оҕо үчүгэйдик үөрэммэтэх эбит диэн интернакка көһөрбөр эмиэ күүс-көмө буолбуттара. Онтон атын олох да үөрэбэ суох хаалыа эбиппин...

Интернакка олорор кэммэр миэхэ, тулаайах кыыс оҕоҕо, ийэлии-аҕалыы сыһыаннарын иһин интернат үлэһиттэригэр, Ядрихинской Е.О., иитээччибэр Шапошников И.И., поварбар Протопопова П.С. эмиэ истин махтал тылларбын тиэрдэбин! Кинилэр мин Ньюрбаба бастаан олорорбор диэн харчынан көмөлөһөн үөрэхпэр ыппыттара. Миэхэ олобум тухары күндү буолбут үлэлээбит тэрилтэм, Намнаабы тубдиспансер коллективыгар, бэтэрээн үлэһиттэргэ, оччолорго эдэркээн кыыска күүс-көмө буолбуттарыгар махтанабын! Билинни эдэр үлэһиттэргэ «үрүн халааттах аанньал» буолун диэн алгыбын!

Түмүкпэр этиэхпин баҕарабын, төһө да кыһалҕаны-эрэйи, дьоллоох оҕо сааһы билбэккэ улааппыпыт иһин, син биир олох салҕанар! Биһиги оҕолорбут, сиэннэрбит, хос сиэннэрбит тустарыгар!

Дьоллоох буолун, доруобай буолун!

ШИРОКИХ Анна Петровна

Сүгүрүйүү

Мин 1935 с. кулун тутар 15 күнүгэр I Маалтааны нэһилиэгэр колхозтаах дьыэ кэргэннэ төрөөбүтүм. Аҕам Широких Петр Семенович, колхозтаах этэ. Ийэм Широких Марина Дмитриевна, миигин күн сириҥ көрдөрөөт, аҕыйах күнүнэн бу күн сириттэн букатыннаахтык күрэммит. Онон ийэбин бу диэн билбэппин. Бииргэ төрөөбүт эдьийим кыракый сылдьан өлбүт. Миигин аҕам соҕотох ииппитэ.

Аҕам хара сарсыардаттан им сүтүөр диэри колхоз үлэтиттэн ордубат этэ. Кыра сааспыттан бэйэбин көрүнэн, дьыэ ис-тас үлэтигэр сыстыбытым.

1941 с. үлэни кыайар эдэркээн дьоммут сэриигэ ынырыллыбыттара, ол иһин оҕолор улахан дьонно колхоз үлэтигэр көмөлөһөллөрө.

Мин бэйэбин кытта саастыы оҕолору кытта оҕуруокка үлэлиир этим: уу таһыы, кутуу, сыыс оту үргээһин, буор көбүтүү. Сарсыарда эрдэттэн киэһэ хойукка диэри бу биһиги сүрүн үлэбит буолара. Кырыымчык кэм буолан, туох таһаһа-саба кэлиэй? Өрүүтүн аччык сылдыарбыт, ол да буоллар «Кыайыы туһугар!» диэн туран, сылайары умнан үлэлиирбит. Оҕо саас көрдөөх сырдык күннэрин билбэккэбин улааппытым диэтэхпинэ сыыспатым буолуо...

Бу кырыыстаах сэрии мин оҕотук дууһабын эмиэ таарыйбыта. Ийэм бииргэ төрөөбүт быраата Петров Никита Дмитриевич хорсуннук сэриилэһэ сылдьан өллө диэн «хара сурук» туппуппут. Сэрии ыар тыына нэһилиэк дьонун барытын аймаабыта: элбэх сүтүк, харах уута... Олус ыар кэм этэ...

«Кыайыы» диэн өрөгөйдөөх тыл мин өйбөр-санаабар сүппэттик инэн хаалбыт. Бу күн мин олохпор саамай үөрүүлээх күнүнэн буолар. Ол күн нэһилиэк дьоно бары үөрүү өрөгөйүгэр куустарбыттара! Дьоллоох күн буолбута!

Сэрии кэннэ олохпут тута тупсубатаҕа, ыарахан этэ. Үлэ күөстүү оргуйара. Баартыйа ылыммыт 5 сыллаах былаанын толорорго тугу барытын умнан туран үлэлиирбит. Колхозтары бөдөҥсүтүү саҕаланан, биһигини, I Маалтааныны, Нөмүгүнү кытта холбообуттара. Онон бары Нөмүгү нэһилиэгэр көспүшүт.

Илибин үлэттэн араарбакка үтүө суобастаахтык 25 сыл устата ыанньыксытынан үлэлээбитим. 1976 сыллаахха үлэлии сылдьан дэннэнэн уурайбытым.

Кэргэним Федоров Михаил Романович тыыл бэтэрээнэ, туруу үлэһит киһи этэ. Үс уол, биир кыыс оҕолоохпут. Кэргэним 1990 с. суох буолбута. Икки уолаттарым эмиэ улаатан баран күн сириттэн күрэммиттэрэ. Билигин кыра уолбар, Егорга, Нөмүгүгэ олоробун. Уолум иккис группалаах инбэлиит. Кийиитим Туйаара, төрдө Нам, бэйэтин ийэтин курдук көрөн-истэн, харайан олорор.

1990 с. ыла көрбөттөр уопастыбаларыгар турабын. Салалта ыытар тэрээһиннэригэр кыабым тийэринэн кыттабын.

Аны хаһан да кырыыстаах сэрии кэлбэтин!
Өрүүтүн ыраас халлаан турдун! Эдэр ыччат үлэлээн
инники олоххутун оностун, кэнэҕэски ыччаккыт
олоҕун тупсарың!

СОДЕРЖАНИЕ

<i>От составителя.....</i>	3
<i>Алексеева М.С. Биһиги сэрии кэммин оҕолоро этибит.....</i>	5
<i>Андросова А.А. Ийэм кыайыыны уһансыбыта.....</i>	8
<i>Афанасьева А.С. Ыарахан кэмнэр.....</i>	16
<i>Афонина А.П. Оонньооботох оҕо сааһым.....</i>	18
<i>Борисов А.Г. Улахан сэрииттэн этэннэ эргиллэн.....</i>	20
<i>Васильева А.С. Сэрии кэммин оҕолоробут.....</i>	33
<i>Григорьев С.А. Ыар олох кэмнэрэ.....</i>	36
<i>Жуков В.П. Детство, подчеркнутое войной.....</i>	39
<i>Колесова Е.Е. Сэрии кыһарҕана биһиги дьиэбитин тумнубатаҕа.....</i>	43
<i>Константинова М.И. Пионер сааһым – саамай күндү сааһым.....</i>	47
<i>Корякин И.Н.-Уйбаан Бөтүүнүскэй. Сэрии сылларын оҕолоругар сурук.....</i>	50
<i>Ларионова Х.Г. Сэрии ыар тыына сүрэхпитин, дууһабытын аймыр.....</i>	56
<i>Максимова М.Л. Сэрии сылын оҕотобун.....</i>	61
<i>Матвеева С.А. Биһиги үлэһит, дьулуурдаах дьоммут.....</i>	63
<i>Меккюсяров П.Н. Сэрии сылларын оҕолоро.....</i>	69

<i>Неустроева А.П.</i> «Кыһыл Сэрийит» колхоз чулуу үлэһиттэрэ – биһиги буолбуппут.....	74
<i>Никанорова Т.В.</i> Дети войны.....	80
<i>Николаев Н.И.</i> Сэрии аны буолбатын!.....	82
<i>Петрова А.Н.</i> Кыайыы Кыһыл былаабын анныгар.....	86
<i>Прокопьев Н.Т.</i> Кыайыы туһугар бэйэбит кылааппытын киллэрбиһпит.....	88
<i>Саввинова А.Т.</i> Күүрээһнээх үлэнэн Улуу Кыайыыны уһансыбыһпыт.....	91
<i>Самсонов А.С.</i> Ийэм туһунан сырдык өйдөбүл.....	94
<i>Семенов П.Н.</i> Күнү-түүнү быһа үлэ.....	97
<i>Сергеева В.М.</i> Сэрии кэмигэр ааспыт оҕо саасын ахтан аастахпына.....	102
<i>Слецов С.И.</i> Оҕо саастан үлэбэ эриллэн.....	107
<i>Слецова С.С.</i> Олохторо салҕанар.....	112
<i>Сутакова Т.К.</i> Кыайыы буолбут сааһа олус ыраас, сылаас.....	115
<i>Тимофеева Б.Р.</i> Оҕо сааһым санаалара.....	118
<i>Феофанов Е.М.</i> Кыайыы күнүн бааһынаҕа көрсүбүтүм.....	123
<i>Христофорова Т.С.</i> Сэрии тулаайаҕа.....	128
<i>Широких А.П.</i> Сүгүрүйүү.....	131

**ЕСТЬ ТАКОЕ ПОКОЛЕНИЕ –
ДЕТИ ВОЙНЫ!**

Составители: У. П. Чичигинарова,
С. В. Алексеева

Ответственный за выпуск: Г. М. Кычкина

Корректор: Е. А. Потапова

Компьютерная верстка: Е. А. Потапова

Формат 60x84 1/16

Усл.печ.л 5,12

Тираж 5

Отпечатано в отделе репродуцирования
и специальных технологий
ГКУ РС(Я) «Республиканская библиотека для слепых»
г. Якутск, пр. Ленина, 58